

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Magistratura Mərkəzi

Əlyazması hüququnda

Əliyeva Aynur Natiqovna

**“Maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və onların sosial-iqtisadi inkişafa təsiri
imkanları” mövzusunda**

Magistr Dissertasiyası

İxtisasın şifri və adı : 060403 Maliyyə

İxtisaslaşmanın adı : Maliyyə nəzarəti və audit

Elmi rəhbər : i.e.n Babayev Mehman Telman oğlu

Magistr programının rəhbəri : i.e.n prof. M.X.Həsənli

Kafedra müdiri : i.e.n prof. M.X.Həsənli

Bakı - 2015-

MAGİSTR DİSSERTASİYASININ İŞ PLANI

Magistr dissertasiyasının adı : Maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və onların sosial-iqtisadi inkişafa təsiri imkanları.

Giriş

I fəsil : Maliyyə ehtiyatlarının formalaşması mexanizmi və gələcəkdə sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi üçün onun əhəmiyyətləri

- 1.1 İqtisadi münasibətlər sistemində maliyyə münasibətlərinin yeri və rolu
- 1.2 Maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılmasının elmi-nəzəri məsələləri
- 1.3 Maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılmasında beynəlxalq təcrübə və Azərbaycanda ondan istifadə xüsusiyyətləri

II fəsil: Dövlətin maliyyə ehtiyatlarının yaradılmasının müasir vəziyyəti

- 2.1 ÜDM-in və MG-in yenidən bölgüsü prosessində sosial-iqtisadi fondların təhlili və qiymətləndirilməsi
- 2.2 İqtisadi tarazlı inkişaf, nəsillər üçün maliyyə ehtiyatlarının yaradılması və mövcud maliyyə vəsaitlərindən səmərəli surətdə istifadənin təhlili

III Fəsil : Sosial-iqtisadi inkişafın və sosial təlükəsizliyin təmin edilməsi üçün maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə yolları

- 3.1 Maliyyə ehtiyatlarının yaradılması və istifadə edilməsi sahəsində dövlətin investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri
- 3.2 Ölkənin sosial-iqtisadi infrastrukturunun bazar münasibətlərinə uyğun təşkili prosesində dövlətin investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi
- 3.3 Sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasında Neft fondunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi

Nəticə və təkliflər

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

Rezöme

Summary

Magistrant _____

Elmi rəhbər _____

Giriş

Mövzunun aktuallığı : Bildiyimiz kimi, müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkəmiz tamamilə fərqli prizmadan inkişaf etməyə başlamış, dünya arenasında istər mədəniyyəti, istər iqtisadi inkişafı, islahatları, hərtərəfli irəliləyişləri ilə nəzərə cərpmağa başlamış, xarici dövlətlərin həm investisiya yönümlü, həm də bu və ya digər tərəfdən əməkdaşlıqları üçün maraq sahəsinə çevrilmişdir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, müstəqil dövlətimizin sürətli və ardıcıl inkişafına təkan verən bütün bu tədbirlər böyük uzaqgörənliklə hazırlanmış inkişaf strategiyasının uğurlu tətbiqinin praktik nəticələridir. Müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu, ümummilli lider Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi strategiyanın Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilməsi Azərbaycanın qarşısında böyük imkanlar açır. Bu gün müstəqil Azərbaycanımızın beynəlxalq aləmdə iqtisadi və siyasi mövqeyini daha da möhkəmləndirməsi, beynəlxalq qurumların hesabatlarında islahatçı ölkə kimi yer tutması, dünyanın nüfuzlu təşkilatlarının Azərbaycanın mövqeyini dəstəkləyən qərar və qətnamələr qəbul etməsi bir həqiqəti ortaya qoyur ki, ölkəmizin seçdiyi yol düzgündür və bu yol bizi daha uğurlu gələcəyə aparır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən strateji kurs özündə millətin, dövlətin mənafeyinə cavab verən ən ali prinsipləri və normaları ehtiva edir. Ötən səkkiz ilin nəticələri və yekunları bir daha sübut edir ki, möhtərəm Prezidentimizin rəhbərliyi ilə reallaşdırılan ümummilli inkişaf strategiyası hər bir sahənin paralel inkişafını ən yüksək səviyyədə təmin edib və bu tendensiya ardıcıl sürətdə davam etməkdədir.

Hamıya da bəllidir ki, istər iqtisadi, istər sosial və s. Yönümlü inkişaf üçün maliyyə ehtiyatlarının düzgün öyrənilməsi, təhlili, bu sahədə hərtərəfli araşdırmaların aparılması

məhz bu və ya digər sahələrin inkişafı, dövlətin qüdrəti üçün labüddür. Bu baxımdan dissertasiya işimin mövzusu çox uğurla seçilib.

Tədqiqatın işinin predmeti və obyektı : Dissertasiya işimin adından da bəlli olduğu kimi, mən maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması, onların sosial-iqtisadi inkişafa təsiri imkanları və onunla əlaqəli olan bir sıra sahələrin təhlilini aparmışam. Belə ki, dissertasiya işimin predmetinə uyğun olaraq makroiqtisadi səviyyədə maliyyə münasibətləri , onların iqtisadi münasibətlər sistemində rolu, müəssəslərdə, dövlət səviyyəsində fondların yaradılması, bölgüsü və yenidən bölgüsü prosesində yaranan iqtisai münasibətlər, investisiya mühitinin yaradılması və Neft Fondunun işinin təkmilləşdirilməsi proseslərini hərtərəfli təhlil etmişəm. Qısaca desəm, tədqiqat predmetim maliyyə ehtiyatları , tədqiqat obyektı isə onunla əlaqəsi birinci dərəcəli sahələrdir.

Tədqiqatın işinin informasiya bazası və işlənilməsi metodları :Tədqiqat işimi yazan zaman AR Mərkəzi Bankının, AR Maliyyə Nazirliyinin, AR Vergilər Nazirliyinin, AR Dövlət Statistika Komitəsinin, AR Dövlət Neft Fondunun saytında yerləşdirilən hesabatlarından , eləcə də, 15 kitab və dərsliklərdən, marja qəzetinin məqaləsindən faydalanmışam. Gəldiyim nəticəyə əsasən deyə bilərəm ki, bu sahədə elmi araşdırmalar, məqalələr , təhlillər həddən artıq azlıq təşkil edir. Məhz buna əsaslanaraq deyə bilərəm ki, tədqiqat işim gələcəkdə tələbələr üçün tədris vəsaiti olaraq istifadə oluna bilər. İşləmə metodum barədə bunu deyə bilərəm ki, oxuduğum dərsliklərdən nəticə çıxardaraq , eləcə də, hesabatatlarda dərc olunan rəqəmlərə əsaslanaraq gəldiyim nəticəni qrafik, diaqram və nəticələrlə nəzərinizə çatdırmışam.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və onların sosial-iqtisadi inkişafa təsiri imkanları Respublikamızda müstəqillik dövrünə qədər tədqiqat predmeti olmamış, müstəqillik dövründə isə qismən öyrənilməyə başlamışdır. Mövzu yeni olduğundan bu mövzuya aid tədqiqat işləri kifayət deyildir. Respublikamızda maliyyə idarəetməsinin makrosəviyyədə öyrənilməsinə həsr edilən tədqiqat işinə ehtiyac duyulur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi makroiqtisadi səviyyədə maliyyə ehtiyatlarının yaradılmasının davamlı inkişafını təmin edilməsi baxımından dövlətin siyasətinin təhlil edilib qiymətləndirilməsi əsasında maliyyə idarəetməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir ;

- müasir şəraitində maliyyə idarəetməsinin nəzəri-metodoloji əsaslarının tədqiq edilməsi;
- dövlətin davamlı inkişafında maliyyə idarəetməsinin rolunun müəyyənləşdirilməsi;
- dövlətin davamlı inkişafının təmin olunması üçün onların maliyyə ehtiyatlarının yaradılmasında mütərəqqi dünya təcrübəsinin öyrənilməsi və təhlili;
- Azərbaycan Respublikasında maliyyə idarəetməsinin qanunvericilik bazasının təhlil edilməsi və təkliflər verilməsi;
- maliyyə idarəetməsinin təşkil olunmasında müəssisələrin maliyyələşməsi mənbələrinin təhlil olunması;
- maliyyə idarəetməsinin həyata keçirilməsində maliyyə nəzarətinin rolunun təhlil olunması;
- maliyyə qərarlarının qəbul olunmasında strateji idarəetmə amilinin tədqiqi;

Tədqiqatın elmi yeniliyi ; Ümumiləşdirilmiş şəkildə onu deyə bilərəm ki, tədqiqat işimdə elmi yenilik olaraq onu qeyd etmək istərdim ki, maliyyənin qarşısında qoyulan məsələlərin düzgün həlli üçün maliyyə ehtiyatlarının və onu təşkil edən elementlərin mahiyyətinə, məqsəd və istifadə edilmə mexanizminə sistemli yanaşmaq vacib olduğu qədərki ilə, Respublikamızda şəffaf büdcə sisteminin yaradılması üçün səmərəli fəaliyyət göstərən büdcə orqanlarına malik olan xarici dövlətlərin təcrübəsinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyəti vardır. Müasir maliyyə siyasətinə elmi yanaşma onun iqtisadi inkişaf qanunauyğunluqlarına uyğunluğunun əsas şərtidir.

- maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və onların sosial-iqtisadi inkişafa təsiri imkanlarının mahiyyəti, prinsipləri və zəruriliyi müəyyən edilmişdir,

- maliyyə ehtiyatlarının yaradılmasının davamlı inkişafının təmin olunmasında maliyyə idarəetməsinin rolu müəyyənləşdirilmişdir,

- Dövlət, eləcə də, müəssisələr səviyyəsində fondların yaradılması, bölgüsü və yenədən bölgüsü prosesində yaranan iqtisadi münasibətlər müəyyən edilmişdir ;

- müəssisələrin maliyyələşməsi üçün alternativ maliyyə mənbələri vasitəsi ilə maliyyələşməsinin xarici təcrübəsi öyrənilmişdir,

- maliyyə ehtiyatlarının yaradılmasının təmin olunması baxımından qanunvericilik bazasının təhlili zamanı müvafiq nəticələr əldə olunmuşdur,

- maliyyə idarəetməsinin təşkili üzrə mütərəqqi dünya təcrübəsi öyrənilərək respublikamız üçün uyğun variantlar təklif olunmuşdur.

- maliyyə idarəetməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi : Bütün bunlarla əlaqədar olaraq qeyd etmək istərdim ki, diplom işimin mövzusunu seçməkdə əsas məqsədim məhz maliyyə ehtiyatlarımız , onların yaranması, istifadə aspektləri, ÜDM və MG-in yenidən bölgü prosesində ortaya çıxan məsələlər, onların tənzimlənməsi barədə araşdırma aparmaq və onları təhlil etməkdir. Ümumiyyətlə, nəticə hissəsində yeni idayalar, tövsiyələrim barədə qeydlərimi aparsam da qısa olaraq burada da qeyd etmək istərdim ki, maliyyə ehtiyatlarımızın düzgün idarə olunması məhz digər sahələrin – kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, sənaye və digər iqtisadi-sosial sferaların inkişafının baza rolunu oynayır. Belə ki, maliyyə ehtiyatlarının istifadəsi zamanı tarazlılığa, vacibliyə və əsaslılığa fikir verilməsə digər sahələrin də inkişafında problem yaranı bilər.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti : Dissertasiya işimin nəzərə əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, işimi yazan zaman apardığım araşdırmalar, təhlillər, müqayisələr və nəticə maliyyə ehtiyatları sahəsinin nə dərəcədə dərin, digər sahələrlə əlaqəli və digər sahələr üçün

baza rolunu oynadığı ortaya çıxdı. Fikrimcə, apardığım təhlillər, yaratdığım diaqram, cədvəl bloku bakalavr pilləsində təhsil alan tələbələr üçün yararlı və faydalı ola bilər.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi :

Tədqiqat işi 84 səhifədən ibarət olmaqla giriş, üç fəsil, nəticə və 36 adda ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla, 4 cədvəl, 5 diaqramı özündə əks etdirir.

Referat

Dissertasiya işimin I fəslində maliyyə ehtiyatlarının yaranması, iqtisadi münasibətlər sistemində onların rolu, elmi-nəzəri məsələlər barəsində, eləcə də, maliyyə ehtiyatlarının yaranmasında beynəlxalq təcrübə, Azərbaycanda ondan istifadə edilməsinin əsas aspektləri və uyğunluğu barəsində ətraflı məlumat yazmışam. Bir Azərbaycanlı və maliyyəçi olaraq istərdim ki, Azərbaycanda maliyyə ehtiyatlarının idarə edilməsi xarici ölkələr üçün nümunə olsun. Bildiyimiz kimi, Maliyyə ehtiyatlarının idarə edilməsinin strategiyasının və bütövlükdə dövlətin maliyyə-iqtisadi siyasətinin alternativ ideyalarının işlənilib hazırlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi tənzimlənmənin mühüm vasitəsi kimi, büdcə siyasətinin işlənilib hazırlanmasında çoxvariantlılıq ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafının təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Nəticə olaraq onu deyə bilərəm ki, büdcə layihələrinin başlıca çatışmazlığı məhz onların alternativsiz xarakter daşması ilə bağlıdır.

Dissertasiya işimin II fəslində isə Azərbaycanda ÜDM və MG-in yaranması, bölgüsü, yenədən bölgüsü, bu proses zamanı yaranan iqtisadi, sosial, siyasi münasibətlər, İqtisadi tarazlı inkişaf, nəsillər üçün maliyyə ehtiyatlarının yaradılması və mövcud maliyyə vəsaitlərindən səmərəli surətdə istifadənin əsas istiqamətlərinə dair ətraflı araşdırma aparmışam. Son dövrə Azərbaycanda həyata keçirilən uğurlu islahatlar onunla nəticələnib ki, bu da respublikanın valyuta ehtiyatlarının 17 milyard dollara çatmasına səbəb olub. Qeyd etmək lazımdır ki, valyuta tənzimlənməsinin hüquqi bazasının bir hissəsini Gömrük Məcəlləsi təşkil edir. Mövcud qanunvericilikdə rezident və qeyri-rezidentlərin valyuta

hüquqi münasibətlərini, valyuta məhdudiyyətlərini reqlamentləşdirən normativ bazanın olması valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı bu qanunvericiliyə əməl edilməsinə nəzarət məqsədi ilə şəraitin yaradılması üçün inzibati idarəetmə mexanizmini şərtləndirir. Bu məqsədlə valyuta nəzarəti sistemi yaradılmışdır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, xarici İqtisadi fəaliyyətə bağlı əməliyyatlara səmərəli valyuta nəzarəti yalnız bu işdə gömrük orqanlarının fəal iştirakı ilə mümkündür. Nəticə olaraq onu deyə bilərəm ki, malların gömrük sərhədindən qanuni keçirilmə faktı və onun şərtləri, həmçinin xarici ticarət müqavilələrində öz əksini tapmış digər məsələlər gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirilməsinin gedişində aşkarlanır.

Dissertasiya işimin III fəslində isə Maliyyə ehtiyatlarının yaradılması və istifadə edilməsi sahəsində dövlətin investisiya siyasətinin əsas istiqamətləri, ölkənin sosial-iqtisadi infrastrukturunun bazar münasibətləri uyğun təkmilləşdirilməsi sahəsində dövlətin investisiya siyasətinin istiqamətləri, neft gəlirləri hesabına qeyri-neft sahələrinin inkişafı, mövcud maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə və dövlətin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi dövlətin uzunmüddətli siyasətinin əsas istiqamətləri haqda məlumatlar yazmışam. Belə ki, sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasında Neft Fondunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində ciddi işlər görülür. Buna misal olaraq Fondun nümayəndə heyətinin Alyaska Daimi Fonduna səfərinin məqsədi ABŞ Ticarət və İnkişaf Agentliyinin Dövlət Neft Fonduna ayırdığı grant çərçivəsində Overture Financial Services şirkətinin texniki xidməti vasitəsilə Fondun institusional quruculuğunun təkmilləşdirməsidir. Nəticə olaraq onu deyə bilərəm ki, Neft Fondunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflərinin nə dərəcədə əsaslı olması və digər neft fondlarının təcrübəsi ilə uyğun gəlib-gəlməməsi barədə araşdırmalar baxımından səfər çox faydalı olmuşdur. Bu təkliflər ilin sonunadək ölkə rəhbərliyinə təqdim olunacaq. MHŞT üzrə hökumət Komissiyasının sədri olaraq Beynəlxalq Şəffaflıq Təşəbbüsü çərçivəsində Azərbaycanda görülmüş işlər barədə danışarkən onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, ikinci hesabat mərhələsinin hərtərəfli işlənilməsi faydalı ola bilər. KİV-də yerləşdirilən məlumatlara əsaslanaraq onu deyə bilərəm ki, Azərbaycan hökumətinin və Azərbaycanın hasilat (neft və qaz) sənayesində fəaliyyət

göstərən yerli və xarici şirkətlərin təqdim etdikləri hesabatlar hazırda Deloitte şirkəti tərəfindən tutuşdurulur və bu audit şirkəti öz rəyini bir neçə gün ərzində təqdim edəcək.

I fəsil : Maliyyə ehtiyatlarının formalaşması mexanizmi və gələcəkdə sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi üçün onun əhəmiyyətləri

1.1 İqtisadi münasibətlər sistemində maliyyə münasibətlərinin yeri və rolu

Bəşəriyyət yarandığı gündən ayrı-ayrı səviyyədə və strukturda iqtisadi münasibətlər formalaşmış, mövcud olduğu cəmiyyətin inkişaf aspektlərinə uyğun olaraq dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Tarixi mənbələrdən məlum olduğu kimi qədim dövrlərdə olduğutək orta əsrlərdə, hətta müasir dövrdə də iqtisadi fikir və ideyalar cəmiyyətin müəyyən tarixi inkişafının, onun iqtisadi şəraitinin ifadəsi olaraq meydana çıxır, formalaşır və təkamül edir. Məlumdur ki, Azərbaycan xalqının iqtisadi fikir və təsəvvürləri əzəldən başlasa da o orta əsrlərdə, xüsusən də XI-XIV əsrlərdə çox zəngin olmuş və təkamül etmişdir. Qədim əcdadlarımızın şüurlu əmək fəaliyyətinə, iqtisadi fəaliyyətə başladıkları anlardan orta əsrlərə və sonrakı mərhələlərə, bu günümüzdə qədər öz tələbatlarını necə və hansı vasitələrlə ödəmək haqqında da düşünməyə başlamışlar. Lakin yazılı ədəbiyyatın olmadığı dövrlərdə istehsalçı insanları ən çox düşündürən ətraf təbii mühitin dərk edilməsi, bu mühitlə ünsiyyət, bəsit əmək alətlərilə zəruri yaşayış vasitələri əldə etmək, təbiətdən qorunmaq üçün yaşayış məkanları seçmək, bir sözlə, "yaşamaq uğrunda mübarizə" məsələləri düşündürmüşdür. Həmin dövrdən bizə gəlib çatan əmək alətləri ilk insan nəsillərinin necə və nə istehsal etməsi, onların ümumi həyat şəraiti haqqındakı məlumatlar çağdaş dövrümüzdə də iqtisad elminin, onun iqtisadi fikir tarixinin başlıca vəzifəsidir.

Maliyyə münasibətləri iqtisadi münasibətlərin təməli olmuş , onunla ayrılmaz surətdə inkişaf etmişdir. Maliyyə münasibətlərinin yaranması özünü həmişə pul vəsaitlərinin hərəkəti şəklində təzahür etdirir. İstehsal və istehlak prosesində pul vəsaitlərinin hərəkətlərinin olmaması həmin mərhələlərdə maliyyə münasibətlərinin olmadığını sübut edir. Belə ki, maliyyə münasibətlərinin olduğu şəraitdə hökmən pul

münasibətləri olmalıdır, lakin əksi həmişə özünü doğrutmur. Pul vəsaitlərinin hərəkəti istehsal tsiklinin II və III mərhələlərində-bölgü və mübadilə prosesində baş verir. Ancaq bu mərhələlərdə də pul vəsaitlərinin hərəkəti öz xarakterinə görə müxtəlifdir. Beləliklə, hətta bu mərhələlərin hər ikisində maliyyə münasibətlərinin eyni fəaliyyət göstərdiyini söyləmək olmaz.

II mərhələdə pul formasında dəyərin hərəkəti əlahiddə şəkildə-əmtəələrin hərəkətlərindən asılı olmadan baş verir və onun özgəninkiləşdirilməsi, yaxud da məqsədli şəkildə fondlara toplanması ilə xarakterizə olunur.

III mərhələdə isə bölüşdürülən dəyər (pul formasında) əmtəə ilə dəyişdirilir. Yəni alqı-satqı prosesi baş verir. Burada vəsait özgəninkiləşdirilmir. Sadəcə olaraq pul formasından əmtəə formasına keçir.

Beləliklə, təkrar istehsalın II mərhələsində pul vəsaitinin, yaxud dəyərin birtərəfli, ekvivalentə dəyişməyən hərəkəti, III mərhələdə isə ikitərəfli-biri əmtəə, digəri isə dəyər formasında olan hərəkəti baş verir.

Maliyyə resurslarına maliyyə münasibətlərinin maddi daşıyıcıları kimi baxılması maliyyəni dəyərin bölgüsündə iştirak edən digər kateqoriyalardan fərqləndirməyə imkan verir. Çünki başqa kateqoriyaların heç birinin belə maddi daşıyıcıları yoxdur.

Məcmu daxili məhsul , milli gəlirin bölgü və yenidən bölgüsünün mürəkkəbliliyi maliyyə ilə yanaşı, başqa iqtisadi kateqoriyaların da iştirakını zəruri edir. Məsələn, qiymət, əmək haqqı, vergi, faiz, dividend və s.

Maliyyə münasibətlərini digər pul münasibətlərindən fərqləndirən bir sıra xüsusi elementlər vardır.

1. Maliyyə münasibətləri bölgü xarakteri daşıyır, yəni ümumi milli məhsulun və milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü ilə əlaqədardır.

2. Maliyyə münasibətləri bilavasitə dövlətlə əlaqədardır, yəni imperativ xarakter daşıyır. Maliyyə münasibətləri yalnız dövlətlə əlaqədar formalaşan imperativ pul münasibətlərini özündə əks etdirir.

3. Maliyyə münasibətləri pul fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədardır. Onlar bu və ya digər səviyyələrdə (dövlət müəssisəsi, təşkilat) pul fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar olan iqtisadi münasibətlər sistemini ifadə edir. Bu münasibətlərin hər üçünə uyğun olan pul münasibətləri maliyyə münasibətlərinə aiddir.

Maliyyə münasibətləri qarşılıqlı əlaqədə öyrənilir. Həmçinin maliyyənin ayrı-ayrı bölmələri, elementləri, fondları arasında daim qarşılıqlı əlaqələr yaranır. Diplom işimin əvvəlində də qeyd etdiyim kimi maliyyə münasibətləri iqtisadi münasibətlərdən asılı olaraq inkişaf etmiş, iqtisadiyyatın idarəçilik sistemində uyğun olaraq müəyyən təzahür forması almışdır.

İstənilən ölkənin maliyyə sistemin, onun maliyyə münasibətləri məh həmin ölkənin iqtisadi sistemi ilə əlaqədardır, ondan asılı olaraq inkişaf edir. Belə ki, Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra bazar iqtisadiyyatına və bu sahədə bəzi qəti addımlar atmışdır. Lakin mürəkkəb ictimai-siyasi proseslər, müxtəlif mənafelərin toqquşması bu prosesi xeyli ləngitsə də, ümumi inkişafın qarşısını ala bilməmişdir. Hazırda ölkədə özəlləşdirmənin aparılması, qiymətli kağızlar, kapital və kredit bazarının yaradılması başa çatmaq üzrədir, regional icra orqanlarının idarəçilik hüquqlarının təmin olunduğunu, normal bank sisteminin yaradıldığını qeyd etmək lazımdır. Bazar iqtisadiyyatının özünəməxsus demokratik idarəçilik üsulları və sərt qanunları var. Bu xüsusiyyətlər maliyyə planlaşdırılmasında da özünü göstərir. Köhnə inzibati-amirlik sistemindən fərqli olaraq bazar iqtisadiyyatında maliyyə planlaşdırılmasının xarakteri, həyata keçirilmə prinsipləri tamamilə dəyişdirilməlidir. Uzun müddət sovet iqtisadi ədəbiyyatında bazar iqtisadiyyatı ilə planlaşdırma sistemi bir-birinə əks anlayışlar kimi qiymətləndirilir, bazar iqtisadiyyatı şəraitində planlaşdırma fikri təbliğ olunmurdu. Buna

görə bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar, köhnə təsəvvürlərin təsiri ilə belə bir fikir yayılıb ki, guya indi planlaşdırmadan tamamilə imtina olunur. Bu, qətiyyənl düzgün fikir deyil. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində planların, xüsusilə maliyyə planlarının olması zərurəti daha da artır, təsiredici amillərin nəzərə alınması tələbi meydana gəlir. İqtisadi münasibətlər sistemində maliyyə münasibətlərini Beləliklə, bazar iqtisadiyyatında planlaşdırma gündəmdən silinmir.

Bütün dünya ölkələrində başlıca məqsəd cəmiyyətdə sosial – İqtisadi sabitliyi təmin etmək, ölkə daxilində, eləcə də dünya miqyasında mövcud quruluşu möhkəmlətmək və onu yeni ictimai – İqtisadi şəraitə uyğunlaşdırmaqdan, maliyyə ehtiyatlarının idarə olunmasında yeni ideyalar , addımlar atmaqdan ibarətdir.

Hazırda Azərbaycanda inzibati – amirlik sisteminin, bazar sistemilə əvəz edilməsi, azad rəqabət və İqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin təşəkkül tapması prosesi gedir. Məhz maliyyə sistemi də ona uyğun qurulub , inkişaf edir. Belə ki, İqtisadi inkişafın səviyyəsi artdıqca, dövlətin İqtisadiyyatı tənzimlənməsinin inzibati üsullarının rolu azalır, İqtisadi tənzimlənmənin əhəmiyyəti isə yüksəlir. Qeyd etmək lazımdır ki, bazar mexanizmi qeyri-təkmil xüsusiyyətə malik olduğu üçün, dövlət müdaxiləsinin varlığı zəruridir. Çünki əslində bazarın əbədi olaraq qeyri-təkmil xarakterli olması İqtisadiyyatı fəallaşdırır və səmərəli fəaliyyətini şərtləndirir, eyni zamanda stimullaşdırır. Dünya İqtisadiyyatında gedən liberallaşdırma prosesi və SSRİ-nin dağılması ilə əlaqədar olaraq respublikaların dövlət suverenliyi əldə etməsi XİFin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində köklü dəyişiklikləri zəruri edib. Belə olan halda keçid dövründə bütün müstəqil dövlətlərdə xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsinin milli qanunvericilik bazası işlənməyə başlandı. Şübhəsiz ki, XİF-in miqyasları müstəqil dövlətlərin ərazilərində müəyyən olunmuş hüquqi normaların, onların fəaliyyətinə verilən İqtisadi təminatların çərçivəsində həyata keçirilməlidir. Bu çərçivədə Azərbaycanda da XİF sferanın hüquqi tənzimlənməsi prosesi gedir.

Azərbaycanda bazar münasibətlərinin təşəkkülü və bu münasibətlərə əsaslanan xarici İqtisadi əlaqələrin inkişafı hər şeydən əvvəl işgüzar fəaliyyət üçün zəruri ilkin şərtlərin yaradılmasını tələb edir ki, bunun da ən vacib tərkib hissələrindən biri İqtisadiyyatın bazar modelinə uyğun hüquqi mexanizminin yaradılmasıdır. Bundan başqa, məqsəd Respublikamızda ilk növbədə xüsusi mülkiyyətə əsaslanan özəl bölmə üçün dəqiq və geniş qanunvericilik bazasının formalaşması, iş adamlarının, təsərrüfat subyektlərinin, xarici investorların sahibkarlıq fəaliyyəti üçün hüquqi təminatın yaradılması, habelə sahibkarlığın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin və maliyyə sabitliyinin möhkəmlənməsinin hüquqi əsaslarının qorunmasıdır.

Respublikamızda maliyyə münasibətlərinin formalaşmasında, xarici investisiya qoyuluşunun bazasının formalaşdırılması sahəsində dünya təcrübəsinə və ölkəmizin spesifik şəraitinə əsaslanaraq son dərəcədə əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Belə ki, bu islahatlar maliyyə münasibətlərinin ayrı aspektə inkişafına gətirib çıxarmışdır. Milli Məclis tərəfindən İqtisadi islahatlarla bağlı çoxlu qanunlar, müvafiq qanunvericilik sənədləri qəbul edilmişdir ki, bunların da xeyli hissəsi xarici İqtisadi fəaliyyət və xarici İqtisadi əlaqələr ilə bu və ya digər səviyyədə əlaqədardır. Xarici İqtisadi əlaqələr və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı olan qanunlara «Antiinhisar fəaliyyəti haqqında», «Haqsız rəqabət haqqında», «Girov haqqında», «Investisiya fəaliyyəti haqqında» və digər qanunları aid etmək olar. Xarici İqtisadi əlaqələrin iştirakçıları olan sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətin tənzimləyən qanunlar: «Müəssisələr haqqında», «Səhmdar cəmiyyətləri haqqında», «Banklara və bank fəaliyyəti haqqında», «Kəndlifermə təsərrüfatı haqqında» və s. Bundan əlavə, bu qrupa sahibkarlıq subyektlərinin İqtisadi fəaliyyətinin nəticələri ilə bilvasitə əlaqədar olan «Müflisləşmə və iflas» haqqında qanunu da aid etmək olar. Ölkədə əmtəə birjalarının yaradılması, həmçinin qiymətli kağızlar bazarının formalaşması xarici İqtisadi əlaqələrin inkişafının zəruri şərtlərindən biridir. Bu baxımdan «Əmtəə birjası haqqında». «Qiymətli kağızlar və fond birjalrı haqqında» qanunlar da sözü gedən hüquqi bazaya aid edilməlidir. Son illər Azərbaycanda xarici İqtisadi əlaqələrin bir forması olaraq beynəlxalq lizinq sürətlə

inkışaf edir. Xüsusi ilə aqrar sektorda, tikinti sektorunda iri şirkətlər xarici ölkələrdən idxal edilmiş texnika və avadanlıqları uzunmüddətli lizinqə təklif edirlər. Bu fəaliyyəti isə «Lizinq xidməti haqqında» qanun tənzimləyir. Xarici İqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində vergi qanunvericiliyi də mühüm rola malikdir. Bu istiqamətdə xüsusilə «Vergi Məcəlləsi», «Hüquqi şəxslərin mənfəətindən və gəlirlərinin ayrı-ayrı növlərindən vergilər haqqında», «Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi haqqında», «Əlavə dəyər vergisi haqqında», «Aksizlər haqqında» və s. qanunlara diqqət yetirilməlidir. Qeyd edilən qanunlar sistemində elələri də vardır ki, respublikada xarici İqtisadi fəaliyyəti tənzimləmək baxımından fundamental xarakter daşıyırlar, yəni digər xüsusi qanunlar üçün fəaliyyət həddini, normativ sərhədləri müəyyənləşdirirlər. Bizim Fikrəmcə, belə qanunlara hər şeydən əvvəl, «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında», «Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında». «Müəssisələr haqqında», «Torpaq islahatı haqqında», «Investisiya fəaliyyəti haqqında» və bir sıra belə xarakterli hüquqi sənədləri aid etmək olar. Milli qanunvericilik aktlarının qəbulu xarici İqtisadi fəaliyyətin hüquqi bazasının konseptual əsaslarını təşkil edir.

Müstəqil dövlət kimi Azərbaycan Respublikasının bu prinsiplər əsasında xarici İqtisadi siyasət yeritməsi yerli müəssisə və təşkilatların, firma və şirkətlərin sərbəst və bərabər hüquq şəraitində digər dövlətlərə vasitəsiz olaraq İqtisadi əlaqə və münasibətlər yaratmaq, təsərrüfat suybektlərinin İqtisadi maraqlarının təmin və eləcə də bütün bunların öz növbəsində xarici tərəf müqabilindən tələb edilməsi baxımından önəmlidir. Azərbaycanda xarici İqtisadi fəaliyyət strategiyasının formalaşmasında dünya təcrübəsi ilə yanaşı, milli İqtisadiyyatın spesifik xüsusiyyətləri, beynəlxalq əmək bölgüsünün tələbləri, yaxın və uzaq ölkələrlə ticarət rejiminin optimallığı da nəzərə alınmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda xarici İqtisadi fəaliyyət strategiyası bir tərəfdən sərbəst İqtisadiyyatın, normal gömrük və valyuta rejiminin formalaşmasına xidmət etməklə ölkənin ixracat potensialının artırılmasına istiqamətlənməlidir. Bu strategiya milli bazarın formalaşdırılmasını sürətləndirməklə yanaşı, həm də onun rəqabət qabiliyyətini yüksəldə bilər. Belə ki, istehsal potensialının genişləndirilməsi və onun

texniki modernləşdirilməsinə nail olmaq üçün xarici kapitalın milli bazara cəlb edilməsinin kompleks sistemini formalaşdırmaq lazımdır. Bundan əlavə, idxalı əvəzə edən yerli istehsalın təşkili sahəsində idxalın səmərəliliyini yüksəltməklə idxal siyasəti İqtisadiyyatın tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır və xarici investisiya, kredit və yardımlardan istifadə olunmasının mexanizmi yaradılmalıdır. Respublikamızda maliyyə sabitliyinin bərkəməli olması və möhkəmləndirilməsi yönündə aparılan tədbirlər sırasında valyuta tənzimlənməsi istiqamətində aparılan işləri xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında valyuta tənzimlənməsini həyata keçirən ən əsas orqan Mərkəzi Bankdır. Bundan başqa, göstərilən sahədə əhəmiyyətli və əvəzedilməz fəaliyyətə Dövlət Gömrük Komitəsi malikdir. Bütün bu qurumlarla yanaşı valyuta tənzimlənməsi sahəsində digər dövlət orqanları da müəyyən rola malikdir. Qiymətli kağızlar bazarı, maliyyə bazarının tərkib hissəsidir və maliyyə sabitliyinin formalaşmasında iştirak edən ən mühüm vasitələrdən biridir. Maliyyə bazarının digər hissəsi kredit bazarıdır. Bu iki bazar bir-birilə sıx əlaqədardır və qarşılıqlı fəaliyyət göstərir. Məsələn, banklar qiymətli kağızlar bazarı iştirakçılarına qiymətli kağızları buraxan emitentlərə kredit verir, digər tərəfdən özləri emitent kimi çıxış edir və yaxud digər emitentlərin buraxdığı qiymətli kağızların böyük partiyalarla sonradan salmaq üçün alırlar. Dünya dövlətlərinin əksəriyyətində qiymətli kağızlar bazarında vasitəçilik rolunu iri kommersiya bankları həyata keçirirlər.

Bazar İqtisadiyyatına keçid yeni İqtisadi mexanizmin yaradılması və hüquqi bazanın təmin edilməsini tələb edir. Sərbəst İqtisadiyyat yaratmaq, möhkəm İqtisadi sabitliyə nail olmaq, işsizlik və inflyasiyanın qarşısını almaq, sosial ədalətliyi, İqtisadi artımı, bazar infrastrukturunu təmin etmək üçün güclü hüquqi təminat yaratmaq lazımdır. İqtisadiyyatın normal tənzimlənməsi və səmərəli fəaliyyəti üçün dövlətin hüquqi təminatı və müdafiəsi sahəsindəki işi onun başlıca funksiyası kimi çıxış edir. Dövlət səmərəli bazar İqtisadiyyatını təmin etmək üçün mülkiyyət inhisarçılığını aradan qaldırmaq, özəlləşdirmə, xüsusi sahibkarlıq, sosial – İqtisadi inkişafa stimulyar

vergi sisteminin tətbiq edilməsi, maliyyə-kredit sisteminin normal tənzimlənməsi, bazar infrastrukturunun yaradılması, xarici – İqtisadi əlaqələrin düzgün təşkili, əhalinin sosial müdafiəsi, ətraf mühitin və ekoloji vəziyyətin sağlamlaşdırılması, idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi və s. sahələr üzrə müvafiq qanunlar işləyib hazırlayır və qəbul edir. İqtisadiyyat dövlət işindən vətəndaş cəmiyyətinin əsas işinə çevrilməlidir. Bazar İqtisadiyyatında dövlət İqtisadi münasibətlərdə artıq inhisarçı subyekt kimi yox, bazarın iştirakçılarından biri kimi çıxış edir. Dövlət inhisarçılığını aradan qaldırmaq və sərbəst İqtisadiyyat yaratmaq məqsədi ilə İqtisadi həyatın tamamilə yeni və hərtərəfli normativ hüquqi bazasını yaratmaq lazımdır.

Dövlət borcları iqtisadiyyatın tənzimlənməsində başlıca vasitə kimi çıxış edir. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi baxımından, dövlət borcları əsas etibarilə iki vəzifənin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənir: bunlardan birincisi fiskal xarakter daşıyır və dövlət ehtiyaclarının ödənilməsi üçün maliyyə resurslarının əldə edilməsinə xidmət edir, ikincisi isə tənzimlənmə aspektlərində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tənzimlənmə baxımından, dövlət borcları əsas etibarilə iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi məqsədilə vəsaitlərdən istifadə edilməsi və iqtisadi artımın stimullaşdırılmasını özündə əks etdirir.

Maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasına əsaslı təsir göstərən amillərdən biri də bazar konyunkturudur.

Belə ki, bazar konyunkturunda baş verən hər hansı dəyişiklik nəticə etibarilə büdcənin gəlir hissəsində öz təsirini göstərir. Belə ki, respublikamızın ixrac potensialının mühüm tərkib hissəsini təşkil edən neft resurslarının qiymətlərinin dünya bazarında artıb-azalması iqtisadi konyunktur dəyişmələri hesabına büdcənin gəlir hissəsində özünəməxsus dəyişikliklərin yaranmasına gətirib çıxara bilər.

İqtisadi münasibətlər sistemində maliyyə ehtiyatları özündə aşağıdakıları əhatə edir:

- Dəyərləndirmə – aktivin ədalətli qiymətinin müəyyən olunması

- Aktivin riskinin müəyyən olunması (aktivin uyğun endirim-diskaunt faizinin tapılması)
- Aktivin gətirəcəyi nağd pul axımlarının ölçülməsi (əlaqədar nağd pul axımının bu günkü dəyərinin tapılması, başqa sözlə diskaunt edilməsi)
- Bazar qiymətinin bənzər aktivlərin qiyməti ilə müqaisə (nisbi dəyərləndirmə)
- Nağd pul axımlarının həyata keçməsinin başqa hadisə və ya aktivdən asılılığı (törəmələr, şərti iddianın dəyərləndirilməsi)
- Maliyyə bazarlı və alətləri
- Əmtəə
- Səhmlər
- İstiqraz vərəqləri
- Pul bazarı alətləri
- Törəmələr
- Maliyyə institutları və nizamnamə

1.2 Maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılmasının elmi-nəzəri məsələləri

Dövlət maliyyə ehtiyatları təsərrüfat subyektləri kimi öz xərclərini ödəmək üçün dövlətin, onun müəssisə, təşkilat və idarələrinin malik olduqları bütün pul vəsaitləri fondlarının və daxilolmalarının məcmusudur. Maliyyə ehtiyatları mərkəzləşdirilmiş fondlara (dövlət büdcəsi, büdcədənkanar fondlar) və qeyri mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatlarına (müəssisənin pul vəsaitləri fondlarına) bölünür. Hər birinin formalaşmasının da özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Belə ki, maliyyə ehtiyatlarının həcmnin müəyyən edilməsinin zəruriliyi istehsalatın optimal strukturunun müəyyən edilməsi ilə, maliyyə ehtiyatlarının kapital və maddi məsrəflərlə balanslaşdırılması ilə əlaqələndirilir. Dövlət maliyyə ehtiyatlarının həcmi hər şeydən əvvəl onun yaradılması mənbələri ilə müəyyən edilir. Maliyyə ehtiyatları Ümumi Daxili Məhsulun və milli gəlirin bölüşdürülməsi prosesində yaradılır. Ümumdövlət səviyyəsində (Makro səviyyədə) mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatlarının (mərkəzləşdirilmiş fondlar) formalaşmasının birinci və əsas mənbəyi milli gəlirdir. Milli gəlirin bir hissəsi müəssisədə formalaşır və onun sərəncamında qalır, yəni mikrosəviyyədə qeyri mərkəzləşdirilmiş fondlar yaradılır ki, bu da müəssisədə istehsal məsrəflərinə istifadə edilir. Dövlətin maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasının əsas mənbələrindən biri kimi istehsal sferası müəssisə və təşkilatların pul gəlirləri çıxış edir. Onlara hər şeydən əvvəl izafi məhsulun dəyərinin bir forması olan mənfəət aiddir. Bir qayda olaraq maliyyə ehtiyatlarının həcmi milli gəlirdən çoxdur, ona görə ki, maliyyə ehtiyatları izafi məhsulun dəyəri və zəruri məhsulun dəyərinin bir hissəsindən başqa amortizasiya ayırmalarını da özündə cəmləşdirir.

Maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasının ikinci əsas əhəmiyyətli mənbəyi əsas istehsal fondlarının dəyərinin bir hissəsi hesabına formalaşan amortizasiya fondudur. Mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatları xalis gəlirin vergi, vergi olmayan ödənişlər vasitəsi ilə yenidən bölgüsünün nəticəsidir.

Yuxarıda göstərilənlərdən başqa mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatlarının formalaşması mənbəyi mərkəzləşdirilmiş dövlət sosial sığorta, əmlak və şəxsi sığorta fondlarına, müxtəlif büdcədən kənar fondlara müəssisələrin ayırmaları ola bilər.

Bundan başqa mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatları təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilmiş milli sərvətin bir hissəsi hesabına (ölkənin qızıl ehtiyatları, enerji daşıyıcılarının satışından, xarici iqtisadi fəaliyyətindən daxilolmalar və s.) və habelə dövlət qiymətli kağızlarının (istiqraz borclarının yerləşdirilməsindən və s.) satışından əldə edilən vəsaitlər hesabına formalaşır.

Mərkəzləşdirilmiş maliyyə resurslarının çox az bir hissəsi hesabına (ölkənin qızıl ehtiyatlarının), az bir hissəsi əhalidən daxilolmalar hesabına (vergilər, rüsumlar, istiqrazlar və lotareyalardan daxilolmalar) yaradılır. Bazar münasibətləri şəraitinə keçilməsi ilə əlaqədar olaraq maliyyə resurslarının bu mənbəyi durmadan artır.

Mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatları əsasən dövlət büdcəsində, büdcədən kənar fondlarda, əmlak və şəxsi sığorta fondlarında cəmləşdirilir.

Maliyyə ehtiyatlarına habelə dövlət pul ehtiyatları kimi (nizamnamə, ehtiyat və digər fondlar) şəklində Mərkəzi Bankın kredit resursları da daxil etmək məqsədə uyğundur.

Beləliklə, dövlətin maliyyə ehtiyatları dövlətin, müəssisələrin, təşkilatların və əhalinin sərəncamında olan, geniş təkrar istehsal üçün nəzərdə tutulan pul vəsaiti formaları və daxilolmalardır. Maliyyə ehtiyatlarının əsas mənbəyi milli gəlir, mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq təşkilatların mənfəəti, amortizasiya fondu və sığorta fondlarıdır.

Maliyyə ehtiyatlarının əsas istifadəsi xüsusi təyinatlı pul fondları vasitəsi ilə həyata keçirilir. Lakin, onların qeyri fond istifadə forması da mümkündür.

Dövlətin və müəssisələrin maliyyə ehtiyatları maliyyənin idarə edilməsinin, yəni onların formalaşmasının, istifadə edilməsinin və pul vəsaitinin hərəkətinin idarə edilməsinin bilavasitə obyektidir.

Müəssisənin maliyyə ehtiyatları konkret təsərrüfat subyektinin sərəncamında olan bütün pul vəsaitlərinin və daxilolmaların məcmusudur. Maliyyə ehtiyatları müəssisənin gəlirlərinin əmələ gəlməsi, bölüşdürülməsi və istifadəsi prosesini əks etdirir.

Müəssisə səviyəsində maliyyə ehtiyatları məqsədli təyinatlı pul fondlarının (əməyin ödənilməsi fondu, istehsalın inkişafı fondu, maddi mükafatlandırma fondu və s.) yaradılmasına, dövlət büdcəsi, banklar, malverənlər, sığorta orqanları və digər müəssisələr qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə istifadə edilir.

Müəssisənin maliyyə ehtiyatları müəssisənin xüsusi vəsaitləri və cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına formalaşdırılır.

Müəssisədə maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılmasının əsas mənbəyimənfəətdir. "Mənfəət" hər hansı mülkiyyət formalı müəssisələr tərəfindən yaradılan yığımların pul ilə ifadəsidir. İqtisadi kateqoriya kimi mənfəət müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin nəticəsini xarakterizə edir.

Mənfəətdə dövlətin, təsərrüfat subyektlərinin və hər bir işçinin iqtisadi maraqları cəmləşir. Mənfəət müəssisənin maliyyə - təsərrüfat fəaliyyətinin bütün tərəflərini xarakterizə edir. Ona görə də təsərrüfat subyektlərinin mənfəətinin artması dövlətin maliyyə ehtiyatlarının çoxalmasına və maliyyə sisteminin möhkəmləndirilməsinə şərait yaradır.

Təsərrüfat subyektlərinin istehsal və maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticəsi balans mənfəətində öz əksini tapır. Balans mənfəətinə isə əsas məhsulların (iş və xidmətlərin) istehsalı və satışından, digər məhsulların satışından alınan mənfəət, habelə satışdankənar əməliyyatlardan əldə olunan (cərimə və s. də daxil olmaqla) mənfəətə daxil edilir. (**Bax :“Müəssisələrin maliyyəsi” B.Ataşov , N.Novruzov , E.İbrahimov**)

Müəssisələrdə maliyyə resurslarının təşkilinin ümumi prinsipləri aşağıdakılardır:
— **Birinci prinsip:** Müəssisədə maliyyə ehtiyatları xüsusi vəsait, subsidiya və cəlb edilmiş vəsait hesabına formalaşır. Xüsusi maliyyə ehtiyatlarının ilkin yaradılması

müəssisənin (təşkilatın) təsis edildiyi anda, yəni nizamnamə fondu (nizamnamə kapitalı) yaradıldığı vaxt baş verir.

Təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün müəssisənin müvafiq maliyyə təminatı olmalıdır. Müəssisənin maliyyə resurslarının əsas mənbələrindən biri ilkin kapitaldır. İlkin kapital müəssisənin təsisçilərinin payları hesabına formalaşır və nizamnamə kapitalı formasından asılıdır. Nizamnamə kapitalının vəsaiti əsas fondların əldə edilməsinə və normal istehsal təsərrüfat fəaliyyətinin aparılması üçün lazım olan həcmdə dövriyyə vəsaitlərinin formalaşdırılmasına yönəldilir. O, həmçinin lisenziyaların, patentlərin və s. in alınması üçün sərf oluna bilər.

İstehsala qoyulmuş ilkin kapital məhsulun qiymətində ifadə olunmuş dəyəri yaradır. Məhsul satıldıqdan sonra o, pul formasını – mədaxil (satış pulu) formasını alır.

Müəssisənin təşkilatı – hüquqi formasından asılı olaraq nizamnamə fondunun yaradılması aşağıdakılar ola bilər:

- Səhmdar kapitalı (səhmdar cəmiyyətlərində)
- Üzvlərin payhaqları (istehsal və istehlak kooperativlərində)
- Sahə maliyyə ehtiyatları (müəssisə və ittifaqlarda)
- Uzunmüddətli kredit (hər hansı mülkiyyət formalı təşkilatlarda)
- Büdcə vəsaitləri (dövlət və bələdiyyə müəssisələrində)

Müəssisə və təşkilatların maliyyə ehtiyatlarının mənbələri və strukturunun sxematik təsvirini mətnin altında təqdim etmişəm .

Fəaliyyət göstərən müəssisələrdə maliyyə ehtiyatlarının əsas məbəyi kimi məhsul (iş və xidmət) satışından daxilolmalar çıxış edir. Onun hesabına ümumi gəlir və mənfəət, habelə amortizasiya ayırmaları əmələ gəlir. Onlar qismən də vəsaitlərin yenidən bölgüsü qaydasında (sığorta ödəmələri, dividendlər, büdcə subsidiyaları) daxilolmalar hesabına formalaşır.

— İkinci prinsip: Müəssisənin qarşıdakı təsərrüfat ilinə maliyyə fəaliyyəti, keçmiş ilin maliyyə fəaliyyətinin nəticələri və qarşıdakı dövrə olan proqnozlar nəzərə alınmaqla planlaşdırılır. Bir sıra iqtisadçılar hesab edirlər ki, bazar

iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə planını tərtib etmək vacib deyildir. Lakin, tam əminliklə demək olar ki, bazar iqtisadiyyatına keçidin müasir mərhələsində maliyyə planı hər şeydən əvvəl müəssisənin özü üçün zəruridir.

Maliyyə planının tərtibində məqsəd mümkün maliyyə ehtiyatlarını, kapital və ehtiyatları maliyyə fəaliyyəti həcmnin, gəlirlərin və xərclərin proqnozlaşdırılması əsasında müəyyən etməkdən ibarətdir. Planlarda maliyyə ehtiyatlarının yaradılması və mərkəzləşdirilmiş fondlara ayırmaların təməli qoyulur. Burada əsas fəaliyyətə, dövriyyə vəsaitlərinin investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinə (əsaslı maliyyə qoyuluşu fondlarının yaradılması) maliyyə vəsaitinin yönəldilməsi əks olunur.

— **Üçüncü prinsip:** Xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin qorunub saxlanılmasının təmin edilməsi. Dövriyyə vəsaitləri tam şəkildə qorunub saxlanılması təmin edilməlidir. Əgər xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin məbləği azalarsa, onda müəssisə maliyyə sabitliyini itirər və son nəticədə müflis ola bilər.

Dövlət maliyyə ehtiyatları təsərrüfat subyektləri kimi öz xərclərini ödəmək üçün dövlətin, onun müəssisə, idarə və təşkilatlarının malik olduqları bütün maliyyə-pul vəsaitləri fondlarının və daxil olmalarının məvzusudur. Maliyyə ehtiyatları mərkəzləşdirilmiş fondlara (dövlət büdcəsi, büdcədən kənar fondlar) və qeyri mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatlarına (müəssisələrin pul vəsaitləri fondlarına) bölünür.

Təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün müəssisənin müvafiq maliyyə təminatı olmalıdır. Müəssisənin maliyyə resurslarının əsas mənbələrindən biri ilkin kapitaldır. İlkin kapital müəssisənin təsisçilərinin payları hesabına formalaşır və nizamnamə kapitalı formasından asılıdır. Nizamnamə kapitalının vəsaiti əsas fondların əldə edilməsinə və normal istehsal təsərrüfat fəaliyyətinin aparılması üçün lazım olan həcmdə dövriyyə vəsaitlərinin formalaşdırılmasına yönəldilir. O, həmçinin lisenziyaların, patentlərin və s. in alınması üçün sərf oluna bilər.

Bundan başqa mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatları təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilmiş milli sərvətin bir hissəsi hesabına (ölkənin qızıl ehtiyatları, enerji daşıyıcılarının satışından, xarici iqtisadi fəaliyyətindən daxilolmalar və s.) və habelə dövlət qiymətli kağızlarının (istiqraz borclarının yerləşdirilməsindən və s.) satışından əldə edilən vəsaitlər hesabına formalaşır.

Mərkəzləşdirilmiş maliyyə resurslarının çox az bir hissəsi hesabına (ölkənin qızıl ehtiyatlarının), az bir hissəsi əhalidən daxilolmalar hesabına (vergilər, rüsumlar, istiqrazlar və lotareyalardan daxilolmalar) yaradılır. Bazar münasibətləri şəraitinə keçilməsi ilə əlaqədar olaraq maliyyə resurslarının bu mənbəyi durmadan artır.

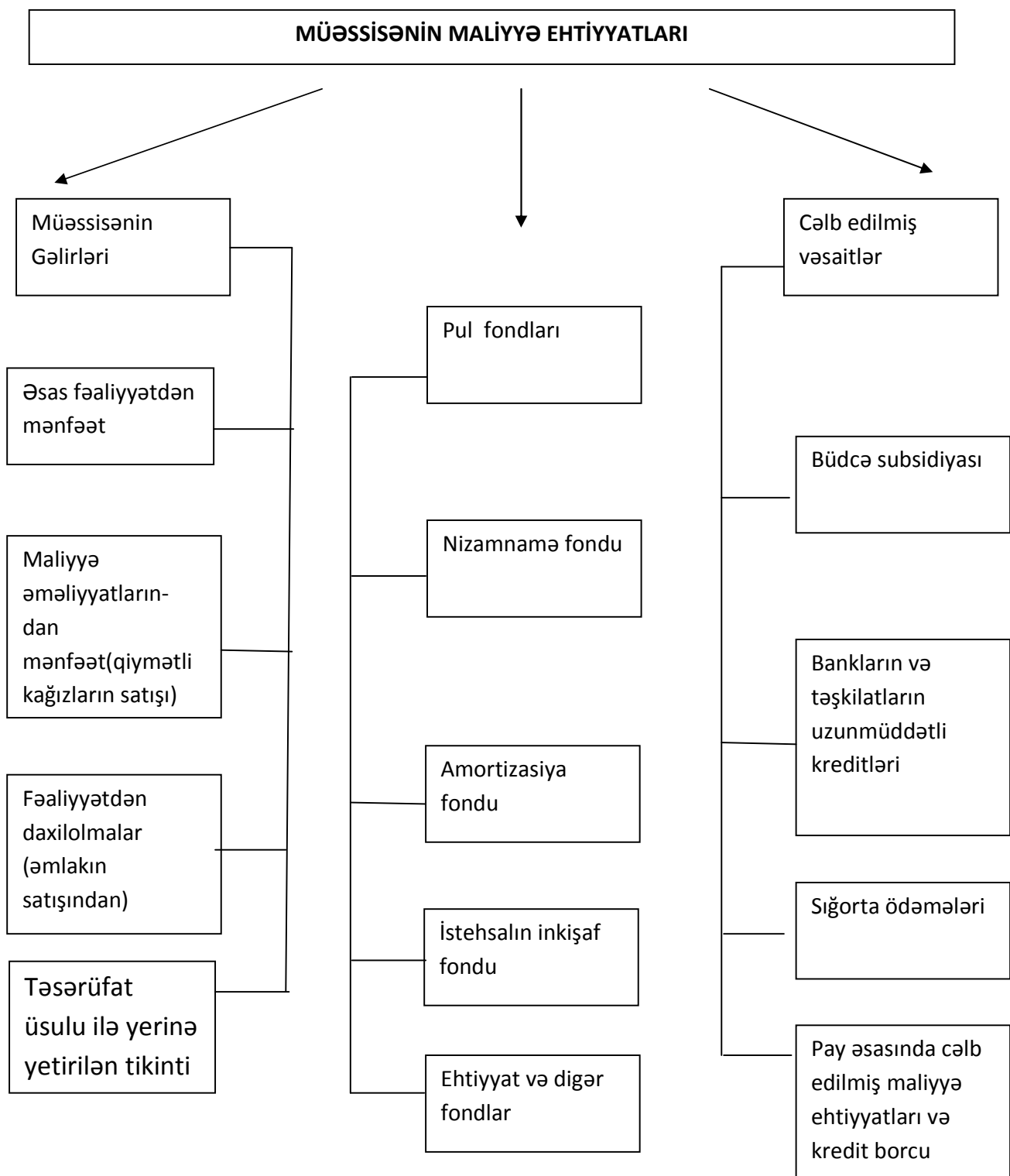
Mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatları əsasən dövlət büdcəsində, büdcədənkenar fondlarda, əmlak və şəxsi sığorta fondlarında cəmləşdirilir.

Maliyyə ehtiyatlarına habelə dövlət pul ehtiyatları kimi (nizamnamə, ehtiyat və digər fondlar) şəklində Mərkəzi Bankın kredit resursları da daxil etmək məqsədə uyğundur.

İstehsal prosesinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi onun həcmnin genişləndirilməsi nəticəsində ÜDM – in, milli gəlirin və son nəticədə maliyyə ehtiyatlarının həcmi artırır. Bu da cəmiyyət üzvlərinin tələbatlarının daha dolğun ödənilməsinə imkan verir. Öz növbəsində, yaradılmış maliyyə ehtiyatlarının səmərəli, düzgün istifadə edilməsi istehsalın fasiləsizliyinin təmin edilməsinə, onun həcmnin genişlənməsinə, ən başlıcası istehsalın səmərəliliyinin artmasına gətirib çıxarır. Buna görə də yazıb müdafiyyə təqdim etdiyim magistr dissertasiyasının mövzusu olduqca aktualdır.

Müəssisə və təşkilatların maliyyə ehtiyatlarının mənbələri və strukturu.

Bu sxemi mən “Müəssisələrin maliyyəsi” B.Ataşov , N.Novruzov , E.İbrahimovun Dərsliyinin nəzəri hissəsində istifadə edərək yaratmışam.

1.3 Maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılmasında beynəlxalq təcrübə və Azərbaycanda ondan istifadə xüsusiyyətləri

Dünya iqtisadiyyatında istər eyni iqtisadi ərazidə, istərsə də ayrı-ayrı iqtisadi ərazilərdə yerləşən ölkələrin iqtisadiyyatı, maliyyə sistemləri bir-birindən aslı vəziyyətdə olmuş, eləcə də daim bir-birinin təcrübə və planlarından istifadə olunmaqdadır. Belə ki, müasir şəraitdə iqtisadi sistemin inkişafı mahiyyətcə iqtisadi fəaliyyətin məqsədləri, istiqamətləri, formaları və üsullarında kəmiyyət, keyfiyyət dəyişmələri aparılması prosesidir. Yəni, səmərəli iqtisadi münasibətlərin formalaşması, fəaliyyət göstərməsi və inkişafı üçün zəruri şərtlərin yaradılmasını təmin etməklə yanaşı, bu proses ölkədə aparılan iqtisadi islahatlarla həyata keçirilə bilər.

Belə bir şəraitdə Azərbaycanda yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşması zərurətə çevrilmişdir. Bu halda xarici iqtisadi təcrübədən istifadə olunmağa başlanılmışdır. İqtisadi inkişaf dövrünün əlamətləri dövlətə də, onun yeritdiyi siyasətə də, cəmiyyətin bütün təbəqələrinə də, insanların şüur və mənəviyyatına da aktiv təsir göstərir. Suverenliyin, iqtisadi müstəqilliyin yaratdığı yeni iqtisadi keyfiyyət halı cəmiyyət üzvlərinin təfəkkürünə, düşüncəsinə və həyat tərzinə lazımi səviyyədə təsir göstərməlidir. Əhalinin müxtəlif qruplarında iqtisadi mədəniyyətin, həyat tərzinin, təfəkkürün transformasiyası özünəməxsus cəhətlərə malikdir. O, yüksək vəzifəli məmurlarda bir cür, bankirlərdə, muzzdlu əməklə işləyən fəhlələrdə başqa cür formalaşır.

İqtisadi sistemin transformasiyası dövründə dövlətin funksiyalarında köklü dəyişikliklər baş verir, iqtisadi əlaqələr dəyişir, genişlənir və bu və ya digər mənada ölkələrin yaxınlaşmasına zərurət yaranır.

Bazar münasibətləri şəraitində yaşayan ölkələr, o cümlədən, Azərbaycan üçün də iqtisadiyyatında islahatlar aparılmasında başlıca məsələ makroiqtisadi səviyyədə məhsullar kapitalı cəlb etməklə, tarazlıqların makro və mikro səviyyələr arasındakı əlaqələrin tənzimlənməsinə nail olmaqdır. Bu işdə beynəlxalq təcrübənin əvəzsiz rolu var.

Belə ki, əsas kapitalın və investisiyanın vəhdət təşkil etdiyi bu sistem, əmtəə bazar konyukturunu proqnozlaşdırmaqla, uzunmüddətli məhsuldar aktivlərlə səmərəli tənzimləyə bilər. Bu zaman investisiya davranışında, faiz dərəcəsinə dəyişiklikləri tənzimləyən maliyyə - pul sistemi təsir edir.

Fikrimcə, iqtisadiyyatda makroiqtisadi səviyyədə əsas kapital və investisiyanın qarşılıqlı dövrünə əsaslanan əsas istehsal fondlarının yeni iqtisadi şəraitə uyğunlaşması tam təmin edilməlidir. Maliyyə sahəsində institusional strukturların formalaşması iqtisadi inkişafa təsirin əsas göstəricisi hesab oluna bilər.

Ümumiyyətlə, maliyyə siyasətinin iqtisadi sistemə təsiri onun fəaliyyət göstərməsi və inkişafını tənzimləyən ən mühim amillərdən biridir. O, həmçinin ümumi daxili məhsulun xüsusi komponentlərinin dövrü və dövriyyəsi, onların strukturu və dinamikası ilə bağlı sosial – iqtisadi tənzimlənmə vasitəsidir. Lakin, əsas məslə ölkədə yeridilən maliyyə siyasətinin səmərəli olmasıdır. Bu səmərəliliyin əsas meyarları aşağıdakılarla xarakterizə olunur: (Bax : S.M.Məmmədov «Maliyyə» ,Bakı 1997.)

Əvvəla, ölkənin sosial – iqtisadi durumu, yeridilən maliyyə siyasətinin səmərəliliyi üçün başlıca meyardır. Dövlətin strateji xəttinin başlıca istiqamətlərindən biri yeridilən maliyyə siyasətinin Azərbaycanın texniki – iqtisadi və intellektual potensialından, mövcud idarə etmə formasından, bütün daxili imkanlarından səmərəli istifadə etmək və iqtisadi islahatları həyata keçirməkdir. Biz beynəlxalq təcrübənin təsirini rəqəmlərdə, daha doğrusu, əsas makroiqtisadi göstəricilər və onların proqnozlarında görə bilərik. Bu proqnozların təhlilini (rəqəmlərlər) dissertasiya işimin ikinci fəslində aparmışam.

Son dövrə Azərbaycanda həyata keçirilən uğurlu islahatlar onunla nəticələnib ki, bu da respublikanın valyuta ehtiyatlarının 17 milyard dollara çatmasına səbəb olub. Qeyd etmək lazımdır ki, valyuta tənzimlənməsinin hüquqi bazasının bir hissəsini Gömrük Məcəlləsi təşkil edir. Mövcud qanunvericilikdə rezident və qeyri-rezidentlərin valyuta hüquqi münasibətlərini, valyuta məhdudiyyətlərini reqlamentləşdirən normativ bazanın olması valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı bu qanunvericiliyə əməl edilməsinə nəzarət məqsədi ilə şəraitin yaradılması üçün inzibati idarəetmə

mexanizmini şərtləndirir. Bu məqsədlə valyuta nəzarəti sistemi yaradılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarətini həyata keçirən digər qurum Dövlət Gömrük Komitəsidir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, xarici İqtisadi fəaliyyətə bağlı əməliyyatlara səmərəli valyuta nəzarəti yalnız bu işdə gömrük orqanlarının fəal iştirakı ilə mümkündür. Belə ki, malların gömrük sərhədindən qanuni keçirilmə faktı və onun şərtləri, həmçinin xarici ticarət müqavilələrində öz əksini tapmış digər məsələlər gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirilməsinin gedişində aşkarlanır. Gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı valyuta nəzarətinin hərtərəfli və səmərəli həyata keçirilməsi üçün şərait yaranmış olur. Onun fəaliyyətini isə Gömrük Məcəlləsi tənzimləyir.

Bu vəziyyət pul kütləsini artırmağı zərurətə çevirən, büdcə kəsirini maliyələşdirməklə əlaqədar deyildir. O, əmtəə və xidmətlərin dövriyyəsinə şərait yaratmaq, Ümumi Daxili Məhsulun fiziki komponentlərinin hərəkətinə xidmət etmək zərurəti ilə əlaqədardır. Pul kütləsinin çatışmaması kimi istifadə edilməklə tədaviəldə sərbəst dönerli valyutalardan, xüsusi ilə ABŞ dollarından ödəniş vasitəsi ilə qismən təmin edilir.

Pul çatışmazlığı xarici valyutaların hesabına qismən ödənilsə də, o iqtisadi inkişafa öz mənfi təsirini göstərir. Ona görə də yaranmış vəziyyətdən optimal çıxış yolları axtarılmalıdır.

Müəssisə və təşkilatların qarşılıqlı borclanmaya getmələrinin əsas səbəblərindən biri iqtisadiyyatda pul aclığının yaranmasıdır.

Büdcəni fəallaşdırmaq, onu iqtisadi inkişaf büdcəsinə çevirmək qaydaları da çox mürəkkəb deyildir. Məlum olduğu kimi, dövlət xərclərinin müəyyən hədd daxilində artımı, Ümumi Daxili Məhsulu nominal səviyyəsinin artımına xidmət edir. Başqa sözlə, müəssisələrin və şəxslərin pula tələbatının artırılması üçün zəncirvari reaksiya yaradır. Bu ,özlüyündə infilyasiya yaradan amildir. Lakin, aşağıdakı şərtlərə əməl edildiyi şəraitdə, infilyasiyanın yaranmasının qarşısı təmamilə alın bilər;

— Əmtəə kütləsini artırmaq üçün hazır ehtiyatlar kifayət qədər olmadığı şəraitdə dövlət xərclərinin sıçrayışlı artımına yol verilməməlidir.

— Hər cür dövlət xərclərini deyil, yalnız o xərcləri artırmaq məqsədə uyğun ola bilər ki, o, istehsalın multiplikativ (dəfələrlə) artımına şərait yaratsın, istehsal gücü təmin olunmamış material tutumlu sahələrə istehsal vasitələrinin alınması təmin olunsun.

İstehsal vasitələrinin alınması xərclərinin artımı, ona adekvat məhsul istehsalını artırmağa şərait yarada bilər. O da öz növbəsində müəssisənin mənfəətinə, işçilərin əmək haqqı səviyyəsinə, bir sözlə, bütün iqtisadi göstəricilər sisteminə səmərəli təsir göstərə bilər. Bu avropa ölkələrində geniş istifadə edilən metoddur.

Əgər söhbət uzunmüddətli səmərəlilikdən, məsələn, tədricən xeyir verən yüksək texnoloji layihənin maliyələşdirilməsindən gedirsə, onda onun makroiqtisadi inkişafı stimullaşdırılması, bu gün ümummilli tələbatın artımı ilə nəticələnsə də, büdcə gəlirinin tezliklə artımına təsir etməsi çətinləşə bilər. Lakin, makroiqtisadi inkişafa təsiri zamanı investisiya seçilməsinə başqa münasibət göstərmək lazım gəlir. Bu zaman investisiya qoyuluşunun tezliklə nəticə verə bilən müəssisələrə yönəldilməsi əsas götürülməlidir. İxracatı sürətlə artıran (neft, pambıq, tütün və s. istehsalı), habelə tələbatın yüksək olduğu istehlak şeyləri istehsalını artırmağa yönəldilən investisiya qoyuluşları buna misal ola bilər.

Milli iqtisadiyyata himayədarlıq siyasətinin bu metodla yerinə yetirilməsi nəzəri cəhətdən bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə ziddir. Lakin, yaddan çıxarmaq olmaz ki, bazar münasibətləri yolu ilə inkişaf etmək üçün həmişə və xüsusən də böhran şəraitində milli iqtisadiyyatın inkişafına düşünülmüş himayədarlıq siyasəti yeridilməsi siyasəti zəruridir. Beynəlxalq miqyasda sərbəst ticarət hərəkətinə başçılıq edən ABŞ da keçən əsrin 30 – cu illərində “Amerika məhsullarını alın” şüarı geniş yayılmışdı. Metodlar dəyişsə də, bu günün özündə də ABŞ da daxili bazarı qorumaq, milli iqtisadiyyatın inkişafını stimullaşdırmaq üçün iqtisadi alətlərin gücündən geniş istifadə edilir. Məsələn, yapon elektron avadanlıqlarının, minik avtomobillərinin ABŞ bazarına daxil olmasını

məhdudlaşdırmaq üçün gömrük rüsumlarından, aksizlərdən bir vasitə kimi istifadə edilir.

Milli iqtisadiyyata himayədarlıq siyasəti yeritmədən yaponiyanın 2 – ci dünya müharibəsində dağılmış sənayesinin qısa müddətə bərpası və sonradan onun dünyanın sənayecə inkişaf etmiş ölkələrindən birinə çevrilməsi (yaponiya dünyanın ikinci ən böyük sənaye dövlətidir) mümkün olmazdı.

Xarici təcrübəyə görə, gəlirlərin idarə olunmasında və büdcə balanslaşmasında növbəti 5 qaydadan istifadə olunur: **(Bax Ələkbərov Ə.Ə. “Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu” Bakı 2005)**

1. **Büdcə balansı qaydası** – Cari xərclər “dövrü qaydada” gəlirlərə bərabər olmalıdır; ilkin qeyri-neft balansı. Bu qaydalar *Ekvador, Hindistan, Meksika, Nigeriya, Pakistan, Peru və İsveçrədə* tətbiq olunur.
2. **Xərclər qaydası** – Ümumi və cari xərclərə mütləq mənada limit qoyulmalıdır. Xərclərin atırımı baxımından və ya ÜDM-nin faizi kimi. Bu qaydalar *Argentina, Botsvana,*
3. **Borc qaydası** – Dövlət borclarına ÜDM-in faizi qədər limit qoyulur. Bu qaydalar *Argentina, Avstraliya, Ekvador, Yeni Zelandiya, Peru və Şri-Lankada* tətbiq olunur.
4. **Gəlir qaydası** – Büdcəyə daxil olan gəlirlər üzrə minimum və maksimum hədd tətbiq edilir. Bu qaydalar *Qana, Meksika, Nigeriya və Timor-Listdə* tətbiq olunur.
5. **Çıxarmalar/ayırmalar qaydası** – Fondun yığılan kapitalından çıxarılan pulun həcminə limit qoyulur. Bu qaydalar təbii ehtiyatlarla zəngin olan ölkələrdə tətbiq edilir və yüksək qiymətləndirilir.

Azərbaycan Respublikasının maliyyə siyasətində beynəlxalq təcrübə və onun iqtisadi inkişafda rolu. Bildiyimiz qədəri ilə maliyyə siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsi

məhz pul-kredit siyasətidir. Müasir bazar iqtisadiyyatı eyni zamanda pul iqtisadiyyatı deməkdir. Dövlətin pul tədavülü sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlər kompleksi pul-kredit siyasəti adlanır. Həmin siyasət kredit və ya pul emisyonunun (kredit ekspansiyası) təşviqinə, ya da onların məhdudlaşdırılmasına yönəlir. Mərkəzi banklar krediti genişləndirmək və faizi artırmaqla konyukturanı canlandırmağa çalışırlar.

Əksinə, iqtisadi yüksəliş çox vaxt birjada möhtəkirliyin artması, qiymətlərin yüksəlməsi, iqtisadiyyatda disproporsiyaların artması ilə müşayiət olunur. Belə hallarda mərkəzi banklar kreditlərin məhdudlaşdırılması, faiz dərəcələrinin yüksəldilməsi, ödəmə vasitələri emissiyalarının azaldılması və s. yolu ilə konyuktur dərəcəsinin artmasının qarşısının alınmasına çalışırlar. Azərbaycanda ardıcıl şəkildə həyatə keçirilən radikal iqtisadi islahatlar odekvat pul-kredit siyasətinin aparılmasını da tələb edirdi. Belə bir siyasət dövlət müstəqilliyinin bərpasından dərhal sonra başlanmışdır. Ölkədə müstəqil valyuta v. pul-kredit sisteminin formalaşmasında “Azərbaycan Respublikası Milli Valyutasının Tətbiqi Haqqında” 12 iyul 1992 – ci il fərman və 1992 ci ilin avqust ayında qəbul olunmuş “Milli Bank Haqqında”, “Banklar və Bank fəaliyyəti haqqında” qanunlar mühim rol oynamışdır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən pul-kredit siyasəti Milli Bankın (indiki Mərkəzi Bank) səlahiyyətlərinə aid edilmişdir. Pul-kredit sisteminin əsas istiqamətləri Milli Bank tərəfindən cari dövrdə yaranmış iqtisadi vəziyyət və həll olunması zəruri olan əsas problemlər kompleks nəzərə alınmaqla Milli Bank haqqında qanuna uyğun olaraq hazırlanır və həyata keçirilir.

Yeni pul kredit siyasətinin əsas mahiyyətini kredit siyasətini sərtləşdirmək, əsassız və ucuz pul kredit emissiyasının qarşısını almaq, nəticə etibarı ilə pul kütləsinə nəzarəti gücləndirmək, maliyyə sabitliyinin əsas göstəricisi olan inflyasiya tempinin minimuma endirilməsinə və Azərbaycanın milli valyutası olan manatın xarici dönerli valyutalara nisbətən məzənnəsinin möhkəmlənməsinə nail olmaq təşkil etmişdir.

Həmin nəticələrə Mərkəzi Bankın 1995-ci ildən sonra həyata keçirdiyi sərt pul-kredit siyasəti vasitəsilə nail olunmuşdur. Sabitliyin təmin olunmasında manatın

məzənnəsinə müdaxilə müyim rol oynamışdır. Həmin dövrdə ölkə idxalatdan asılı olduğu və ölkə iqtisadiyyatı struktur böhranını qısa bir zamanda aradan qaldırılması mümkün olduğu üçün nisbi sabit məzənnə siyasəti sabitliyin tənzimlənməsində mühüm rol oynamışdır. Hətta manatın məzənnəsi inflyasiya tempində nisbi yüksək səviyyədə saxladı. Bu siyasət ölkəyə mal axınını artırdı, mall bolluğu yaratdı, qiymətləri sürətlə aşağı saldı və nəticədə sabitlik yarandı. Bu siyasətin mənfi cəhətləri idxalın sürətlə artması və cari ödəmələr balansının kəsirləri beynəlxalq valyuta fondundan alınan kreditlər hesabına ödənilirdi.

1998-ci ildən sonra yeridilən pul-kredit siyasətinin başlıca istiqamətləri də 1994 cü ildən başlayaraq yeridilən pul-kredit siyasətinin qarşıya qoyduğu vəzifələrin yerinə yetirilməsi, davamlılıqları saxlayaraq yeni reallıqları, iqtisadiyyatda, xüsusilə maliyyə-kredit sferasında baş verən dəyişiklikləri, əldə olunmuş nəaliyyətləri nəzərə almaqla yeni kredit tədbirləri ilə bu siyasətin daha da təkmilləşməsinə yönəldildi. **(Bax : S.M.Məmmədov «Maliyyə» ,Bakı 1997.)**

Doxsanıncı illərin ikinci yarısında pul-kredit siyasətinin əsas məqsədi əldə olunmuş maliyyə sabitliyini qorumaq olmuşdursa, həmin dövrdə deflyasiyanın qarşısını almaq kimi məqsəd ön plana keçmişdir. Bu zaman maliyyə sabitliyinə xətdər yetirmədən pul kütləsini artırmaq və bunun üçün pul parametrlərini lazımı səviyyəyə çatdırmaq nəzərdə tutulmuşdur.

Ümumiyyətlə, hədəflərindən və bu hədəfə nail olmaq yollarından asılı olaraq pul siyasəti müxtəlif strategiyalara və rejimlərə ayrılır. Təcrübə pul siyasətinin pul kütləsinin hədəflənməsi, inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi və s. kimi rejimlər vardır.

Pul siyasətinin son məqsədlərinə aralıq hədəflər vasitəsilə nail olunur. Azərbaycanda inflyasiya üzrə hədəfə nail olmaq üçün pul siyasətinin aralıq hədəfi kimi pul kütləsindən istifadə olunur. Hədəf götürülən inflyasiya səviyyəsindən asılı olaraq tələb olunan pul kütləsinin artım həddi təyin edilir və bu göstərici pul siyasətinin tətbiqi üçün istiqamət rolunu oynayır.

Pul bazası üzrə operativ hədəfdən asılı olaraq pul siyasətləri alətlərinin kəmiyyət parametrləri, o cümlədən, açıq bazar əməliyyatlarının həcmi, banklara veriləcək kreditlərin məbləği və s. müəyyənləşdirilir. Operativ və aralıq hədəflərə nail olunması baza inflyasiya üzrə müəyyən olunmuş hədəfə nail olmağa imkan verir.

Nəzəriyyədən bəllidir ki, qiymətlərin dəyişməsi ilk növbədə bazar iqtisadiyyatının əsas qanunu olan tələb-təklif qanununa əsaslanır. Tələb təklifi üstələdikdə iqtisadiyyatın hərəkəti yüksəlir, xərclər artır, istehsal isə buna gec reaksiya verir, təklif lazımı sürət götürənə qədər inflyasiya baş verir. Bu müəyyən dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün də səciyəvi olmuşdur.

Maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasında dövlətin prioritet xarakterli vəzifələrindən biri pula tələbatı ödəməklə, əmtəə istehsalı artımını stimullaşdırmaq və artan pul kütləsinin əmtəə dövriyyəsinə xidmət etməsini təmin etməkdir. Fikrəmcə, emissiyanı məhdudlaşdırmaqla büdcə kəsirini azaltmaq əvəzinə, pul kütləsinə müəyyən çərçivədə artırmaqla, əmtəə-pul tarazlığının yaradılmasına nail olmaq məqsədəuyğundur. **(Bax Ələkbərov Ə.Ə. “Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu” Bakı 2005)**

Maliyyə siyasətində başlıca vəzifələrdən biri də, kreditlərin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış faiz dərəcəsinin müəyyən edilməsidir. Onu Mərkəzi Bank müəyyənləşdirir. Burada kredit hərracları vasitəsilə tələb-təklif nisbətləri əsasında faiz dərəcələrinin formalaşması əsas rol oynayır.

Bir qayda olaraq, kreditlərə tələb nə qədər yüksək olarsa, faiz dərəcəsi orta mənfəət normasından aşağı olar. Əgər kreditlərin faiz dərəcəsi orta mənfəət normasına bərabər olarsa onda kredit almaq mənasız olardı. Yəni, müəssisə qazandığının hamısını alınmış kreditlər üçün faizin ödənilməsinə sərf edərdi. Həmin dövrdə isə Azərbaycanda kreditlərə faizin dərəcəsi müəssisə və təşkilatların mənfəətlilik dərəcəsini dəfələrlə üstələmişdi.

Ölkədə aparılan sərt pul kredit siyasəti nəticəsində inflyasiyanın səviyyəsi xeyli azalmışdır. Nəticədə, müsbət kredit faizi saldosuna, yəni, onun inflyasiya tempindən

yüksək olmasına nail olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının mərkəzləşmiş kreditlərə görə faiz dərəcəsi 10% - dən 7% - ə endirilmişdir. (**Bax : cbar.az**)

Mərkəzi bank ölkə iqtisadiyyatının kreditə olan tələbatının iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış proqnozlarını, mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarının mükəmməl proqramını hazırlayır. Pul dövriyyəsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, nağd pul kütləsinin tam şəkildə bank dövriyyəsinə cəlb edilməsi, hesablaşmalarda olan çatışmamazlıqların aradan qaldırılması, köçürmələrin sürətləndirilməsi və s. üçün sistem xarakterli tədbirlər görülməlidir.

Aktiv tədiyyə balansının formalaşmasına nail olmaq, maliyyə siyasətinin əsas vəzifələrindən biridir. Tədiyyə balansı hər bir ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin vəziyyətini səciyyələndirən əsas makroiqtisadi göstəricilər toplusu olduğundan, beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilk növbədə həmin ölkənin tədiyyə balansının göstəriciləri ilə tanış olur. Bu göstəricilər həmin ölkənin tədiyyə qabiliyyətini əks etdirməklə yanaşı, bu ölkənin xarici iqtisadiyyatdan nə dərəcədə asılı olduğunu aşkar edir və bu asılılığın nizamlanması yollarının araşdırılmasına imkan verir.

Tədiyyə balansının sabitliyinin təmin edilməsi makroiqtisadi proqramların başlıca məsələləri kimi xarakterizə edilir və maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasında baza rolunu oynayan argumentlərdən biridir. Belə ki, bu, Avropa ölkələrinin təcrübəsindən yararlanaraq atılan addım olmuşdur. Makroiqtisadi proqramlar isə, mövcud iqtisadi problemlərin, qarşıya qoyulan iqtisadi məqsədlərin və bu məqsədlərə nail olunma yollarını əks etdirən alətlərin məcmusundan ibarətdir. Bunlardan irəli gələn məqsədlərə isə aşağıdakılar daxildir: **Bax (Qurbanova T.T. “Maliyyə siyasətinin sosial-iqtisadi inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsi, Audit”, 2006)**

- ❖ İstehsal həcmnin uzunmüddətli inflyasiyasız artımının təmin olunması.
- ❖ İnflyasiyanın qarşısını almaqla onun uzunmüddətli artımla bir araya sığan səviyyəyə nail olunması.

- ❖ Beynəlxalq ödəmə qabiliyyətinin sabit səviyyəsinin qorunub saxlanması.
- ❖ Əhəlinin sosial rifah halının yaxşılaşdırılması

Bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, ölkə rəhbərliyinin gördüyü radikal tədbirlər, xarici ticarətin liberallaşdırılmasının dərinləşdirilməsi, ixracatı stimullaşdırmaq üçün ixracat vergisinin ləğv edilməsi və digər tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində son illərdə idxal-ixrac əməliyyatlarının da Azərbaycanın xeyrinə müsbət saldo yaranmış və bu proses davamlı olaraq artmaqdadır.

Lakin, bu müsbət meylin möhkəmlənməsi və inkişafı üçün radikal xarakterli tədbirlər görməyin vacib olduğunu unutmamalıyıq. Unutmamalıyıq ki, milli istehsalımızın artımına nail olmadan, idxal ixrac balansında müsbət saldonu saxlamaq, onu uzunömürlü etmək asan olmayacaqdır.

Bank sisteminin formalaşdığı ilk illərdə Azərbaycan Respublikasında 240 a yaxın bank fəaliyyət göstərirdisə, indi onların sayı azalmış və hazırda cəmi 44 bank qalmışdır. Məhz bu da maliyyə sahəsində (bank sferasında) atılan ən lazımlı addımlardan olmuşdur. Hazırda ölkəmizdə yerli özəl banklarla yanaşı, 2 dövlət bankı və 1 xarici bank fəaliyyət göstərir. Əlbəttə, bankların sayının azalmasını belə müsbət qiymətləndirmək olar. Belə ki, Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilən islahatlar nəticəsində bankların nizamnamə kapitalının artırılması, kredit bazarında güclü maliyyə mənbəyi olan bankların fəaliyyət göstərməsinə səbəb olmuşdur.

Bankların nizamnamə kapitalı ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən edilir və onların artması bankların kapital cəlb etmə qabiliyyətlərinin inkişaf etdiyini göstərir. Bankların nizamnamə kapitalının artması, eyni zamanda onların iriləşməsinə də səbəb olmuşdur. Burada əsas məqsəd əhəlinin banklara olan inamını artırmaq, kredit sistemini rəqabətə davam gətirməyən, kiçik, müasir tələblərə cavab verməyən və məhdud miqdarda bank xidməti göstərən banklardan qorumaqdır. Bununla yanaşı, respublikada iqtisadi imkanları ən güclü olan müştərilərin (konsorsiumların, şirkətlərin, müəssisə və

təşkilatların və s.) hesablarını aparan bankların maliyyə sferasında rəqabət aparma qabiliyyətinin qarşısında adi bankların dözə bilməyəcəyi əvvəlcədən nəzərə alınmalıdır.

Azərbaycanda bankların fəaliyyəti Mərkəzi Bank tərəfindən tənzimlənir. Mərkəzi Bank qanunla həvalə olunmuş mühim iqtisadi alətlərlə, kredit təşkilatları üçün məcburi normativləri, kredit təşkilatlarının likvidlik göstəricilərini, valyuta və başqa maliyyə risklərinin maksimum miqdarını, borcalan və ya bir-biri ilə əlaqədar qarşılıqlı borclananlar üçün riskin maksimum miqdarını və s. müəyyən etməklə, onların fəaliyyətini tənzimləməlidir.

Mərkəzi Bank həmçinin Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarına nəzarət sahəsində zəruri funksiyaları həyata keçirməli, maliyyə sisteminin xarici rəqabətdən qorunması və inkişafına şərait yaratmalıdır. Bu sahədə Mərkəzi Bankın qanunla sahib olduğu güclü iqtisadi alətlərindən maksimum və səmərəli şəkildə istifadə edilməsi üçün radikal tədbirlər görülməsi təmin edilməlidir.

- Bank işi üzrə normativ aktların qəbul edilməsi
- Kredit təşkilatları üçün məcburi normativ qaydaların müəyyən edilməsi
- Qeyri rezidentlərin vəsaiti hesabına kredit təşkilatlarının nizamnamə kapitalının artırılmasının qanunvericiliklə tənzimlənməsi
- Kredit təşkilatlarının öz vəsaitlərinin miqdarı ilə, onun risk üzrə tarazlanmış aktivlərinin məbləği arasında son risklərin müəyyən edilməsi
- Kredit təşkilatlarının likvidlik göstəricilərinin müəyyən edilməsi
- İri kredit risklərinin maksimum miqdarının müəyyənləşdirilməsi
- Valyuta və ya başqa maliyyə risklərinin maksimum miqdarının müəyyənləşdirilməsi
- Kredit təşkilatçılarının öz payçılara (səhmdarlarına) verdiyi kreditlərin, təminatlarının müəyyən edilməsi və s. tədbirlər sistemini həyata keçirməklə, Mərkəzi Bankın ölkənin iqtisadi inkişafını və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi xidmətini təşkil etməlidir

II fəsil: Dövlətin maliyyə ehtiyatlarının yaradılmasının müasir vəziyyəti

2.1 ÜDM-in və MG-in yenidən bölgüsü prosessində sosial-iqtisadi fondların təhlili və qiymətləndirilməsi

Ümumiyyətlə, cəmiyyəti idarə etmək üçün dövlətin olması məcburidir. Əgər dövlət varsa, deməli o, hansısa funksiyalar yerinə yetirir. Dövlətin idarəçilik, təsərrüfatçılıq, müdafiə və s. kimi çoxsaylı funksiyaları vardır. Bu funksiyaları yerinə yetirmək üçün dövlət idarəçilik subyekti kimi əlində müəyyən vəsait cəmləşdirməli, müəyyən sosial-iqtisadi fondlara malik olmalıdır. Həmin vəsaitlər dövlətin yaradılmasının ilk dövrlərində natural yığımlar hesabına ödənilirdi. Cəmiyyətin inkişafı və idarəetmənin mürəkkəbləşməsi ilə əlaqədar dövlət gəlirləri, xərcləri, bütövlükdə maliyyə münasibətləri meydana gəlməyə başladı.

Bütün normal inkişaf edən cəmiyyətlərdə bir neçə mülkiyyət forması fəaliyyət göstərir. Bu mülkiyyət formaları arasında iqtisadi əlaqələri həyata keçirmək üçün yenə də əmtəə-pul münasibətlərinin və maliyyənin mövcudluğu zəruridir. Ümumiyyətlə, maliyyə münasibətləri pul fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədardır. Onlar bu və ya digər səviyyələrdə (dövlət, müəssə, təşkilat) pul fondlarının yaradılması iqtisadi münasibətlər sistemini ifadə edir. Bu münasibətlərin hər üçünə uyğun olan pul münasibətləri maliyyə münasibətlərinə aiddir. Yuxarıdakı təhlil göstərir ki, maliyyə iqtisadi münasibətləri ifadə edir və deməli, iqtisadi bazisin tərkibinə daxildir. Bazis dedikdə üst qurumun əsasında duran istehsal münasibətlərinin məcmusu başa düşülür. Maliyyə iqtisadi bazisin elementidir və iqtisadi kateqoriya kimi çıxış edir. Çünki hər şeydən əvvəl o, istehsal münasibətlərinin müəyyən tərəflərini universal və mücərrəd formada ifadə edir, tarixi səciyyə daşıyır. Ümumiyyətlə, maliyyə bir elmi anlayış kimi adətən elə proseslərin məcmusudur ki, ictimai həyatda müxtəlif formalarda təzahür etsə də hökmən pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə müşayiət olunur. Müəssisələrdə təsərrüfat daxili təyinatla malik olan fondların yaradılması üçün mənfəətin bölüşdürülməsi, vergilərin dövlət büdcəsinə ödənilməsi, büdcədən kənar fondlara və xeyriyyə fondlarına vəsait

köçürülməsi zamanı hökmən pul vəsaitinin hərəkəti müşahidə olunur.

Əmtəə-pul münasibətləri şəraitində pulun hərəkətinin fasiləsiz prosesində onların bir sahibkardan digərinə keçidi baş verir. Pul maliyyənin mövcudluğunun mütləq şərtidir.

Maliyyəni digər bölgü kateqoriyalarından fərqləndirən mühüm xüsusi əlamət ondan ibarətdir ki, maliyyə münasibətləri maliyyə resursları formasında olan pul gəlirləri və pul yığımları fondlarının təşkili ilə əlaqədardır. Bu şərt bütün ictimai-iqtisadi formasiyalar üçün ümumidir. Ancaq ictimai-iqtisadi formasiyanın sosial təbiətinin dəyişməsindən asılı olaraq maliyyə resurslarının təşkilinin, istifadəsinin forma,metodları dəyişilir və təkmilləşdirilir.

Beləliklə, maliyyə - məcmu ictimai məhsulun (ümumi daxili məhsulun) və milli varidatın bir hissəsinin, təsərrüfat subyektlərinə və dövlətdə pul gəlirləri fondlarının yaradılması, həmçinin geniş təkrar istehsalın və əhalinin daim artan tələbatının ödənilməsi məqsədilə bölgüsü və yenidən bölgüsü prosesində meydana çıxan pul münasibətlər sistemidir.

Maliyyənin başlıca təyinatı pul gəlirləri və pul fondlarının yaradılması yolu ilə nəinki dövlətin və müəssisələrin pul vəsaitlərinə olan tələbatlarını təmin etmək və habelə maliyyə resurslarının xərclənməsi üzərində nəzarət etməkdən ibarətdir. Maliyyə pul vəsaitlərinin özü deyil, pul vəsaitləri fondlarının yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadəsinə dair insanlar arasındakı münasibətlərdir. Maliyyə mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondlarının yenidən bölgüsü və istifadəsi prosesində ictimai-iqtisadi münasibətlərin fəaliyyəti ilə bilavasitə əlaqədardır. Bir elm kimi maliyyənin predmeti ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü, pul vəsaitləri fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar iqtisadi münasibətlər sistemindən ibarətdir.**(Bax :Azərbaycan Respublikasının 2007-2014-ci illər Dövlət büdcəsinin icrası haqqında hesabatlar)**

İstər dövlət, istərsə də müəssisə maliyyəsinin mövcud olduğu iqtisadi şəraitdə funksiyaları ona məxsus olan xassələrin (təyinatı, vəzifələri, icrası, rolu) təzahürü, yəni

onun iqtisadi münasibətlər sistemində yerinə yetirdiyi rol başa düşülür. Maliyyənin funksiyası onun mahiyyətini açıqlayır. Maliyyə bölüşdürücü funksiyası vasitəsi ilə ÜDM-in, milli gəlirin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsini həyata keçirir. Dövlətin milli gəlirinin yaradılmasının maddi əsasını ictimai məhsulun təkrar istehsalı təşkil edir. ÜDM-in təkrar istehsalı və onun bölgüsünün bütün mərhələlərində (istehsal, bölgü, mübadilə və son istehlak) maliyyədən bilavasitə istifadə edilir. Maliyyənin vasitəsilə həyata keçirilən milli gəlirin və ÜDM-in bölgüsü və yenidən bölgüsünün son məqsədi məhsuldar qüvvələrin inkişafından, dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsindən, geniş əhali kütləsinin yüksək həyat səviyyəsinə nail olunmasından ibarətdir. Maliyyə öz bölgü funksiyasını, habelə müəssisələrin gəlirlərinin formalaşması və bölgüsü prosesində yerinə yetirir.

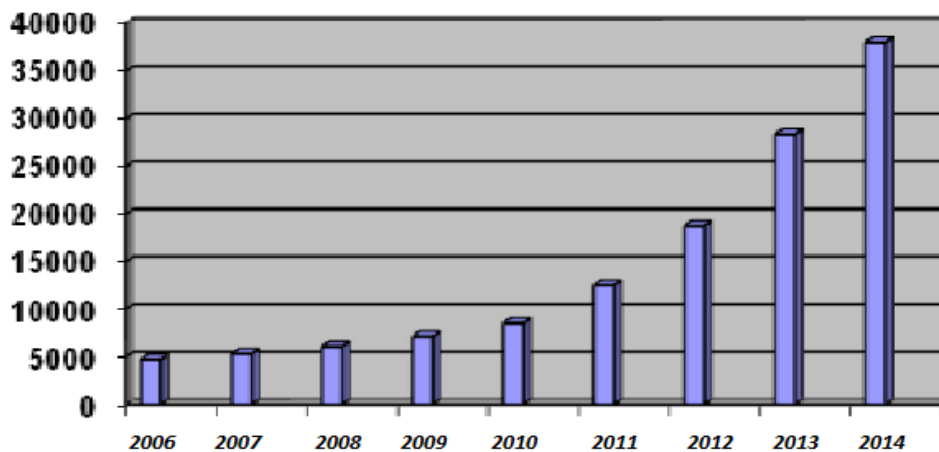
Maliyyənin bölgü və nəzarət funksiyaları təsərrüfat mexanizminin tərkib hissəsi olan maliyyə mexanizmi vasitəsilə reallaşdırılır. Maliyyə mexanizmi - maliyyə münasibətlərinin idarə edilməsi üsullarının məcmusudur. Maliyyə mexanizmi özünə - dövlətdə maliyyə münasibətləri formalarını, mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondlarının formalaşması və istifadəsi qaydalarını, maliyyə planlaşdırılması metodlarını, maliyyənin idarə edilməsi formalarını və maliyyə qanunvericiliyini daxil edir. **Bax (Qurbanova T.T. “Maliyyə siyasətinin sosial-iqtisadi inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsi, Audit”, 2006)**

ÜDM iqtisadi vahidlərin-rezidentlərin məhsul və xidmətlərin istehsalçıları arasında bölüşdürüldüyü ilkin gəlirlərin, yəni maddi işçilərin əmək haqqının, istehsal və idxala görə xalis vergilərin, ümumi mənfəətin və ümumi qarışıq gəlirlərin məbləği, başqa sözlə, gəlirlər üsulu ilə də müəyyənləşdirilə bilər. Ümumi daxili məhsuldan istifadə edilməsi (xərclər üsulu) məhsul və xidmətlərin son istehlakını, əsas kapitalın ümumi yığımını, maddi dövriyyə vəsaitləri ehtiyatlarının dəyişməsinə, qiymətlilərin (sərvətlərin) xalis əldə edilməsini və məhsul və xidmətlərin ixrac və idxal saldosunu özündə birləşdirir. Baxmayaraq ki, ÜDM material və qeyri-material sferasının hər ikisini əhatə

edir, bu göstərciyə nəzərə alınması çətin və mümkün olmayan bir çox əməliyyatlar və xidmətlər düşür. ÜDM-ə həmçinin təmiz maliyyə əməliyyatları daxil deyil. Məsələn, qiymətli kağızların alış və satışı. Belə ki, onlar cari istehsalı artırmırlar.

Makroiqtisadi göstəricilər əksər hallarda MHS-nə aid olan göstəricilərlə eyni məzmun daşıyır. Lakin makroiqtisadiyyat təhlil prosesində həmin göstəricilərinin bir qismini ümumiləşdirə bilər: əgər ölkədə ÜDM hesablanırsa, bu zaman aralıq istehlak müəyyən edilmir, çünki həmin istehlak yeni yaranan dəyərdə qiymətlə ifadə olunur. Əgər aralıq istehlak da nəzərə alınardısa, onda ÜDM-un qiyməti şişirilmiş olardı. Makroiqtisadiyyat etibarilə ÜDM il ərzində ölkədə istehsal edilən son məhsul və xidmətlərin bazar dəyərindən ibarətdir. Burada son məhsul dedikdə ÜDM-un o hissələri nəzərdə tutulur ki, həmin hissə cari istehsaldan kənarlaşdırılır və istehlakın ödənilməsi üçün istifadə edilir. Bəzi hallarda bu göstəricilər altında xalis ixrac və fondların amortizasiyası da əks etdirilir. Ümumilikdə son məhsul cəmiyyətin ehtiyacları üçün, habelə şəxsi istehlakın ödənilməsi baxımından istifadə edilən məhsul və ya xidmətdir. Bundan fərqli olaraq aralıq istehlak ÜDM-dən çıxılır.

Ümumiyyətlə, ÜDM hər bir ölkənin iqtisadi qüdrətini göstərən əsas iqtisadi göstərici olmuş və onların yenidən bölgü prosesində sosial-iqtisadi fondların yaradılması iqtisadi inkişafa təkan verib onu tənzimləyir. Bununla əlaqədar olaraq bir neçə qrafik təsvirlə ÜDM-nin artımını, eləcə də, illər üzrə artım dinamikasını (**Qrafik 1.**) diqqətinizə çatdırmaq istəirəm.

Qrafik 1. Azərbaycanda ÜDM artım dinamikası

Bax :Azərbaycan Respublikasının 2007-2014-ci illər Dövlət büdcəsinin icrası haqqında hesabatlar)

Makroiqtisadi göstərici olan qiymətin ümumi səviyyəsi üzrə əldə olunan qiymət indeksi ölkədə yeni yaranan dəyərin real artımını müəyyən etməyə imkan verir. Başqa sözlə, qiymət indeksi vasitəsilə ÜDM-un artımında inflyasiyanın təsiri aradan qaldırılır. Əgər qiymət indeksi cari il üçün müəyyən edilirsə, bu zaman cari ilin qiymət indeksi baza içindəki qiymət bölünməklə əldə olunur və “%” formasında ifadə olunur. Azərbaycanda 1992-2006-cı illər üzrə Ümumi Daxili Məhsulun indeksinin artım dinamikası aşağıdakı dioqramda göstərilmişdir. Makroiqtisadi baxımdan iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinin müəyyənləşdirilməsi üçün müvafiq göstəricilərin qiymətləndirilməsi həyata keçirilir. Bu baxımdan ümumi iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliyi ÜDM özündə əks etdirir. Başqa sözlə, ÜDM-un tərkib elementlərində baş verən bu və ya digər dəyişiklik son nəticədə onun kəmiyyət dəyişməsinə səbəb olur. Qəbul olunmuş qaydaya əsasən ÜDM-un strukturunda istehlak, investisiya, dövlət xərcləri, xalis ixrac kimi fərqləndirilən elementlər daxil edilir. Həmin göstəricilər arasında olan münasibətlər istənilən halda ÜDM-un ümumi həcminə bərabər olmalıdır. Bu asılılıq onu göstərir ki, ÜDM-un ayrı-ayrı elementləri üzrə kəmiyyət dəyişikliyi baş

verərsə, bu eyniliyi dəyişməyə səbəb ola bilməz.İldən ilə ÜDM istehsalında qeyri-neft sektorunun payı, eləcə də qeyri-neft sektoruna ayrılan investisiyaların həcmi artır.

(Bax : Ələkbərov Ə.Ə. “Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu” Bakı 2005)

2011 - 2017-ci illər üzrə makroiqtisadi göstəricilərin istiqamətləri								
Göstəricilər	Ölçü vahidi	Hesabat		Gözlənilən	Proqnoz			
		2011	2012		2014	2015	2016	2017
1. ÜDM bazar qiymətləri ilə	mln ₼	52082,0	53995,0	54740,8	58568,9	59380,4	63057,6	67317,2
<i>real artım tempi</i>	%	0,1	2,2	4,5	5,2	5,8	4,8	6,0
<i>deflyator</i>	%	22,5	1,5	-3,0	1,7	-4,2	1,3	0,8
2. Özəl sektorun ÜDM-də payı	ÜDM-də payı, %	82,5	81,5	82,3	83,2	82,1	81,8	81,8
3. Neft sektoru, ÜDM, bazar qiymətləri ilə	mln ₼	26650,5	25520,1	22798,3	22541,1	19024,5	18305,2	18606,9
<i>real artım tempi</i>	%	-9,3	-5,0	-1,2	-1,5	2,1	-3,2	1,5
<i>deflyator</i>	%	40,6	0,8	-9,6	0,4	-17,4	-0,6	0,2
<i>ÜDM-də payı</i>	%	51,2	47,3	41,6	38,5	32,0	29,0	27,6
4. Qeyri-neft sektoru, ÜDM, bazar qiymətləri ilə	mln ₼	25431,5	28474,9	31942,6	36027,8	40355,9	44752,4	48710,3
<i>real artım tempi</i>	%	9,4	9,7	9,7	10,0	8,1	8,6	7,8
<i>deflyator</i>	%	8,0	2,1	2,3	2,6	3,7	2,1	1,0
<i>ÜDM-də payı</i>	%	48,8	52,7	58,4	61,5	68,0	71,0	72,4
5. Əhalinin gəlirləri	mln ₼	30524,6	34723,9	38388,9	42276,8	47165,1	51576,6	55943,6
<i>real artım tempi</i>	illik, %	10,5	12,5	7,0	6,4	7,5	5,2	4,2
6. Əhalinin xərcləri	mln ₼	22184,0	24534,2	26735,0	29243,8	32430,3	35262,5	38136,1
<i>real artım tempi</i>	illik, %	6,8	9,4	5,5	5,7	6,8	4,7	3,9
7. Orta aylıq əmək haqqı	₼	364,2	398,4	439,3	479,4	520,1	566,0	618,1
<i>real artım tempi</i>	%	1,8	8,2	6,7	5,4	4,5	4,7	4,9
8. İnflyasiya	%	7,9	1,1	3,3	3,5	3,8	3,9	4,1

Yuxarıdakı cədvəldə 2011-2017-ci illər üzrə makroiqtisadi göstəricilərin istiqamət və proqnozlarını göstərmişəm. (Real artım tempi %lə artım, deflyator = Real ÜDM/Nominal ÜDM)

ÜDM-in tərkibində qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisi 65,1 faiz həddində proqnozlaşdırılır ki, bu da 2013-cü ilin faktiki icra göstəriciləri ilə müqayisədə 8,5 faiz-bənd, 2014-cü ilin proqnozuna nisbətən isə 5,5 faiz-bənd çoxdur. Özəl sektorun ÜDM-də payı 83,0 faiz həddində nəzərdə tutulur. 2015-ci il üzrə ÜDM-in sahə strukturunda sənayenin payı (37,3 faiz) daha yüksək qiymətləndirilir ki, bunun da əsasını neft və qaz sənayesi (ÜDM- in 32,1 faizi) təşkil edir. Qeyri-neft sənayesinin ÜDM-də xüsusi çəkisinin isə 5,3 faiz olacağı nəzərdə tutulur ki, bu da 2013-cü ilin faktiki icra göstəricisi ilə müqayisədə 0,7 faiz-bənd, 2014-cü ilin proqnozu ilə müqayisədə isə 0,4 faiz-bənd çoxdur. Təqdimatda qeyd olunur ki, 2015-ci ildə əsas kapitalla yönəldiləcək investisiyaların həcmi 19,8 mlrd. manat proqnozlaşdırılır ki (2014-ün proqnozu 18,4 mlrd. manat idi), bunun da 72,8 faizi daxili investisiyaların, 27,2 faizi isə xarici investisiyaların payına düşür. Ümumi investisiyaların 14,0 mlrd. manatının qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi gözlənilir. Növbəti ildə qeyri-dövlət investisiyaları 8,7 mlrd. manat olmaqla, ümumi investisiyaların 43,9 faizini təşkil edəcəkdir. Dövlət investisiyalarının ümumi investisiyalardakı payı isə 56,1 faiz (11,1 mlrd. manat) olacaqdır. 2015-ci ildə əhalinin gəlirlərinin 2014-cü ilin gözlənilən göstəricilərinə nisbətən 5,8 faiz artaraq 43,8 mlrd. manat, xərclərinin isə 5,2 faiz artaraq 32,0 mlrd. manat olacağı proqnozlaşdırılır. 2015-ci ildə inflyasiyanın 2,3 faiz həcmində olacağı proqnozlaşdırılır. 2015-ci ilin neft gəlirləri xam neftin 1 bareli üçün 90,0 ABŞ dolları ilə, manatın məzənnəsi isə 0,784 manat olmaqla hesablanmışdır. Makroiqtisadi proqnozlara əsasən, 2015-ci ildə 26,8 mlrd. ABŞ dolları həcmində malların ixracı proqnozlaşdırılır ki, bunun da 2,7 mlrd. ABŞ dolları qeyri-neft sektorunun payına düşəcəkdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2014-cü ildə 30,7 mlrd. ABŞ dolları həcmində mal ixracı

proqnozlaşdırılıdı. Yəni gələn il üçün ixrac proqnozu 3,9 milyard dollar və ya 12,7% azaldılır.

Qeyri-neft sektoru üzrə ixracın həcmi 2013-cü ilin faktiki icra göstəriciləri ilə müqayisədə 0,9 mlrd. ABŞ dolları, 2014- cü ilin proqnozu ilə müqayisədə 0,5 mlrd. ABŞ dolları çox nəzərdə tutulur. 2015-ci ildə idxalın həcmi 11,1 mlrd. ABŞ dolları həcmində proqnozlaşdırılır ki, bunun da 9,5 mlrd. ABŞ dolları və ya 85,2 faizi qeyri-neft sektorunun payına düşür. İdxal 2014- cü ilin proqnozu ilə müqayisədə 0,1 milyard dollar və ya 0,9% azdır. Makroiqtisadi proqnozlara əsasən, 2014-cü ildə ölkə üzrə ÜDM istehsalının 59,0 mlrd. manat təşkil edəcəyi gözlənilir ki, bu da 3,6 faiz real artım deməkdir. Neft sektoru üzrə ÜDM-in həcmnin 2,2 faiz az proqnozlaşdırılmasına baxmayaraq, qeyri-neft sektorunda 8,1 faiz həddində artım gözlənilir. Cari ilin sonunadək ÜDM-in strukturunda neft-qaz sənayesi istisna olmaqla, digər sahələrdə artım gözlənilir. Bütün bunların hamısını ümumiləşdirərək cədvəl 1-də rəqəmlərlə göstərmişəm.

Fikrimcə, aparılan maliyyə siyasətinin səmərəliliyi təkcə manatın sabitliyini təmin etmək, alıcılıq qabiliyyətini möhkəmləndirməklə deyil, habelə həmin məqsədlərə nail olma vasitələri ilə müəyyən olunur. Məlumdur ki, hazırda aparılan pul-kredit siyasətinin məqsədi ölkədə bərqərar olunmuş maliyyə sabitliyini möhkəmlətmək, milli valyutanın məzənnəsini çevik tənzimləməklə onun sabitliyini qorumaq, beynəlxalq normalara uyğun xarici valyuta ehtiyatları yaratmaq, bank islahatlarını daha da dərinləşdirməkdir. Maliyyə sabitliyinə toxunmadan dövriyyədə olan pul kütləsinin artırılması və pul parametrlərinin lazımı səviyyədə saxlanılması mümkün olmuşdur. İndi respublikanın malik olduğu beynəlxalq maliyyə ehtiyatlarının həcmi ölkənin beynəlxalq likvidliyini təmin edir. İllər üzrə müqayisəli təhlili Cədvəl 1-də təqdim etmişəm. Bu, ÜDM-in illər üzrə qiymətləndirilməsi və təhlilinə imkan verir.

Bax : Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi - www.maliyye.gov.az

Cədvəl 1: Azərbaycanın əsas sosial iqtisadi göstəriciləri

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ÜDM:	12522,6	18746,2	28360,5	38005,7	34578,7	41574,4
cəmi,mlyn. man.						
Adam başına	1513,9	2291,1	3351,8	4439,9	3917,3	4653,3
(man)						
Sənaye məhsulu,	9290,5	15509,1	22441,4	29697,6	22564,1	27978,3
(mlyn. man.)						
Kənd,meşə və						
balıqçılıq						
təsərrüfatı	1752,1	1991,5	2793,0	3333,2	3599,9	27978,2
məhsulları						
(mlyn. man.)						
Əsas kapitala						
yönlən						
investisiyalar	5769,9	6234,5	7471,2	9944,2	7724,9	9905,6
(mlyn. man.)						
İqtisadiyyatla						
məşğul olanların	3850,2	3973,0	4014,1	4056,0	4071,6	4329,1
orta sayı (min						
nəfər)						
Qeyri dövlət	2620,4	2701,1	2779,5	2811,6	2921,9	3186,4
müəssisələrində						
İşsizlər	317,8	291,2	284,1	262,2	206,2	258,3
(min nəfər)						
Əhalinin	8063,6	10198,5	14558,2	20058,2	22396,1	25605,6
gəlirləri (mlyn.						

man.)						
İqtisadiyyatla məşğul olanların orta aylıq əmək haqqı (manat)	123,6	149,0	215,8	274,4	298,0	331,5
Yaşayış evlərindən istifadəyə verilmişlərin ümumi sahəsi (min kv. metr)	1593	1583	1616	1845	1501	2049
Dövlət büdcəsinin gəlirləri (mlyn. man.)	2055,2	3868,8	6006,6	10762,7	10325,9	11403,0
Dövlət büdcəsinin xərcləri (mlyn. man.)	2140,7	3790,1	6086,2	10680,9	10503,9	11765,9
Dövlət büdcəsinin kəsirləri (mlyn. man.)	-85,5	-78,6	-79,6	-848	-178,0	-362,9
İqtisadiyyatda mənfəət (mlyn. man.)	2133,1	2741,3	12276,3	11302,8	13933,9	19112,1

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2008-2014

Təcrübə göstərir ki, tədavüldə olan və tezliklə tədavülə cəlb edilən pul kütləsinin Ümumi Daxili Məhsula nisbəti 80 % təşkil etdiyi halda, iqtisadiyyatın pula tələbatı təmin olunur. Bu halda yeridilən maliyyə siyasəti istehsalın artımına xidmət edir.

Müasir dövrdə ayrı-ayrı milli iqtisadiyyatlar arasında asılılığın artması və beynəlxalq dövriyyədə qızıla dəyişdirilməyən kredit pulların tətbiq olunması nəticəsində valyuta məzənnəsi ayrı-ayrı milli iqtisadiyyatların inkişafının zahiri təzahürünə çevrilir, onun yeni əmək məhsuldarlığı şəraitində iqtisadi potensialını müəyyən dərəcədə əks etdirir. Valyuta məzənnəsi özünün belə bir rolu ilə istehsal sferasına güclü əks təsir göstərir.

Bildiyimiz kimi, milli gəlir iki hissəyə – yığım və istehlak fondlarına bölünür. Bu hissələrin nisbəti iqtisadiyyatın inkişafının proporsiyalarını və onun strukturunu müəyyən edir. Dövlət maliyyə sistemi vasitəsilə milli gəliri bölüşdürür və onun bir hissəsini geniş təkrar istehsala (yığım fonduna), digər hissəsini isə istehlak fonduna yönəldir. Dövlət təsərrüfatçılığın nəticələrinə səmərəli təsir etmək məqsədilə maliyyədən milli gəlirin bölüşdürülməsi aləti kimi istifadə edir.

Milli gəlir bölüşdürüldükdən sonra yenidən bölüşdürülməsinə obyektiv zərurət yaranır ki, bu da aşağıdakılardan irəli gəlir:

1. Milli gəlir yaradılmayan qeyri-istehsal sahələrinin mövcudluğu (dövlət idarəçiliyi, təhsil, səhiyyə, sosial təminat);
2. Sosial inkişafın təmin edilməsinin zəruriliyi;
3. Sahibkarlıq üçün əlverişli şərait yaradılmasının əhəmiyyətidir ki, bu da dotasiya, subsidiya verilməsini tələb edir.

Beləliklə, milli gəlir yığım fonduna və istehlak fonduna bölünür, sonra isə istehsal və qeyri-istehsal sferaları və habelə regionlar üzrə yenidən bölüşdürülür. Dövlətin ərazi, istehsal və qeyri-istehsal sferaları arasında yenidən bölgüsü münasibətlərinin əsas hissəsi dövlət büdcəsilə həyata keçirilir. Maliyyənin vasitəsi ilə

həyata keçirilən milli gəlirin və ÜDM-in bölgüsü və yenidən bölgüsünün son məqsədi məhsuldar qüvvələrin inkişafından, dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsindən, geniş əhali kütləsinin yüksək həyat səviyyəsinə nail olunmasından ibarətdir.

Maliyyə öz bölgü funksiyasını, habelə müəssisələrin gəlirlərinin formalaşması və bölgüsü prosesində həyata keçirir.

Məhsulun reallaşdırılması zamanı müəssisələrdə gəlir əldə edilir. Bu gəlirin bir hissəsi dövlət büdcəsinə, sosial sığortanın mərkəzləşdirilmiş fondlarına ayrılır, digər hissəsi isə müəssisənin sərəncamında qalır və əməyin ödənilməsi, iqtisadi həfəsləndirmə fondunun yaradılmasına, istehsalın genişləndirilməsi və inkişafı üzrə məsrəflərin maliyyələşdirilməsinə istifadə edilir.

Büdcədənənar fondlar Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi əsasında yaradılır, müstəqil hüquqi şəxs hesab olunur və büdcə sistemi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Lakin Maliyyə Nazirliyinin xüsusi qərarı ilə əlahiddə hal kimi Azərbaycan Respublikasında büdcədənənar fondların vəsaiti dövlət büdcəsinin tərkibinə daxil edilmiş və xəzinədarlıq sistemi onun istifadəsinə nəzarət edir. Büdcədənənar fondların fəaliyyəti xüsusi dövlət aktları ilə rəqlamentləşdirilir. Bu qanunlarda onların yaradılması mənbələri, pul fondlarının təşkili və istifadəsi qaydaları göstərilir. Büdcədənənar fondlar maliyyə sisteminin tərkib hissəsinə daxil olsada bir sıra mühüm, yalnız onlara xas olan xüsusiyyətlərə malikdir:

1. Dövlət idarəetmə və icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən yaradılır, ciddi məqsədli təyinatla malikdirlər;
2. Büdcədənənar fondların vəsaiti büdcənin tərkibinə daxil edilməyən dövlət xərclərini maliyyələşdirmək üçün istifadə olunur;
3. Hüquqi və fiziki şəxslərin məcburi tədiyyələri hesabına təşkil olunur;
4. Ancaq sonradan onlar digər gəlir mənbələrinə də malik ola bilərlər;

Fonda sığorta ödəmələri və onların ödənilməsi prosesindəki qarşılıqlı əlaqələr vergi təbiətinə malikdir, vergilər kimi onların da tarifləri dövlət tərəfindən müəyyən edilir və ödənilməsi məcburidir.

Büdcədənənar fondların pul resursları dövlət mülkiyyətindədir və qanunda nəzərdə tutulduğundan başqa digər məqsədlərə sərf edilməsi qəti qadağandır. Onun həmçinin büdcə vəsaiti kimi sərf edilməsi və hansı məqsədə isə yönləndirilməsi qəti qadağandır.

Büdcədənənar fondların sayının artması bir sıra səbəblərlə izah olunur:

- a. iqtisadiyyatın qeyri – sabitliyi şəraitində dövlətin təsərrüfat həyatına müdaxiləsi və sahibkarlığa maliyyə köməkliyi göstərməsi üçün əlavə vəsaitə ehtiyacı yaranır.
- b. bu fondlar müstəqil olduqları üçün onun vəsaiti dövlət tərəfindən yeni mühüm, xüsusi diqqət tələb edən vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldilə bilər. Məhz ciddi məqsədli təyinatla malik olan büdcədənənar fondların təşkili səmərəli dövlət nəzaətini təmin edir.
- c. büdcədənənar fondlar müəyyən şəraitdə , daha doğrusu onların müsbət saldo qalığı olarsa büdcə kəsirinin örtülməsi üçün istifadə oluna bilər. (Nurpaşa Novruzov, Xanoğlu Hüseynov – Maliyyə. Bakı 2007 – ci il.)

Büdcədənənar fondlar iki qaydada ayrılır:

1. Büdcədən xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sahələrə müəyyən xərclərin aparılması hesabına
2. Xüsusi gəlir mənbəyinə malik olan büdcədənənar fondların yaradılması

Büdcədənənar fondlar öz mahiyyətinə görə iki əsas qrupa bölünürlər:

1. Sosial təyinatlı fondlar
2. İqtisadi fondlar

Hər iki fondların maddi mənbəyi milli gəlirdir. Milli gəlir vergilər və rüsumlar, istiqrazlar və büdcə vəsaiti şəklində büdcədən kənar fondlara cəlb edilir. İqtisadçılar adətən iqtisadi fəaliyyətin son nəticəsini qiymətləndirmək üçün digər göstəricilərdən də istifadə edirlər. Onlardan biri də ümumi milli məhsuldur . (Bax : Maliyyə, pul tədavülü və kredit». Dərs vəsaiti, Bakı 1998-ci il)

Ümumi milli məhsul - ölkənin milli iqtisadi vahidləri tərəfindən həmin ölkə daxilində və xaricində il ərzində istehsal olunmuş son (hazır) məhsulun bazar qiymətləri ilə ümumi dəyərini göstərir.

ÜDM-ün hesablanması zamanı başqa nemətlərin istehsalında istifadə olunan aralıq məhsul xaric edilir. ÜDM-in hesablanmasının problemi bununla bitmir. Belə ki, ÜDM-un hesablanmasında bir problem də özünü büruzə verir. Bu qiymətlərin dəyişməsi problemidir.

ÜDM-lə yanaşı istifadə olunan göstəricilərdən biri də milli gəlirdir.

Milli gəlir - ölkənin iqtisadi inkişafının ümumiləşdirici göstəricilərindən biri olmaqla, il ərzində yeni yaradılan məcmu məhsulun pulla ifadəsidir. Bu məcmu məhsul bütün istehsal amillərinin (torpağın, əməyin, kapitalın və sahibkarlıq qabiliyyətinin) il ərzində gətirdiyi gəliri əks etdirir. Ölkənin ümumi milli məhsulundan (ÖMM) amortizasiya ayırmaları (əsas vəsaitlərin köhnəlməsini) və dolayısı vergilər çıxıldıqda milli gəlir alınır.

Həmçinin, milli gəliri il ərzində əmək haqqı, sənaye və ticarət mənfəəti, qoyulan kapitalla görə faiz və torpaq rentası kimi bütün növ gəlirlərin cəmi kimi də müəyyən etmək olar.

ÜDM milli hesablar sisteminin ən mühüm göstəricilərindən biridir, istər maddi istehsal, istərsə də qeyri-maddi xidmətlər sahələrində iqtisadi vahidlərin-rezidentlərin istehsal fəaliyyətinin son nəticəsini xarakterizə edir və bu vahidlərin son istehlak üçün məhsul və xidmətlər istehsalı üzrə yaratdığı əlavə dəyərin həcmi ilə ölçülür. ÜDM iqtisadi vahidlərin-rezidentlərin məhsul və xidmətlərin istehsalçıları arasında

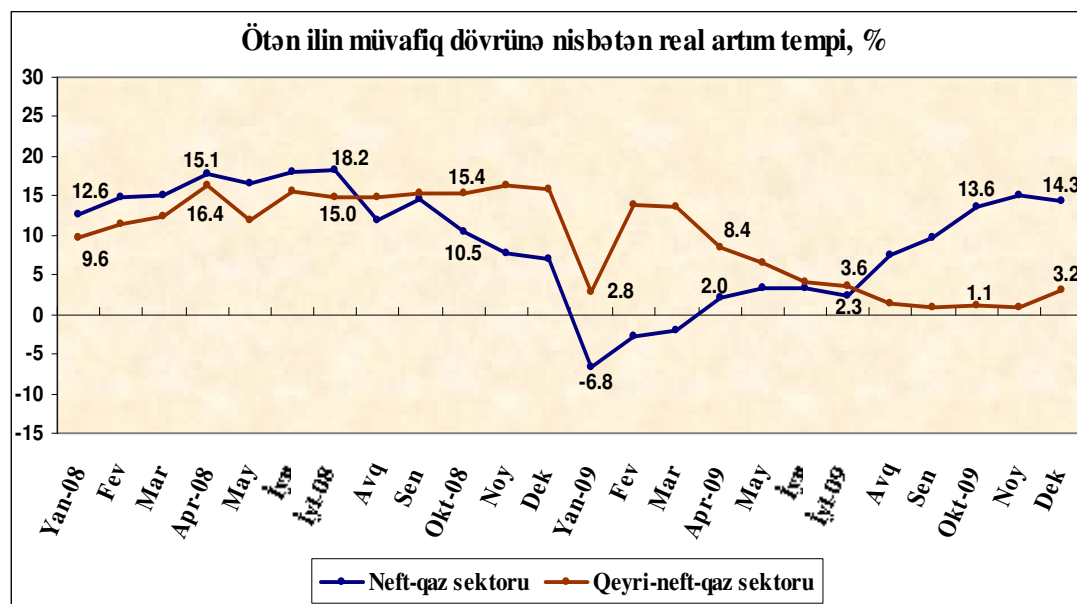
bölüşdürüldüyü ilkin gəlirlərin, yəni muzzdlu işçilərin əmək haqqının, istehsala və idxala görə xalis vergilərin, ümumi mənfəətin və ümumi qarışıq gəlirlərin məbləği, başqa sözlə, gəlirlər üsulu ilə də müəyyənləşdirilə bilər. Ümumi daxili məhsuldan istifadə edilməsi (xərclər üsulu) məhsul və xidmətlərin son istehlakını, əsas kapitalın ümumi yığılmasını, maddi dövriyyə vəsaitləri ehtiyatlarının dəyişməsinə, qiymətlilərin (sərvətlərin) xalis əldə edilməsini və məhsul və xidmətlərin ixrac və idxal saldosunu özündə birləşdirir.

Ötən ildə neft-qaz sektorunda real artım 14.3%, qeyri-neft sektorunda isə 3.2% olmuşdur (Qrafik

2014-cu ildə neft sektorunun ÜDM-də xüsusi çəkisi 47% təşkil etmişdir .

Neft-qaz sektorunda real artımı müqayisəli təhlilini aşağıdakı qrafik təsvirdə vermişəm.

1. *Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi* www.stat.gov.az

2.2 İqtisadi tarazlı inkişaf, nəsillər üçün maliyyə ehtiyatlarının yaradılması və mövcud maliyyə vəsaitlərindən səmərəli surətdə istifadənin təhlili

Dövlət iqtisadi sabitliyin və ya tarazlığın təmin olunması üçün müəyyən olunmuş məqsədlərə nail olmaqda dövlət büdcəsindən bir vasitə kimi istifadə edilə bilər. Büdcə siyasəti dövlətin müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olunmasında büdcə ilə bağlı vasitələrin tənzimlənməsidir. iqtisadi vasitələrin tənzimlənməsində dövlətin rolu böyükdür. İqtisadi tənzimləmənin təmin olunmasında istifadə oluna biləcək büdcə siyasətinin aşağıdakı istiqamətlərini göstərə bilərəm;

- ✚ Büdcədə dövlət xərcləri ilə vergilərin uyğunluğunu, tarazlığını;
- ✚ Dövlət xərclərinin vergilərlə təmin olunmaması və borclama, yaxud pul emissiyasından istifadə edilməsi. Bu kəsrlə büdcə və yaxud kəsrin maliyyələşdirilməsi;
- ✚ Toplanan vergilərin dövlət xərclərini üstələməsidir. Bu halda büdcə artıqlığı (müsbət halda) əmələ gəlir və o, valyuta ehtiyatlarına yönəldilir.

Büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi borclama və pul emissiyası vasitəsilə həyata keçirilərsə, o zaman dövlətin istifadə edəcəyi büdcə vəsaitlərinin sayı çoxalır. Hər hansı bir şəraitdə büdcənin həcmənin dəyişdirilməsi ayrıca bir vasitə hesab oluna bilər.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq ölkədə büdcə siyasətinin necə həyata keçirilməsini müəyyən etmək olar. Məlumdur ki, bazar münasibətləri şəraitində hər təklif öz tələbini yaradır. Hər hansı bir səbəb üzündən tələb azalarsa, onda qiymətlər, istehsal və faiz dərəcələri dəyişəcək və təklif tələbi tənzimləyəcəkdir. İqtisadiyyatın özündəki tarazlıq büdcə qeyritarazlığı ilə pozulmamalıdır. Büdcə siyasətində dövlətin büdcə tənzimlənməsinin daim qorunması vacibdir. Əgər dövlət milli gəlirin artmasını istəyirsə, ümumi daxili məhsul istehsalını bazırın tələbinə uyğun səviyyəyə çatdırmalıdır. Büdcə

siyasəti büdcə kəsiri vasitəsilə tələbi qaydaya salır, iqtisadiyyatı tam məşğulluğa cəlb edir və nəticədə iqtisadiyyata mövcud investisiya bazarını hərəkətə gətirir.

Azərbaycan Respublikasında inkişaf konsepsiyası və yoxsulluğun aradan qaldırılmasına məlum yönəldilən işlər dövlətin strategiya sənədinin parametrlərinə uyğun olaraq müəyyənləşdirilir və iqtisadi inkişaf üçün əvəzedilməz rolu var.

Ümumiyyətlə, büdcə siyasəti müəyyən edilərkən ölkə iqtisadiyyatını istiqamətləndirən ümumi makroiqtisadi göstəricilər, özündə sərt maliyyə-kredit siyasətindən tədricən uzaqlaşmanı, vergi siyasətinin çevikliyinə artırılmasını, maliyyə intizamının gücləndirilməsini, onun şəffaflığının təmin edilməsini, inflyasiyanın iqtisadi tənəzzül yaratmayan səviyyədə saxlanılmasını, manatın sərbəst dönerli valyutalara nisbətən məzənnəsinin tənzimlənməsini və digər tədbirlər vacib hesab edilməlidir. Kompleks makroiqtisadi tədbirlər sabit iqtisadi artımın təmin edilməsinə, istehsalın həcmində və qeyri neft sektorunda məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə, mərhələlərlə yoxsulluğun aradan qaldırılmasını, ölkənin regionlarının iqtisadi inkişafının bərpası və tarazlaşdırılmasını, bələdiyyələrin iqtisadi müstəqilliyinin təmin edilməsinə müvafiq şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Göstərilən tədbirlərin həyata keçirilməsi eyni zamanda iqtisadiyyatın prioritet sahələrində struktur islahatlarının sürətləndirilməsi ilə müşayiət olunmalıdır.

Struktur islahatları həmçinin vergi dərəcələrinin aşağı salınması, yığım əmsalının artırılması, bir sıra güzəştlərin ləğv edilməsi və vergiqoyma bazasının genişləndirilməsi hesabına büdcə gəlirlərinin artırılmasını, büdcə xərclərinin şəffaflığının və səmərəli idarə olunmasının, xəzinə öhdəliklərinin tətbiqinin hesabına büdcə təşkilatları tərəfindən yeni borcların yaradılmasına yol verilməməsinə, xərclərin tərkibində əsaslı xərclərin və s. xərclərin xüsusi çəkisinin artırılmasını, büdcə kəsirinin tədricən azalmasını və onun maliyyələşdirilməsinin təkmilləşdirilməsi, gəlirlərin artım sürəti xərclərin artım sürətini üstələməsinə təmin etməlidir.

1. Büdcə siyasətinin təmin olunması məqsədi ilə hər büdcə ilində gəlirlər, xərclər və büdcə kəsri üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi proqnozları hazırlanır. Ümumiyyətlə, maliyyə ehtiyatlarının yaradılması və mövcud maliyyə vəsaitlərindən səmərəli surətdə istifadənin təhlilini gəlirlər, xərclər və büdcə kəsri üzrə təqdim etmişəm. (Bax : Azərbaycan Respublikasının vahid büdcə təsnifatı. Bakı 2005)

Gəlirlər üzrə

- ✚ Büdcə gəlirlərinin Ümumi Daxili Məhsulun strukturuna və sahə quruluşuna uyğun artımını təmin etmək;
- ✚ Potensial gəlirlərin büdcəyə təmin olunması əmsalının əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməsini təmin etmək;
- ✚ Neft sektorundan büdcə gəlirləri səviyyəsinin neft və neft məhsullarının dünya bazarı qiymətinə və onların ixrac səviyyəsinə uyğun dəyişməsinə nəzarəti gücləndirmək, xam neft və neft məhsullarının satışından dövlət büdcəsinə vergilər şəklində çatası daxilolmaları əhəmiyyətli dərəcədə artırmaq;
- ✚ Qeyri-neft sektorunda büdcə gəlirlərinin toplanması ilə bağlı tədbirlər görmək;
- ✚ Fiziki şəxslərin vergiyə cəlb edilməsini təmin etmək və vergi bazasını genişləndirmək üçün vergi dərəcələrinə və fərdi güzəştlərə baxılması;
- ✚ Vergi ödəyicilərinin vergi yükünün və vergiqoyma məsələləri üzrə normativ-hüquqi sənədlərin sadələşdirilməsi;
- ✚ Vergi borclarının ləğvi istiqamətində təsirli tədbirlər görülməsi;
- ✚ Vergilərin yığılmasını təmin edən orqanların strukturunu təkmilləşdirmək;
- ✚ İnvestisiya qoyuluşları üçün nəzərdə tutulmuş güzəştləri təkmilləşdirmək;
- ✚ Sosial sığorta haqlarının yığılması mexanizmini təkmilləşdirmək;
- ✚ Amortizasiya normalarının qruplaşdırılmasını mövcud uçot siyasətinə uyğunlaşdırmaq;
- ✚ Sadələşdirilmiş sistem üzrə vergini ləğv etmək;

- ✚ Əlavə dəyər verdisinin tətbiqi dairəsini genişləndirmək;
- ✚ Yol vergisinin dərəcələrinin respublikaya daxil olmuş yük avtonəqliyyat vasitələrinin yükləyici qabiliyyətinə uyğun yenidən baxmaq;
- ✚ Aksizlərə cəlb olunan məhsulların siyahısını dəqiqləşdirmək;
- ✚ Dövlət orqanları tərəfindən görülən işlərin və göstərilən xidmətlərin müqabilində alınan dövlət rüsumları və digər haqlar ilə bağlı normativ sənədlərə yenidən baxmaq;

Xərclər üzrə

- ✚ Xərclərin investisiya və sosialyönümlüyünü təmin etmək;
- ✚ Büdcədən maliyyələşən təşkilatlarda çalışan işçilərin əmək haqlarının mərhələlərlə artırılmasına nail olmaq, onların orta aylıq əmək haqqı arasındakı fərqin azaldılması istiqamətində işləri davam etdirmək;
- ✚ Sosial siyasətin ardıcıl həyata keçirilməsi məqsədilə mərhələlərlə kasıbçılığın aradan qaldırılmasına, pensiyaların və əlilliyə görə müavinətlərin artırılmasına nail olmaq və onların ünvanlılığını təmin edən tədbirlər görmək;
- ✚ Pensiya islahatını davam etdirməklə bu sahədə hüquqi bazanı genişləndirmək, pensiya ödənişlərinin vaxtında vətəndaşlara çatdırılmasını təmin edən mexanizm yaradılması, pensiya sistemində idarəetmə orqanlarının strukturunun yenidən qurulması istiqamətində iş aparmaq;
- ✚ Ölkədə işsizlik probleminin aradan qaldırılması istiqamətində işlərin gücləndirilməsi;
- ✚ Əmək haqlarının və digər ödənişlərin artırılması hesabına vətəndaşlara edilən bəzi güzəştlərin ləğvinə nail olmaq məqsədilə təkliflərin hazırlanması;
- ✚ Aztəminatlı şəxslərə inzibati qaydada hüquqi yardımın göstərilməsi, məcburi işburaxmaya görə işçilərə dəymiş ziyanın ödənilməsini təmin edən tədbirlər görmək;
- ✚ Əhəlinin sosial rifahı ilə bağlı olan təhsil, səhiyyə və digər sahələrdə islahatları sürətləndirmək, o cümlədən təhsil müəssisələri şəbəkəsinin səmərələşdirilməsi üçün əsaslı tədbirlər görmək;

- ✚ Təhsil sistemində iqtisadiyyatın yeni modelinə müvafiq olaraq büdcə və büdcədən kənar maliyyə ehtiyatlarının yaradılması və onlardan səmərəli istifadəni gücləndirmək;
- ✚ İlkin tibbi-sanitar yardımın üstünlüyünə nail olmaq; tibbi sığorta prinsiplərinə mərhələlərlə keçidi təmin etmək;
- ✚ Səhiyyədə özəlləşdirmə prosesini sürətləndirmək, elm, hüquq-mühafizə və idarəetmə sistemində struktur islahatlarını dərinləşdirmək;
- ✚ Dövlət vəsaitlərindən səmərəli istifadəni, büdcə xərclərinin strukturunun təkmilləşdirilməsini və xərclərin şəffaflığının artırılmasını təmin edən qanunvericilik bazasını təkmilləşdirmək sahəsində iş aparmaq;
- ✚ Dövlət strukturlarında islahatların dərinləşdirilməsi və səmərəli idarəçilik sisteminin qurulması hesabına dövlət qulluqçularının sosial müdafiəsini gücləndirmək;
- ✚ Kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün hazırlanmış proqramlara maliyyə dəstəyinin verilməsini davam etdirmək;
- ✚ Qeyri-neft sektoruna, kiçik və orta sahibkarlara və kənd təsərrüfatı sahələrinə (emal sahələri də daxil olmaqla) güzəştli kreditlərin və qrantların cəlb edilməsini genişləndirmək;
- ✚ Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesində müəssisələrin özəlləşdirmə qabağı sağlamlaşdırılması tədbirlərinin həyata keçirilməsi və özəlləşdirmə ilə bağlı informasiya təminatının daha da genişləndirilməsi üçün maliyyə təminatı yaratmaq və həmin vəsaitin səmərəli istifadə edilməsinə nail olmaq;
- ✚ Dövlət xərclərinə xəzinə nəzarətini gücləndirmək, öhdəliklər sisteminin və maliyyə proqramlaşdırılmasının səmərəliliyini artırmaq;
- ✚ Dövlət büdcəsi xərclərinin fasiləsiz maliyyələşdirilməsinə və səmərəli istifadəsinə nail olmaqla dövlətə məxsus maliyyə ehtiyatlarının vahid mərkəzdən idarə edilməsini, dövlət xərclərinin dövlət büdcəsindən həyata keçirilməsini və müvafiq qaydada büdcə hesabatında əks etdirilməsini təmin etmək;

- + Dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən təşkilatların büdcədən kənar vəsaitlərinin dövlət büdcəsinə daxil edilməsi üzrə hazırlıq işlərini başa çatdırmaq;
- + Dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən təşkilatlara göstərdikləri xidmətlərə görə yanacaq və enerji kompleksinə birbaşa subsidiyalaşdırılmanın dayandırılması istiqamətində işi davam etdirmək;
- + Dövlətin borclanma strategiyasını hazırlamaq və dövlət borcuna xidmətin təkmilləşdirilməsini təmin etmək;
- + Dövlət zəmanəti ilə verilən kreditlərin benefisiarlar tərəfindən tam məbləğdə qaytarılmasını təmin edən tədbirlər görmək;
- + Yerli maliyyə-kredit təşkilatları tərəfindən dövlət təşkilatlarına dövlət zəmanətilə kreditlərin verilməsi təcrübəsini tədricən ləğv etmək.

Büdcə kəsri üzrə

- + İqtisadi sabitliyi qorumaq məqsədilə dövlət büdcəsi kəsrinin ÜDM-yə nisbətən tədricən azaldılmasına nail olmaq;
- + Büdcə kəsri inflasiya yaratmayan mənbələr hesabına maliyyələşdirmək;
- + Kəsrin maliyyələşdirmə mənbələrini təkmilləşdirmək məqsədilə investisiya və daxilolmaların maksimum artırılmasına yönəldilən aktiv özəlləşdirmə proqramını həyata keçirmək;
- + Dövlətin qısamüddətli istiqraz vərəqələri bazarını daha da inkişaf etdirmək, dövlət qiymətli kağızlar bazarında investorların iştirakını genişləndirməklə bu kağızlara olan tələbatı artırmaq və faiz dərəcələrinin aşağı salınmasına nail olmaq;
- + Dövlət qiymətli kağızlarının təkrar bazarını yaratmaq;
- + Əhalidə olan sərbəst pul vəsaitlərinin dövriyyəyə daha səmərəli cəlb edilməsini və dövlətin qiymətli kağızlar bazarında iştirakının artırılmasını təmin etmək üçün dövlət daxili uduşlu istiqraz vərəqələrinin buraxılmasını genişləndirmək.

III Fəsil : Sosial-iqtisadi inkişafın və sosial təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə yolları

3.1 Maliyyə ehtiyatlarının yaradılması və istifadə edilməsi sahəsində dövlətin investisiya təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Azərbaycanın uzunmüddətli dövrdə dayanıqlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsində investisiyaların cəlb edilməsi xüsusi rol oynayır. İnvestisiyaların tələb olunan həcm və keyfiyyətinin təmin edilməsi məqsədilə ölkədə investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması qarşıda duran əsas vəzifələrdəndir. Bunun üçün

- şəxsi mülkiyyətin qorunması və korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə;
- mülkiyyətin formasından asılı olmayaraq bütün investorlar üçün daha əlverişli rəqabət mühitinin yaradılmasına;
- stabil hüquqi-normativ rejimin təmin edilməsi məqsədilə dövlətin rolunun artırılmasına;
- investisiya fəaliyyətinin hüquqi-normativ bazasının daha da təkmilləşdirilməsinə;
- investisiya obyektlərinin seçimi və təhlili məqsədilə müəssisələr haqqında investorların məlumatlandırılması sisteminin yaxşılaşdırılmasına;
- əmanətlərin investisiyalara səmərəli transformasiyasını təmin edən müasir institusional infrastrukturun inkişaf prosesinə yardımın artırılmasına;
- biznesin informasiya təminatının yaxşılaşdırılmasına, mühasibat uçotunun və statistikanın beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlər davam etdiriləcəkdir.

Dövlət investisiyaları sahəsində siyasətin əsas istiqamətləri barədə bir az məlumat vermək istərdim.

2013-2016-cü illər üçün ölkədə dövlət investisiya siyasətinin ana xəttini aşağıdakı prioritetlər təşkil edəcəkdir:

(Əliyev R., Novruzov N. "İnvestisiyanın maliyləşdirilməsi və kreditləşdirilməsi" Bakı 2003)

- investisiya axınının qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafına yönəldilməsinin stimullaşdırılması;
- regionlar arasında investisiyaların bölüşdürülməsinin optimallaşdırılması;
- ölkədə investisiya fəaliyyətinin sosial istiqamətinin gücləndirilməsi, insan kapitalına, infrastruktura qoyulan investisiyaların prioritetliyi;
- dövlət investisiya siyasətinin tam şəffaflığının təmin edilməsi;
- ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasına nəzarətin gücləndirilməsi;
- dövlətin müdafiə qabiliyyətinin artırılması.

Özəl investisiyalar sahəsində siyasətin əsas istiqamətləri isə aşağıdakılardır :

- Azərbaycan müəssisələrinin investisiya cəlbədiciliyinin daha da artırılması məqsədilə tədbirlərin davam etdirilməsi;
- müəssisələrin texnoloji yenidənqurulması məqsədilə müasir texnoloji avadanlığın Azərbaycana gətirilməsi üçün xarici ticarət rejiminin təkmilləşdirilməsi;
- daxili investisiyalarla yanaşı birbaşa xarici investisiyaların ixracyönümlü və əlavə dəyərin xüsusi çəkisi yüksək olan sahələrə yönəldilməsi;
- xidmət sahələrində birbaşa xarici investisiyaların tənzimləmə rejiminin təkmilləşdirilməsi;
- beynəlxalq standartlara uyğun mühasibat uçotunun və auditor fəaliyyətinin yaradılması prosesinin sürətləndirilməsi.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində investisiya siyasətinin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri mövcud müəssisələrin texnika ilə təchizinə və yenidən qurulmasına yönəldilən əsaslı vəsait qoyuluşunda avadanlıq və maşınlar üçün məsrəfin xüsusi çəkisini yüksəltməkdən ibarətdir. Bu istiqamətdə xərclərin getdikcə artması əsas istehsal fondlarının yeniləşməsinə səbəb olur.

Müasir dövrdə bu istiqamətdə ölkə iqtisadiyyatında əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişiklikləri aparılır. Belə ki, əsas investisiya siyasətinin formalaşmasına diqqət daha da artırılır. İnvestisiya qoyuluşları vasitəsilə iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsində əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişiklikləri həyata keçirilir. Bu məqsədlə əsasən investisiya siyasətinin formalaşmasına diqqət artırılır, çünki investisiya sferası təsərrüfat mexanizminin təkmilləşdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İnvestisiya siyasəti dedikdə, investisiya qoyuluşlarının əsas istiqamətlərini iqtisadiyyatın aparıcı sahələrində cəmləşdirilməsi üzrə kompleks tədbirləri müəyyən edən təsərrüfat qərarlarının məcmusu başa düşülür. İnvestisiya vasitəsi ilə respublikanın makro-mikro iqtisadiyyatının yüksək inkişafına nail olunur. Eyni zamanda iqtisadiyyatın tarazlığı, onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi və milli gəlirin artımı təmin edilir.

İnvestisiya siyasətinin ən mühüm vəzifəsi mövcud ehtiyatlardan səmərəli istifadə etməklə vəsaiti ETT-nin sürətləndirilməsini təmin edən sahələrin xeyrinə yenidən bölüşdürülməsindən ibarətdir.

Respublikada investisiya prosesinin inkişafına dövlət təsirinin gücləndirilməsi məqsədilə büdcədə investisiya layihələrinə dövlət təminatlarının verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, 1997-ci ildən etibarən dövlət təminatları üzrə xərclər «Dövlət borcuna xidmət edilməsi» bölməsində öz əksini tapmışdır. Bu təminatlar xarici investisiyanın qorunması haqqında Azərbaycan respublikasının qanununda öz əksinin tapmışdır.

Dövlət xarici investisiyalar üçün aşağıdakı təminatları verir :

Xarici investisiyanın hüquqi müdafiəsi

Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiya hüquqi cəhətdən tam və qeyd-şərtsiz müdafiə olunur. Belə müdafiə Azərbaycan Respublikasının bu Qanunu, başqa qanunvericilik aktları və beynəlxalq müqavilələri ilə təmin olunur.

Qanunvericiliyin dəyişdirilməsi ilə bağlı təminatlar Azərbaycan Respublikasının sonrakı qanunvericiliyi investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirdikdə on il ərzində xarici

investisiyaya investisiyanın qoyulduğu zaman qüvvədə olmuş qanunvericilik tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikası ərazisində xarici investorların gətirdükləri mənfəət həmin pul vahidi şəklində yenidən investisiya kimi qoyula bilər, Azərbaycan Respublikasının banklarında saxlana bilər, Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi qaydada və şərtlərlə xarici valyuta almaq üçün sərf edilə bilər.

Respublikada sabit investisiya mühitinin yaradılmasında əsas amil ilk növbədə xarici investorlara əlverişli şəraitin təşkil edilməsidir.

Respublikaya investisiyanın axıb gəlməsinin ən başlıca səbəbi onların bu əməliyyatdan lazımi mənfəət əldə etməsidir.

Məhz buna görə xarici investisiyaların cəlb edilməsi investisiya siyasətində baş verəcək ciddi keyfiyyət dəyişikliklərinin aparılmasını tələb edir. Buna görə də respublikada həm investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinin ümumi qanunlarının, həm də xarici investisiyaların cəlb edilməsi məsələlərinin həlli bazar münasibətləri şəraitində mühüm zəruriyyətə çevrilir.

Dövlətin investisiya siyasətinin əsas məqsədi elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqi hesabına, əsas fondların yeniləşdirilməsinin və istehsalın yenidən qurulmasının həyata keçirilməsinin təmin edilməsidir. Respublikanın investisiya siyasətinin mühüm istiqamətlərindən aşağıdakıları göstərmək olar:

- mərkəzləşdirilmiş qaydada maliyyələşdirməni azaltmaqla, onlardan əsasən ümum dövlət obyektlərinin investisiyalaşdırılması üçün istifadə etmək;
- investisiyaları ən çox iqtisadiyatın prioritet sahələrinin inkişafına yönəltmək;
- investisiya resursları bazarını təşkil etmək;
- mənzil tikintisi və digər investisiya layihələrinin reallaşdırılması üçün əhalidən toplanan resurslardan istifadəni genişləndirmək;
- investisiya sığortası üzrə hüquqi bazanın yaradılması;
- birgə dövlət – kommersiya maliyyə investisiya layihəsi və o cümlədən, fərdi biznes və MDB ölkələrindən kapitalın cəlb edilməsi;

- investisiya tsiklinin davam etməsi müddətinin qısaldılması.

Respublikamızda xarici və daxili investisiya resurslarının səfərbərliyə alınması məqsədilə ölkə iqtisadiyyatına investisiyanın cəlb edilməsi üçün Milli proqram işlənib hazırlanmışdır. Bu proqramda xarici və daxili investisiyanın cəlb edilməsinin prinsipləri və mexanizmləri öz əksini tapmış və eyni zamanda, investisiyanın prioritet sferası üzrə əməkdaşlıq və onun səmərəlilik formaları göstərilmişdir. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi dedikdə, ölkədə vahid iqtisadi, elmi-texniki, sosial siyasətin həyata keçirilməsi üçün kompleks tədbirlər sistemi başa düşülür. Bu tədbirlərin maliyyələşdirilməsi respublika və yerli büdcələr və şəxsi vəsaitlər hesabına yerinə yetirilir. İnvestisiya qoyuluşları başlıca olaraq ölkənin ictimai tələbatının ödənilməsinə, iqtisadiyyatın strateji sahələrinin inkişafına yönəldilir.

Məlum olduğu kimi, hər hansı bir istehsal və sosial sahələrinin yaradılması, yenidən qurulması, genişləndirilməsi və beləliklə, məşğulluğun təmin edilməsi müvafiq investisiya qoyuluşlarını və ondan daha səmərəli istifadə edilməsini tələb edir.

Bunun üçün ölkə lazımi maliyyə, material resurslarına malik olmalıdır. Əks halda milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasını və inkişafını təmin etmək məqsədilə ölkəyə xarici investorların cəlb edilməsi zəruriyyətə çevrilir. Məhz buna görə də, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində respublikamızda xarici ölkələrin marağına və Azərbaycan milli iqtisadiyyatının inkişafına tam uyğun olaraq, qarşılıqlı investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi imkanı yaradılır.

Cəmiyyət üzvlərinin artmaqda olan sosial-iqtisadi tələbatının ödənilməsi mövcud istehsal potensialından tam və səmərəli istifadə edilməsini bir vəzifə kimi qarşıya qoyur. Bu baxımdan xarici investisiya qoyuluşlarının rolu və əhəmiyyəti son dərəcə yüksəlmiş olur. Ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin yüksəldilməsi milli daxili məhsulun strukturunda aparıcı sahələrin, xüsusilə, strateji sahələrin rol və əhəmiyyətinin getdikcə artırılmasını tələb edir. Bu cəhətdən, respublikaya xarici investisiya qoyuluşlarının artırılması və onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, iqtisadiyyatın inkişafında lazımi proporsiyaların təmin edilməsi böyük elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Bütün bunlarla yanaşı dövlət investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində müxtəlif metodlardan (iqtisadi mexanizmlərdən) daha fəal istifadə etməlidir. Bu mexanizmlərə əsasən aşağıdakıları aid etmək olar:

- * vergitutma subyektlərinin və obyektlərinin, vergi dərəcələrinin və güzəştlərinin fərqləndirildiyi vergi sisteminin tətbiqi;
- * kredit və amortizasiya siyasətinin həyata keçirilməsi, o cümlədən əsas fondların sürətli amortizasiyası yolu ilə. Amortizasiya üzrə güzəştlər, ayrı-ayrı iqtisadi sahələr, əsas fondların və avadanlığın müxtəlif növləri və elementləri üçün dəyişkən və fərqli müəyyən edilə bilər.
- * ayrı-ayrı region, sahə və istehsalatların inkişafı üçün subvensiya, subsidiya büdcə borclarının verilməsi;
- * dövlət norma və standartlarının müəyyənləşdirilməsi;
- * antiinhisar tədbirlərin görülməsi;
- * mülkiyyətin dövlətsizləşdirilməsi və özəlləşdirilməsi;
- * torpaqdan, sudan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- * qiymətqoyma siyasətinin həyata keçirilməsi;
- * investisiya layihələrinin ekspertizasının keçirilməsi;
- * başqa tədbirlər.

Həmçinin, investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə dövlət investisiyasının idarə olunması, habelə investisiya fəaliyyəti şərtlərinin tənzimlənməsi və bu şərtlərə investisiya fəaliyyətinin bütün subyektləri tərəfindən əməl edilməsinə nəzarət daxildir. Dövlət investisiyasının idarə olunması respublika və yerli hakimiyyət və idarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilir və büdcə, büdcədən kənar vəsaitin və həmin orqanlar tərəfindən cəlb edilən başqa vəsaitin planlaşdırılmasından, investisiyanın şərtlərinin müəyyənləşdirilməsindən və bunlarla bağlı digər məsələlərin həllindən ibarətdir.

3.2 Ölkənin sosial-iqtisadi infrastrukturunun bazar münasibətlərinə uyğun təşkili prosesində dövlətin investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi

Dünyada maliyyə və iqtisadi böhranın hökm sürdüyü indiki dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatı uğurla inkişaf edir. Siyasi sabitlik və iqtisadi potensial Azərbaycan iqtisadiyyatını böhrana qarşı dayanıqlı edib, ölkəmizi ən yaxşı inkişaf perspektivlərinə malik dövlətlərdən birinə çevirib. Yeni neft strategiyasının uğurla davam etdirilməsi, Azərbaycanın xarici sərmayələr üçün cəlbediciliyinin qorunması, milli iqtisadiyyatın müxtəlif sferalarına yönələn sərmayələrin qeyri-neft sektoruna, regionların inkişafına doğru istiqamətləndirilməsi, "qara qızıl"dan əldə olunan gəlirlərin respublikada güclü insan kapitalının formalaşdırılması məqsədinə yönəldilməsi iqtisadi siyasətin əsas prioritetləri kimi diqqəti çəkir. Bunun nəticəsidir ki, müstəqil Azərbaycan iqtisadi cəhətdən möhkəmlənib, qüdrətlənib, sosial-iqtisadi yüksəliş ilk növbədə insanların gündəlik həyatında özünü daha qabarıq biruzə verib. Ölkəmizin strateji valyuta ehtiyatları ilin əvvəlindən təxminən 5 milyard dollar artıb, hazırda 45 milyard dollar səviyyəsindədir. Bu, dünya miqyasında çox böyük rəqəmdir.

Yeri gəlmişkən, iqtisadi inkişaf prosesində yeni keyfiyyət göstəriciləri əldə olunub, qeyri-neft sektorunun inkişafı yolu ilə respublikanın regionlarının tarazlı və davamlı inkişafı sürətləndirilib, əhalinin sosial rifahı daha da yaxşılaşdırılıb. Bu gün ölkə iqtisadiyyatının 83 faizi özəl sektorda formalaşılıb. Bu da öz növbəsində Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin tam şəkildə bərqərar olunduğunun göstəricisidir.

Ölkəmizin davamlı iqtisadi inkişafında qəbul edilmiş dövlət proqramlarının uğurla həyata keçirilməsinin mühüm rolu olub. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"na və "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı"na əsasən, ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi və dünya iqtisadiyyatına

səmərəli inteqrasiyası, bölgələrdə infrastruktur və kommunal xidmətlərlə təminat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, xalqın rifah halının daha da yüksəldilməsi, əhalinin etibarlı ərzaq təminatının təmin edilməsi məqsədlərinə nail olunması üçün makroiqtisadi sabitliyin qorunması, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, ixrac yönümlü məhsul istehsalının artırılması istiqamətində işlər uğurla davam etdirilir.

Azərbaycanın davamlı iqtisadi yüksəlişində regionların artan rolu göz qabağındadır. Bölgələrimizdə iqtisadi fəallıq nəzərəcarpacaq dərəcədə yüksəlib, onun infrastukturu təkmilləşdirilib, sosial siması müasirləşib. Regionlarda mövcud iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə olunur, yol şəbəkələrinin bərpası və təkmilləşdirilməsi işləri uğurla reallaşdırılır. Azərbaycanda aparılan köklü islahatları, infrastruktur layihələrini, müasirləşməni ən ucqar kəndlərimizin timsalında, insanların yaşayış tərzindən tutmuş dünyaya baxışında, məişətində də aydın görmək olur. Həm abadlıq-quruculuq sahəsində, həm də sənayeləşmə, kənd təsərrüfatının, emal sənayesinin inkişafı istiqamətində ildən-ilə çox mühüm addımlar atılır. Güclü və cəmiyyətin maraqlarına xidmət edən sosial siyasət nəticələrini göstərir. Qeyri-neft sektorunun davamlı və dinamik inkişafı ölkədə işsizlik probleminin həllinə imkan verib. Ölkədə məşğulluq səviyyəsi 95 faiz təşkil edir. Təkcə cari ilin 9 ayında 94 min yeni iş yeri açılıb. Əhalinin real pul gəlirləri bu ilin 9 ayında 12 faiz artıb, 2008-ci ildən bəri isə 2 dəfə artım olub. Dünya Bankının məlumatında milli gəlirin ədalətli bölgüsünə görə Azərbaycan 110 inkişaf edən ölkəni geridə qoyur. Yəni, davamlı inkişafdan dar bir təbəqə yox, daha geniş əhali kütləsi yararlanır. Başqa sözlə, iqtisadi inkişafın "inklyuzivliyi" artır. Yenə də Dünya Bankının hesabatına görə, Azərbaycan dünyanın 153 ölkəsi arasında ən aşağı yoxsulluq həddinə malik 20 ölkədən biridir. Dövlətimizin başçısının sözlərinə görə, bizim bütün iqtisadi təşəbbüslərimiz və ümumiyyətlə, iqtisadi strategiyamız Azərbaycan xalqının rifah halının yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir. Biz bu istiqamətdə böyük nailiyyətlərə çatmışıq və bu göstəricilər görülmə işlərin məntiqi nəticəsidir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin fəaliyyəti ölkənin daha sürətlə inkişaf etməsinə, tərəqqisinə, müasirləşməsinə, ictimai həyatın yeniləşməsinə, demokratiyanın və vətəndaş cəmiyyətinin daha da möhkəmlənməsinə yönəlib.

Xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi Azərbaycan dövlətinin müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir. Son dövrlər ölkədəki siyasi sabitlik və iqtisadi inkişaf xarici dövlətlərin Azərbaycan iqtisadiyyatına uzunmüddətli sərmayə qoymaq üçün marağını daha da artırmışdır.

Bundan başqa, Azərbaycan hökuməti bir sıra xarici ölkələrlə ikiqat vergi tutmanın aradan qaldırılması, investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında sazişlər imzalamışdır.

Mənfəətin başqa valyutalara konvertasiya edilməsi, xarici ölkələrə köçürülməsi, yaxud reinvestisiya edilməsi ilə bağlı bütün məhdudiyyətlər ləğv edilmiş, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında vahid valyuta məzənnəsi formalaşmışdır. Bu tədbirlər xarici investorların, beynəlxalq maliyyə qurumlarının və iqtisadi təşkilatların Azərbaycana olan marağını daha da artırmışdır.

Hazırda ölkədə iqtisadi islahatların davam etdirilməsi, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, neft sektoru ilə bərabər, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı tədbirlər həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb olunması məqsədilə hökumət tərəfindən “açıq qapı” siyasəti həyata keçirilir.

Qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən birgə və xarici investisiyalı müəssisələri cəlb edən əsas sahələr sənaye, tikinti, nəqliyyat və ticarətdir.

Tam xarici investisiyalı və birgə müəssisələrin yaradılmasında Türkiyədən olan sahibkarların payı 27,6% təşkil edir. Bu göstərici Böyük Britaniya üzrə 11,7%, Rusiya üzrə 6,8%, İran üzrə 6,2%, ABŞ üzrə 5,9%, Almaniya üzrə isə 2,9%-dir.

Azərbaycana investisiya qoyuluşlarını aşağıdakı cədvəldə tanış ola bilərsiniz.

Ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş investisiyalar (mln. ABŞ dolları)			
	1995-2002	2003-2014	1995-2014 (ümumi)
Cəmi investisiyalar	12473,6	106247,8	118721,3
Daxili investisiyalar	3353,9	52443,2	55797,1
<i>Neft sektoru</i>	902,5	9024,1	9926,5
<i>Qeyri-neft sektoru</i>	2451,7	43419,2	45870,6
Xarici investisiyalar	9119,8	53804,5	62924,2
<i>Neft sektoru1</i>	6105,3	31333	37438,3
<i>Qeyri-neft sektoru2</i>	3014,4	22471,5	25485,9
Neft və qeyri-neft sektoru üzrə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş investisiyalar (mln. ABŞ dolları)			
	1995-2002	2003-2014	1995-2014 (ümumi)
Neft sektoru	7007,8	40357,2	47364,6
Qeyri-neft sektoru	5466,1	65890,7	71356,5
Ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyalar (mln. ABŞ dolları)			
	1995-2002	2003-2014	1995-2014 (ümumi)
Cəmi Xarici investisiyalar	9119,7	53804,5	62924,2
Maliyyə kreditləri	1652,3	14684,4	16336,7
<i>Ondan neft sektoruna kreditlər</i>	0,0	727,8	727,8
Birbaşa investisiyalar	7467,4	34264,2	41731,6

Neft bonusu	0,0	192,8	192,8
Portfel investisiyalar	0,0	781,7	781,7
Digər investisiyalar	0,0	3881,4	3881,4

Ölkədə sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, biznes mühitinin əlverişliliyinin daha da artırılması və biznesə başlama prosedurlarının sadələşdirilməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti "Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin "bir pəncərə" prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında" 2007-ci il 25 oktyabr tarixli Sərəncam imzalamışdır. Sərəncama əsasən, "bir pəncərə" prinsipi üzrə vahid dövlət qeydiyyat orqanı Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi müəyyən edilmiş və 2008-ci ilin 1 yanvar tarixindən Azərbaycanda bu sistemin tətbiqinə başlanmışdır. "Bir pəncərə" sisteminin tətbiqindən sonra Azərbaycanda biznesə başlama proseduraları 15-dən 1-ə və bunun üçün sərf olunan vaxt 30 gündən 3 günə endirilmişdir.

Sahibkarlar vergi orqanları və banklarla sənəd mübadiləsini yeni yaradılmış İnternet Vergi İdarəsi (www.e-taxes.gov.az) vasitəsilə həyata keçirə bilərlər. Bundan başqa, sahibkarların vergi qanunvericiliyinə aid suallarının və müraciətlərin qəbulu, onlara baxılması və operativ cavablandırılması məqsədilə 195 sayılı telefon məlumat xidməti fəaliyyət göstərir.

"Bir pəncərə" sisteminə görə kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi şəxslər Vergilər Nazirliyində qeydiyyatdan keçməlidirlər.

Azərbaycanın sürətli sosial-iqtisadi inkişafı, ölkədə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər və s. nailiyyətlər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən daim yüksək qiymətləndirilir.

Dünya Bankının və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının "Doing buisness – 2012" hesabatında Azərbaycan 183 ölkə arasında 66-cı yeri tutub. Azərbaycan habelə əmlakın qeydə alınmasının sadəliyi, biznesə başlamaq parametrləri üzrə dünya ölkələri arasında

liderlər qrupuna daxil olub. Kredit almaq, iş görmək və bir sıra digər sahələrdə də ciddi uğurlar əldə edən ölkə inkişaf etmiş dövlətlərlə bir sıradadır.

“Doing buisness – 2012” hesabatına əsasən, Azərbaycanda ən yaxşı göstərici məhz əmlakın qeydiyyatındadır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının vəziyyəti beynəlxalq reyting agentlikləri tərəfindən də qiymətləndirilmişdir. Belə ki, 2011-ci ilin dekabr ayında “Standart & Poor’s” reyting agentliyi Azərbaycanın xarici və daxili valyutada uzunmüddətli suveren kredit reytingini bir pillə artıraraq “BBB-” səviyyəsinədək qaldırılmış və bununla da Azərbaycana investisiya reytingi vermişdir. Agentlik, həmçinin, Azərbaycanın xarici və daxili valyutada qısamüddətli suveren kredit reytingini də bir pillə artaraq “B” səviyyəsindən “A-3” səviyyəsinə çatdırmışdır. Eyni zamanda “Fitch Ratings” agentliyi Azərbaycanın yerli və xarici valyutada uzunmüddətli suveren investisiya reytingini "pozitiv" proqnozu ilə "BBB-" səviyyəsində saxlamışdır. “Moody’s” agentliyi isə Azərbaycana şamil etdiyi “Ba1” səviyyəsində suveren reytingi üzrə proqnozunu “stabildən” “pozitivə” dəyişmişdir.

İqtisadi cəhətdən davamlı olaraq güclənən, paralel şəkildə böyük müvəffəqiyyətlərlə nəticələnən siyasi islahatlar aparan Azərbaycan bununla həm də beynəlxalq miqyasda qazandığı nüfuzunun daha da yüksəlməsinə nail olur. Beynəlxalq sferada ölkəmizin mövqelərinin mütəmadi güclənməsinə təkan verən önəmli amillərdən biri də qlobal enerji təhlükəsizliyi sahəsində Azərbaycanın getdikcə artan rolu və həyata keçirdiyi fəal investisiya siyasətidir. Real faktdır ki, hazırda Azərbaycan dünyanın ən aparıcı potensial investorlarından birinə çevrilməkdədir. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan sərmayəsini gözləyən müxtəlif xarici dövlətlərin sayı durmadan artır, ölkəmizə sözügedən məsələ ilə əlaqədar ünvanlanan əməkdaşlıq təklifləri çoxalır. Böyük maliyyə imkanlarına malik Azərbaycan isə, öz növbəsində, maraqlarının təmin olunması şərtilə son bir neçə ildə ayrı-ayrı xarici ölkələrə artıq dəyəri milyardlarla dollar həcmində olan investisiyalar yatırır.

İndi bir sıra xarici dövlətlər Azərbaycan investisiyasının öz ölkələrinə gəlişində xüsusilə maraqlı tərəf kimi çıxış edirlər və belə dövlətlərin coğrafiyası Avropadan Asiyaya qədər uzanaraq kifayət qədər geniş bir ərazini əhatə edir. Məsələn, Şərqi Avropanın aparıcı dövlətləri sırasında yer alan Polşa Azərbaycanı bu ölkədə keçirilən özəlləşdirmə prosesində iştirak etməyə dəvət edir. Ötən ay ölkəmizdə səfərdə olan Polşa Baş nazirinin müavini, iqtisadiyyat naziri Valdemar Pavlak Azərbaycan-Polşa hökumətlərarası komissiyasının Bakıda keçirilən iclasında artıq bununla bağlı konkret təkliflər də səsləndirib. Onun sözlərinə görə, Polşa tikinti, kənd təsərrüfatı və aqrar sənaye kompleksi məhsullarının emalı da daxil olmaqla, Azərbaycanla müxtəlif sahələrdə əməkdaşlıqda maraqlıdır. Bundan başqa, Polşada böyük özəlləşdirmə proqramı reallaşır və bununla bağlı da sözügedən ölkə Azərbaycana konkret təkliflər ünvanlayıb. Ukrayna, Gürcüstan, Türkiyə və digər bir sıra xarici ölkələr də daha böyük miqdarda Azərbaycan sərmayəsinin gəlişində maraqlı olduqlarını açıq bəyan edirlər.

Azərbaycanın sərmayə yatırdığı dövlətlər sırasında qonşu ölkələrin ilk yerdə olması isə təsadüfi xarakter daşımır. İlk növbədə ona görə ki, Azərbaycanın investisiya üçün seçdiyi xarici dövlət və burada sərmayə qoyulan sahələr kifayət qədər düşünülmüş bir strategiya əsasında həyata keçirilir. Bunun nəticəsidir ki, ölkəmiz qonşu dövlətlər olan Gürcüstan və Türkiyədə enerji infrastrukturuna kifayət qədər böyük sərmayələr yatırır. Bu, həm də ondan irəli gəlir ki, Azərbaycanın dünya enerji bazarına çıxışının təminatı baxımından əsas tranzit ölkələr sırasında məhz adıçəkilən iki dövlət çıxış edir. Bu səbəbdən enerji məhsullarının tranzitinin davamlılığını tam təmin etmək, eyni zamanda, bundan da gəlir götürmək üçün Gürcüstan və Türkiyənin xarici investisiya sahəsində əsas ölkələr olaraq seçilməsi Azərbaycanın uğurlu enerji strategiyasının tərkib hissəsi sayılır. Sözügedən ölkələrə investisiya yatırımı əsasən Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) vasitəsilə həyata keçirilir. Son məlumatlara görə, təkcə ARDNŞ vasitəsilə Gürcüstana qoyulan investisiyaların həcmi 500 milyon dolları keçir. Baki-Tbilisi-Qars dəmir yolunun inşası üçün isə Azərbaycan tərəfindən Gürcüstana

uzunmüddətli kreditlər ayrılıb. Ümumiyyətlə, potensial xarici investor olmaqla yanaşı, Azərbaycan həm də beynəlxalq miqyasda kreditor ölkələrdən birinə çevrilməkdədir.

Azərbaycan tərəfindən xarici ölkələrdə investisiyalar təkcə Türkiyə və Gürcüstanla məhdudlaşmayaraq bir çox postsovet ölkələrini, məsələn, Ukrayna və Moldovanı da əhatə edir. Bir çox Şərqi Avropa dövlətləri, xüsusən də onların enerji infrastrukturuna sərmayə yatırımı Azərbaycanın diqqət mərkəzində saxladığı əsas məqamlar sırasında yer alır. **(Bax : Regional iqtisadi integrasiya: nəzəriyyə və praktika”)**

Ümumilikdə isə ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb olunması məqsədilə hökumət tərəfindən "açıq qapı" siyasəti həyata keçirilir. İnvestisiyaların tələb olunan həcm və keyfiyyətinin təmin edilməsi məqsədilə ölkədə investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində konkret addımlar atılır. Bu məqsədlə şəxsi mülkiyyətin qorunması və korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, mülkiyyətin formasından asılı olmayaraq bütün investorlar üçün daha əlverişli rəqabət mühitinin yaradılması, investisiya fəaliyyətinin hüquqi-normativ bazasının daha da təkmilləşdirilməsi, mühasibat uçotunun və statistikanın beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində tədbirlər davam etdirilir. İnvestisiya axınının qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafına yönəldilməsinin stimullaşdırılması, ölkədə investisiya fəaliyyətinin sosial istiqamətinin gücləndirilməsi, insan kapitalına, infraquruluşa qoyulan investisiyaların prioritetliyi, dövlət investisiya siyasətinin tam şəffaflığının təmin edilməsi kimi məsələlər də uğurla öz həllini tapır.

Qeyd olunanların nəticəsidir ki, ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun davamlı olaraq yüksək artım tempi təmin edilib, həmçinin infraquruluşa əhəmiyyətli dərəcədə müasirləşdirilib və ya yeniləri qurulub. Sənaye sektorunun inkişafına yönəldilən investisiyalar ölkədə elmtutumlu və yüksək texnologiyalı, rəqabətədavamlı və ixrac yönümlü, dünya standartlarına cavab verən sənaye məhsullarının istehsal edilməsinə imkan verir.

3.3 Sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasında Neft Fondunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi

Neft və qaz gəlirlərinin istifadə strategiyası makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması əsasında aşağıdakı əsas istiqamətləri əhatə edir:

- iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun, regionların, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı;
- infrastruktur sahələrin genişmiqyaslı inkişafı;
- yoxsulluğun azaldılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi və digər sosial problemlərin həlli;
- iqtisadiyyatın intellektual və texnologiya bazasının səviyyəsinin yüksəldilməsinin stimullaşdırılması;
- "insan kapitalı"nın inkişafı (yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması (o cümlədən xarici ölkələrdə), kadrların professionallıq səviyyəsinin artırılması);
- ölkənin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsi;
- azad edilmiş ərazilərin yenidən qurulması və məcburi köçkünlərin doğma yurdlarına qaytarılması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi

Dünyada bir çox ölkə Azərbaycan kimi resurslardan asılı vəziyyətdədir. Azərbaycanda 2014-ci ildə həyata keçirilmiş cəmi ixracatın 92,6 faizi neft və neft məhsullarının payına düşür.

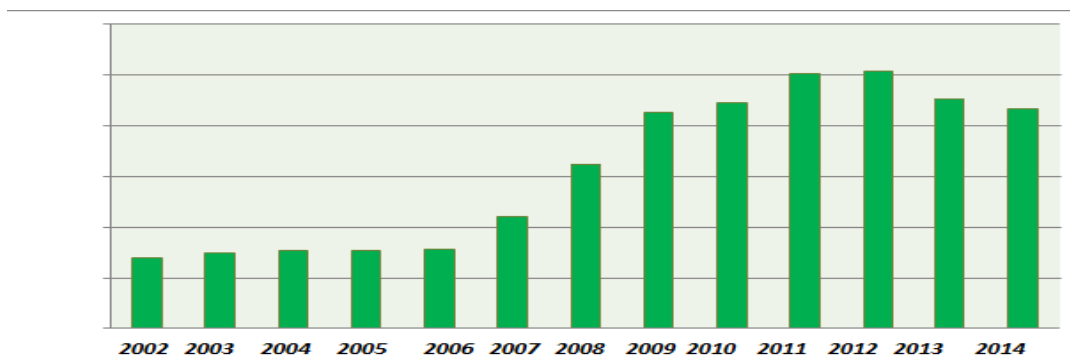
Dünyanın ən dinamik inkişaf edən ölkələri sırasında yer alan Azərbaycan həyata keçirilən uğurlu siyasətin məntiqi nəticələrindən biri kimi sosial-iqtisadi tərəqqi sahəsində özünəməxsus mütərəqqi bir modelin əsasını yaradaraq günü-gündən qüdrətlənən bir ölkəyə çevrilib. Qazanılan uğurların miqyasının davamlı olaraq genişləndirilməsi Azərbaycanın inamla və böyük nailiyyətlərə imza atmaqla irəlilədiyi inkişaf yolunun prioritet istiqamətidir. Bu isə o deməkdir ki, iqtisadi sahədə keçid dövrünü uğurla başa vurduqdan sonra Azərbaycan bazar iqtisadiyyatı şəraitində bundan sonra da inkişafını davam etdirib daha qüdrətli dövlətə çevrilməsini təmin edəcəkdir.

2015-cü il üçün proqnozlaşdırılan dövlət büdcəsinin 73,1 faizi neft gəlirləri hesabına formalaşır. Gözlənilən istehsal tempi və təsdiq olunmuş ehtiyatlara əsasən, növbəti 11 ildə neftin qiyməti indiki kimi qalarsa, hökumətin neft gəlirləri 2014-cü ilə kimi yığılan gəlirlərdən 3 dəfəyədək çox ola bilər.

Gəlirləri İzləmə İnstitutunun (RWI) Azərbaycanda icra etdiyi digər layihəsi çərçivəsində qeyri-neft sektorunda davamlı artımı təmin etmək üçün ölkələrin neft və ya digər mineral ehtiyatlardan necə istifadə etməsi ilə bağlı tədqiqat iqtisadi diversifikasiya üçün bir sıra ilkin şərtlər müəyyən edib: nisbətən açıq ticarət və investisiya siyasəti; təhsilə investisiya; siyasi sabitlik; özəl sektorun maliyyələşməyə çıxışı; investisiyanı stimullaşdırmaq üçün hökumət və özəl sektorun əməkdaşlıq etməsi; sabit və dayanıqlı makroiqtisadi vəziyyət; və əlverişli biznes mühiti.

Hökumətin xərcləmələrində dəyişkənlik risklərin əvvəlcədən planlaşdırılması və idarəedilməsində həm hökumətə, həm də özəl bölməyə mane olur. Belə siyasət ildən-ildən uzanan layihələr və istehlak mallarına olan ehtiyacların qarşılanması üçün həddindən çox xərclənməyə aparıb çıxarır.

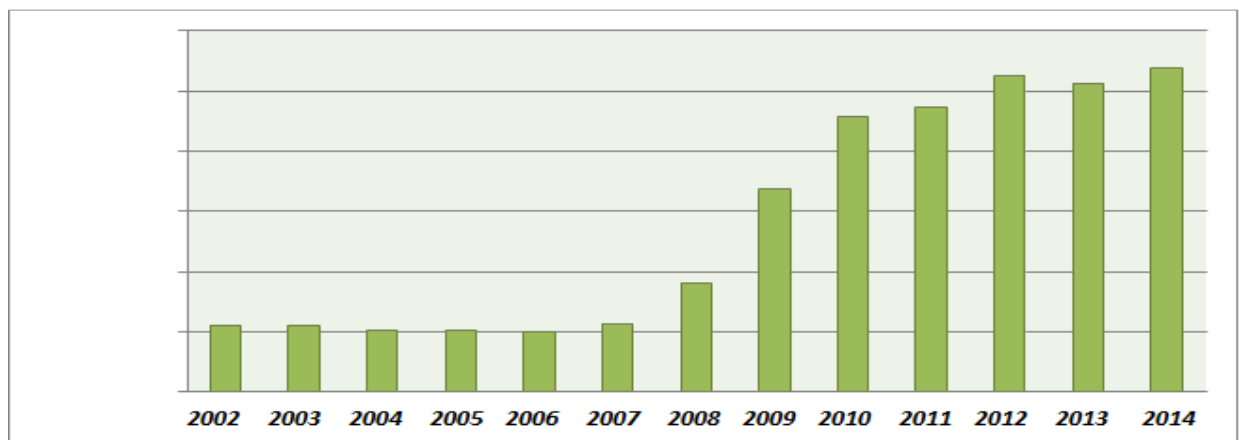
1997-ci ilin noyabr ayında Azərbaycan “Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda Azəri, Çıraq yataqlarının və Günəşli yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və neft hasilatının pay bölgüsü” sazişi üzrə neft hasilatına başlandı. Aşağıdakı diaqramlar 2000-ci ildən 2014-ci ilə kimi neft və qaz hasilatının dinamikasını əks etdirir: (Bax : socar.az)

Diaqram 1. Azərbaycanca 2000-2014-ci illərdə neft hasilat

Diaqramdan göründüyü kimi, 2005-ci ildən neft hasilatı sürətlə artmağa başlayıb və 2010-cu ildə pik səviyyəsinə çatıb. Həmin il 50.8 milyon ton neft istehsal olunub. Bundan sonrakı illərdə biz neft hasilatında azalma tendensiyası müşahidə edirik. 2014-ci ildə neft hasilatı əvvəlki 4 illə müqayisədə azalaraq 43,4 milyon ton təşkil edib.

Diaqram 2. Azərbaycanca 2002-2014-ci illərdə qaz hasilatı (Bax : socar.az)

Diaqram 2-dən 2000-2014-ci illərdə Azərbaycanca qaz hasilatının dinamikasını izləmək mümkündür. Göründüyü kimi, 2004-cü ildən başlayaraq qaz hasilatının səviyyəsində müsbət trend müşahidə olunur. Ən yüksək artım 2007-də ildə olub: 86,7%. Lakin qaz hasilatının ən böyük həcmi 26,9 milyard kubmetr olmaqla 2012-ci ildə qeydə alınıb.

Mənfəət neftinin satışından gələn gəlirlərin yığımına 2000-ci ildən başlandı və sonradan bu neftin satışı hökumətə milyardlarla manat vəsait gətirdi. Hələ neft pulları ölkəyə daxil olmazdan əvvəl Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) və Dünya Bankı (DB) gəlirlərin səmərəli və şəffaf istifadəsi ilə bağlı Azərbaycan hökuməti ilə müzakirəyə başlayan ilk tərəflər oldular. Onlar gəlirlərin toplanmasına və idarə olunmasına nəzarəti asanlaşdıran ayrıca qeyri-büdcə fondunun yaradılmasını təklif edirdilər.

Əvvəlcə neftin satışından əldə olunan gəlirlər Milli Bankın (indiki Mərkəzi Bank) xüsusi hesabında toplanırdı və gəlirlərə ictimai nəzarət demək olar ki, qeyri-mümkün idi. 1999-cu il 29 dekabr tarixli, 240 sayılı prezident fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun (ARDNF) yaradılması rəsmiləşdirildi. Fondun yaradılmasının əsas məqsədi ölkənin neft yataqlarının xarici şirkətlərlə birgə işlənməsindən əldə edilən mənfəət neftinin satışından daxil olan valyuta vəsaitlərinin və digər gəlirlərin toplanması və səmərəli idarə edilməsi, həmin vəsaitlərin öncül sahələrin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilməsini təmin etmək idi. Neft Fondunun gəlirləri və xərcləri və dövlət büdcəsi arasındakı münasibətlər yalnız ümumi gəlirlər və dövlət idarəetmə sektorunun xərclərinin hüdudları çərçivəsində formalaşır və vahid makroiqtisadi siyasəti izləmək məqsədi güdür. Fondun aktivləri dövlət orqanları, dövlət və qeyri-dövlət təşkilatlarının kreditləşməsi və istənilən öhdəlik üzrə təminat kimi istifadə oluna bilməz.

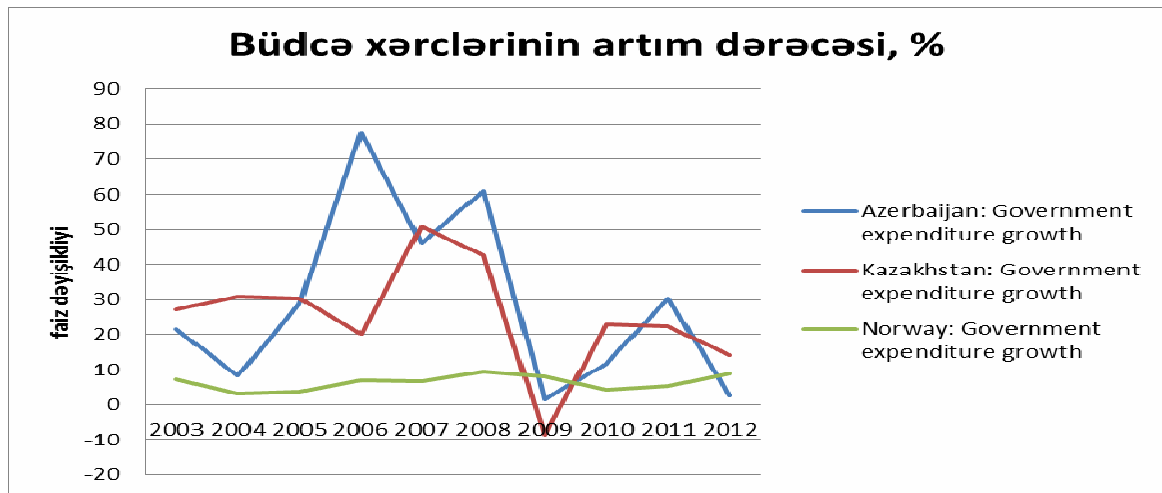
Fond büdcədən kənar təşkilatdır, bank institutlarında (bütün dünyada) hesablaşma hesabına və digər hesablara malik olan hüquqi şəxsdir. Belə ki, vəsaitlər hər hansı bir şərt olmadan birbaşa Fondun öz hesablarında saxlanılır.

Neft Fondunun gəlirləri aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır:

- Həsilatın pay bölgüsü sazişlərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər;
- Bonuslar;
- Karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar sərmayəçilər tərəfindən ödənilən akrhesabı ödənişlər;
- Dividendlər;
- Neftin və qazın Azərbaycan Respublikasının ərazisi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər;
- Sərmayəçilər tərəfindən təhvil verilən aktivlərdən əldə edilən gəlirlər;

- Fondun aktivlərinin yerləşdirilməsindən və idarə olunmasından əldə edilən gəlirlər;
- Qrantlar və digər təmənnasız yardımlar;
- Qanunvericiliyə uyğun olaraq digər gəlirlər və daxilolmalar.

Fond illik maliyyə və audit hesabatlarını dərc edir. Bundan başqa, rüblük rəqəmlər mətbuata açıqlanır. Həmin hesabatlar asanlıqla Neft Fondunun rəsmi saytından əldə oluna bilər. İldə bir dəfə xarici auditor tərəfindən aparılan auditin hesabatı da saytda yerləşdirilir.

1. Müqayisəli büdcə xərclərinin artım tempi (milli valyutalar; BVF-in məlumatlar) (Bax : www.academia.edu)

Sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasında Neft Fondunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində ciddi işlər görülür. Buna misal olaraq Fondun nümayəndə heyətinin Alyaska Daimi Fonduna səfərinin məqsədi ABŞ Ticarət və İnkişaf Agentliyinin Dövlət Neft Fonduna ayırdığı qrant çərçivəsində Overture Financial Services şirkətinin texniki xidməti vasitəsilə Fondun institusional quruculuğunun təkmilləşdirməsidir. Beləki bu , Neft Fondunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkilflərinin nə dərəcədə əsaslı olması və digər neft fondlarının təcrübəsi ilə uyğun gəlib-gəlməməsi barədə araşdırmalar baxımından

səfər çox faydalı olmuşdur. Bu təkliflər ilin sonunadək ölkə rəhbərliyinə təqdim olunacaq. MHŞT üzrə hökumət Komissiyasının sədri olaraq Beynəlxalq Şəffaflıq Təşəbbüsü çərçivəsində Azərbaycanda görülmüş işlər barədə danışıarkən onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, ikinci hesabat mərhələsinin hərtərəfli işlənilməsi faydalı ola bilər. KİV-də yerləşdirilən məlumatlara əsaslanaraq onu deyə bilərəm ki, Azərbaycan hökumətinin və Azərbaycanın hasilat (neft və qaz) sənayesində fəaliyyət göstərən yerli və xarici şirkətlərin təqdim etdikləri hesabatlar hazırda Deloitte şirkəti tərəfindən tutuşdurulur və bu audit şirkəti öz rəyini bir neçə gün ərzində

təqdim edəcək.

Nəticə.

Artıq iyirmi ildir ki, Azərbaycan xalqı ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi həyatının yeni bir dövrünü-müstəqillik dövrünü yaşayır. Bu dövr ərzində ölkəmiz dünya miqyasında sürətlə inkişaf edən ölkələr sırasında öncül yerlərdən birini tutur. Sosial, iqtisadi, siyasi, mədəni, bir sözlə, bütün sahələrdə əldə edilən yüksək göstəricilər və nəticələr isə ölkəmizin qüdrətini daha da artırmaqdadır. Milli inkişaf modelinin uğurla tətbiqi və hədəflənən nəticələrin əldə olunması, sosial-siyasi islahatların ardıcıl qaydada həyata keçirilməsi, qanunvericilik bazasının zənginləşdirilməsi, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması, həmçinin, hüquqi dövlət quruculuğu yolunda atılan addımlar, həyata keçirilən tədbirlər Azərbaycanın dinamik inkişafını təmin edən faktorlar hesab edilir.

Ümummilli tərəqqini təmin edən bir faktor olaraq sosial siyasətin aktual tələbatlara və müasir reallıqlara müvafiq surətdə uğurla həyata keçirilməsi vətəndaşların maddi rifah halının daha da yaxşılaşdırılması, sosial müdafiə və təminat sisteminin gücləndirilməsi, sosialyönümlü iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi, məşğulluq səviyyəsinin ardıcıl olaraq yüksəldilməsi, əhalinin sosial şəraitinin yaxşılaşdırılması, sosial tələbatlar və ehtiyacların yüksək səviyyədə ödənilməsi kimi fundamental məqsədləri reallaşdırıb. Digər tərəfdən, sosial siyasətin əsas komponenti olan iqtisadi inkişafın təmin edilməsi bütövlükdə sosial-iqtisadi tərəqqinin sürətlənməsini şərtləndirən amil olub. Belə ki, valyuta ehtiyatlarının və investisiya qoyuluşunun daim artırılması, sahibkarlığın və özəl sektorun inkişafına əlverişli şəraitin yaradılması, sənaye istehsalına və qeyri-neft sektoruna xüsusi diqqətin göstərilməsi kimi amillər iqtisadi inkişafa xüsusi təkan verib. Məhz bunun qanunauyğun nəticəsidir ki, yüksək iqtisadi inkişaf digər sahələrin də paralel surətdə tərəqqisini təmin edib.

Bununla yanaşı, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə reallaşdırılan strateji

kurs daxili ictimai-siyasi sabitliyi və tərəqqini də ən yüksək səviyyədə təmin edib. Yerli və xarici analitiklərin yekdilliklə üzərində durduqları başlıca məsələlərdən biri də budur ki, Azərbaycanda hökm sürən ictimai-siyasi sabitliyin əsaslarını dövlət tərəfindən həyata keçirilən uğurlu islahatlar və tətbiq edilən yeniliklər, inkişaf modelləri təşkil edir. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının ən yüksək səviyyədə təmin edilməsi, qanunvericilik bazasının zənginləşdirilməsi, sosial-siyasi təsisatların legitimləşdirilməsi, vətəndaşların siyasi həyatda iştirakına maksimum şəraitin yaradılması kimi göstəricilər və nəticələr deyilənləri bir daha təsdiq edir. Eyni zamanda, demokratik seçki ənənəsinin yeni keyfiyyətdə davam etdirilməsi, siyasi plüralizmin ən yüksək səviyyədə təmin olunması bütövlükdə ictimai-siyasi sabitliyi və inkişafı təmin edib. Bütün bunlar isə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının əhatə dairəsinin genişlənməsinə, sosial-siyasi təsisatların fəaliyyət mexanizminin səmərəlilik səviyyəsinin artırılmasına da xüsusi töhfələr verib. Bir sözlə, siyasi-hüquqi müstəvidə fundamental önəm kəsb edən strateji tədbirlərin görülməsi bu sahənin inkişafına xüsusi töhfələr verməklə yanaşı, ümummilli inkişafın sürətlənməsinə də əhəmiyyətli təkan olub. Onu da qeyd edək ki, Prezident İlham Əliyevin uzaqgörən və pragmatik xarici siyasət strategiyasının qanunauyğun nəticəsi kimi, Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sisteminin nüfuz və güc dairəsində sürətlə irəliləməkdədir. Belə ki, həyata keçirilən çoxtərəfli və balanslaşdırılmış xarici siyasət nəticəsində Azərbaycan regionun ən güclü və nüfuzlu dövlətinə çevrilib. Təsadüfi deyil ki, bu gün dünyanın aparıcı dövlətləri və təşkilatları Azərbaycanı Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik qarantı adlandırırlar. Təkcə onu demək kifayətdir ki, ölkəmizin iştirakı olmadan regionda heç bir strateji layihə reallaşdırılmır. Bütün gerçəkləşdirilən regional layihələrin mərkəzi oyunçusu qismində də məhz Azərbaycan çıxış edir. Eyni zamanda, məhz bu cür layihələr ölkəmizin milli maraqlarına adekvat olmaqla bərabər, Azərbaycanın suverenlik səviyyəsini, birbaşa olaraq heç bir subyektdən asılı olmadığını da təsdiq edir. Ölkəmizin dayanıqlı inkişaf

səviyyəsinin başlıca göstəricilərindən birini də Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən müstəqil və pragmatik enerji siyasəti təşkil edir. Azərbaycan enerji ehtiyatlarının ixracında çoxvektorlu nəqlimə sisteminə üstünlük verir və dünyanın aparıcı dövlətləri tərəfindən etibarlı strateji tərəfdaş kimi qiymətləndirilir. Müstəqil enerji siyasəti ölkəmizin beynəlxalq arenadakı mövqeyini daha da gücləndirir.

Ümumiyyətlə, maliyyə ehtiyatlarının idarə olunmasına, səmərəli istifadəsinə dair aşağıdakı məlumatları diqqətinizə çatdırmaq istəyirdim :

1. Maliyyə ehtiyatları potensial olaraq istehsal prosesində yaradılır. Lakin o, bölgü prosesi vasitəsilə öz ifadəsini tapır. Belə ki, işçi dəzgah arxasında maliyyə ehtiyatlarını deyil, bilavasitə məhsul istehsal edir. Bu məhsul reallaşdıqdan sonra onun dəyəri bölgü prosesi vasitəsilə tərkib hissələrə ayrılır və nəticədə maliyyə ehtiyatları formalaşır. Məsələn, mənfəət potensial olaraq istehsal prosesində yaransa da, o real iqtisadi ifadəsini bölgü prosesində tapır.
2. Maliyyə ehtiyatları mərkəzləşdirilmiş fondlara və qeyri mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatlarına bölünür. Mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatları əsasən dövlət büdcəsində, büdcədən kənar fondlarda, əmlak və şəxsi sığorta fondlarında cəmləşdirilir. Qeyri mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatlarına müəssisələrin pul vəsaiti fondları daxildir. Dövlətin və müəssisələrin maliyyə ehtiyatları maliyyənin idarə edilməsinin, yəni onların formalaşdırılmasının, istifadə edilməsinin və pul vəsaitlərinin hərəkətinin idarə edilməsinin bilavasitə obyektidir. Dövlətin maliyyə ehtiyatları dövlətin, müəssisələrin, təşkilatların və əhalinin sərəncamında olan geniş təkrar istehsal üçün nəzərdə tutulmuş pul vəsaiti fondları və daxilolmalardır.
3. Maliyyənin iqtisadiyyata, istehsala göstərdiyi təsir öz əksini səfərbər edilən və istifadə edilən maliyyə ehtiyatlarının həcmində tapır. Maliyyə ehtiyatlarının həcmnin cəmiyyətin tələbatlarına uyğun şəkildə artması istehsal prosesinin təmin

edilməsinə, onun inkişaf və genişləndirilməsinə, ümumdövlət tələbatlarının daha optimal şəkildə ödənilməsinə, əhalinin sosial təminatı ödənilməklə rifah halının yüksəldilməsinə gətirib çıxarır. Yaradılmış maliyyə ehtiyatlarının səmərəli, düzgün istifadə edilməsi ölkə iqtisadiyyatında bazarın tələblərinə cavab verən struktur formalaşdırmış, onun inkişafını təmin etmiş, möhkəm bazası olan büdcə, maliyyə, kredit, bank sistemi yaratmışdır.

4. İqtisadi artıma nail olunması, istehsalın həcmnin artması, əhalinin iqtisadi və sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, iqtisadiyyat sahələrinin inkişafının təmin edilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin inkişafını təmin edir. Maliyyə ehtiyatlarının həcmnin artmasının əsas amillərindən biri investisiya qoyuluşlarıdır. İnvestisiya qoyuluşu yönəldiyi obyektədən asılı olaraq maliyyə vasitələrindən, elmi-texniki, təcrübi nəqliyyatla,daşınar və daşınmaz əmlak , qiymətli kağızlar və digər inytelektual, maddi və maliyyə sərvətlərindən ibarət ola bilər. Bu sahədə dövlət öz fəaliyyətini daha dolğun şəkildə həyata keçirir və iqtisadi səmərə əldə olunması nəticəsində maliyyə ehtiyatlarının artırılmasına nail olunur ki, bu da yenidən iqtisadi inkişafa səbəb olur.
5. Ölkənin sosial iqtisadi durumu, yenidən maliyyə siyasətinin səmərəliliyi üçün başlıca meyardır. Aparılan maliyyə siyasətinin səmərəliliyi təkcə manatın sabitliyini təmin etmək, alıcılıq qaniliyyətini möhkəmləndirməklə deyil, habelə həmin məqsədlərə nail olmaq vasitələri ilə müəyyən olunur. Ona görə də. Maliyyə siyasətində məqsədlə, ona nail olmaq vasitələri arasında ən əlverişli əlaqə təmin olunmalıdır. Əks halda maliyyə siyasətinin səmərəliliyini yüksəltmək, maliyyə bazasının inkişafına təsir mümkünəz olar.
6. Yeni pul-kredit siyasətinin əsas mahiyyətini kredit siyasətini sərtləşdirmək, əsassız və ucuz pul-kredit emissiyasının qarşısını lmaq, nəticə etibarı ilə pul kütləsinə nəzarəti gücləndirmək, maliyyə sabitliyinin əsas göstəricisi olan inflyasiya tempinin minimuma endirilməsinə və Azərbaycan milli valyutası olan

manatın xarici dönərli valyutalara nisbətən məzənnəsinin möhkəmləndirilməsinə nail olmaq təşkil edir. Qeyd olunmalıdır ki, son illər ölkə iqtisadiyyatına kredit qoyuluşları xeyli artmışdır. Bunu tərtib etdiyimiz müvafiq cədvəlin materiallarından da görmək olar.

7. Tədiyyə balansının sabitliyinin təmin edilməsi makroiqtisadi proqramların əsas məqsədi kimi xarakterizə edilir. Makroiqtisadi proqramlar isə, mövcud iqtisadi problemlərin, qarşıya qoyulan iqtisadi məqsədlərin və bu məqsədlərə nail olunma yollarını əks etdirən ünsürlərin məcmusundan ibarətdir. Bunlardan irəli gələn məqsədlərə isə aşağıdakılar aiddir; istehsal həcmində uzunmüddətli inflyasiyasız artımının təmin olunması; inflyasiyanın qarşısını almaqla, onun uzunmüddətli artımla bir araya sığan səviyyəsinə nail olunması; beynəlxalq ödəmə qabiliyyətinin sabit səviyyəsinin qorunub saxlanması; əhalinin sosial rifah halının yaxşılaşdırılması
8. Dövlət maliyyəsinin təyinatından aydındır ki, maddi ehtiyatların əldə edilməsi və xərclənməsi dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri ilə birbaşa əlaqədardır. Büdcə xərcləri vasitəsilə dövlət istehsal sferası arasında pul vəsaitlərinin bölüşdürülməsini idarə edir. Büdcə xərcləri iqtisadiyyatın və sosial proseslərin dövlət idarəçiliyində mühüm rol oynayır.
9. Dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas tərkib hissələrindən biri olan büdcə siyasətinin səmərəliliyi büdcələrarası münasibətlərin səviyyəsindən, büdcə gəlirlərinin formalaşdırılmasından, büdcə vəsaitlərinin formalaşdırılması üzrə hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərinin düzgün bölüşdürülməsindən və büdcə prosesinin idarə edilməsinin keyfiyyət parametrlərinin düzgün seçilməsindən asılıdır.

Təkliflərim :

Maliyyə/iqtisadi sahədə təhsil alan tələbə kimi apardığım araşdırmalar nəticəsində aşağıdakı təklif/yenilikləri vurğulamaq istərdim.

1. Fikrəmcə, perspektiv maliyyə-büdcə siyasətinin əsas istiqamətlərinin aşağıdakılardan ibarət olması məqsədəuyğun olardı; maliyyə ehtiyatlarının faktiki həcmi ilə qanunvericiliklə təyin edilmiş dövlət öhdəliklərinin həcmi arasında olan nisbətin saxlanılması; büdcə xərclərinin böyük hissəsinin, xüsusilə də büdcə təşkilatlarının maliyələşdirilməsinin səmərəliliyinin təmin olunması; büdcə sisteminin həlqələri arasında xərc səlahiyyətlərinin və digər mənbələrin dəqiq sərhədlərinin olması; büdcənin xarici iqtisadi konyukturadan asılılığına diqqətin artırılması; büdcə planlaşdırılmasının qısamüddətli olması və onun ortamüddətli iqtisadi siyasətin vəzifələri ilə uyğunsuzluğunun olmaması. Bu problemlərin həlli üçün müvafiq qurumların bütün potensial imkanlarının səfərbər edilməsi məqsədə uyğundur.

2. Maliyyə ehtiyatlarının diversifikasiyası. Daha dəqiq desəm büdcənin, maliyyə ehtiyatlarının təkcə neft gəlirlərindən aslı olmalı deyil. Təklif edərdim ki, başqa sahələrdən gələn gəlirlərin də payı artırılsın. Buna misal olaraq, turizm , kənd təsərrüfatı (xarici ölkələrə ixrac) , sənaye və s.kimi sahələrin inkişafı və büdcədə gəlir paylarının artırılması.

3. Büdcə xərclərinin fərqli istiqamətdə dəyişdirilməsi. Belə ki, gəlir gələn sahələrə daha çox investisiya qoyulması daha səmərəli olardı.

4. İnvestisiya mühitini daha da asanlaşdırmaq, prosesi sadələşdirmək.

5. Maliyyənin qarşısında qoyulan məsələlərin düzgün həlli üçün maliyyə ehtiyatlarının və onu təşkil edən elementlərin mahiyyətinə, məqsəd və istifadə edilmə mexanizminə sistemli yanaşmaq. Respublikamızda şəffaf büdcə sisteminin

yaradılması üçün səmərəli fəaliyyət göstərən büdcə orqanlarına malik olan xarici dövlətlərin təcrübəsinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müasir maliyyə siyasətinə elmi yanaşma onun iqtisadi inkişaf qanunauyğunluqlarına uyğunluğunun əsas şərtidir.

10. Bildiyimiz kimi, maliyyə nəzarətinin obyektı təkcə pul vəsaitləri deyildir. Bu həmçinin material, əmək, təbii resurslardan, bir sözlə ölkənin milli sərvətlərindən necə istifadə olunmasına nəzarətdir. Bu nəzarət dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasına, dövlətin, hüquqi və fiziki şəxslərin marağının qorunmasına xidmət edir. Bununla əlaqədar olaraq iqtisadi subyektlərin, hüquqi və fiziki şəxslərin dövlət qarşısında maliyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə aparılan maliyyə əməliyyatlarının qanunvericiliyinə nəzarətin gücləndirilməsi əsas məqamlardan biri ola bilər.

Ötən illər ərzində əldə olunmuş makroiqtisadi göstəricilər və Azərbaycanın iqtisadi baxımdan dünya liderinə çevrilməsi düşünülmüş iqtisadi strategiyanın davam etdirilməsinin məntiqi nəticəsi sayıla bilər və dövlət başçısının iqtisadi islahatları uzunmüddətli, həmçinin, yeni inkişaf erasının tempinə uyğun aparmaq qətiyyətinin əyani təzahürüdür. Bu tendensiya, eyni zamanda, Prezident İlham Əliyevin böyük xarizmatik şəxsiyyət olmasını, siyasi peşəkarlığını, yüksək idarəetmə məharətini təsdiqləyir. Prezident İlham Əliyev ən yeni tarixin qarşıya qoyduğu siyasi-sosial sifarişlərin yerinə yetirilməsi üçün kompleks tədbirlər proqramının müəllifi kimi siyasi-iqtisadi sabitliyin möhkəmlənməsinə baza yaradıb. Ölkədə hökm sürən sabitliyin möhkəmlənməsini inkişaf üçün başlıca şərt hesab edən dövlət başçısı bu meyarın qorunmasını dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən biri kimi qarşıya məqsəd qoyub. Prezident İlham Əliyev həmişə - həm birinci dəfə prezident olduğu müddətdə, həm də ikinci dəfə prezident seçildikdən sonra bu prinsipi tam yetkin formada möhkəmləndirərək Azərbaycanın regionda ən stabil

dövlət olmasını sübut edib. Prezident İlham Əliyev ölkənin iqtisadi inkişafına yeni dinamizm elementləri, respublikamızın hərtərəfli sosial-iqtisadi tərəqqisinə nail olmaq üçün tamamilə yeni strategiyayı, makroiqtisadi konsepsiyayı reallaşdırmağa nail olub. Həmin iqtisadi hədəflər "Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nda öz əksini tapıb. Dövlət başçısı bu proqramı gerçəkləşdirməklə bölgələrin bərabər və tarazlı şəkildə inkişaf etməsinə impuls verib və bütün rayonlarda kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinə nail olub. Qeyd olunan sənədin uğurla icra olunması regionlardakı mövcud əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə edilməsinə və son nəticədə bütün rayonların simasının dəyişməsinə, bölgələr arasında iqtisadi tarazlığın bərpa olunmasına, rayonların sosial həyatında müşahidə olunan fərqi aradan qaldırılmasına, yeni iş yerlərinin yaradılmasına, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsinə, bütövlükdə isə bütün rayonların sosial həyatında ciddi dəyişikliklərə gətirib çıxarıb. Bu proqram regionların sosial-iqtisadi inkişafına yol açmaqla yanaşı, ümumilikdə, Azərbaycanın iqtisadi inkişafına təkan verərək makroiqtisadi sabitliyin möhkəmlənməsinə baza yaratmış olub. Prezident İlham Əliyevin yüksək idarəetmə qabiliyyətinin və iqtisadiyyatda islahatların davamlılığını təmin etmək məharətinin ən bariz nümunəsini dünya iqtisadi böhranı zamanı həyata keçirilən mükəmməl iqtisadi konsepsiyanın uğurlu nəticələrinə diqqət yetirməklə görmək olar. Azərbaycan iqtisadiyyatı böhran meyillərinə demək olar ki, məruz qalmayıb. Bu gün tam cəsarətlə demək olar ki, ölkəmizdə aparılan müstəqil dövlət quruculuğu prosesində iqtisadi islahatların və inkişafın Azərbaycan modeli yaranıb. Bu model əsasında uğurla həyata keçirilən və yeni çalarlarla zənginləşdirilən sosial-iqtisadi siyasətin nəticələri Azərbaycanın həm də beynəlxalq imicinin və dövlət müstəqilliyinin daha da möhkəmləndirilməsinə gətirib çıxarıb

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Nazirlər Kabinetinin 2014-ci ilin doqquz ayının sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr

olunmuş iclasında deyib ki, ölkəmizdə aparılan iqtisadi islahatlar beynəlxalq maliyyə qurumları tərəfindən də yüksək qiymətləndirilir: "Keçən rübdə dünyanın ən mötəbər iqtisadi qurumlarından biri olan Davos İqtisadi Forumu ölkələrin rəqabət qabiliyyətliliyi ilə bağlı yeni cədvəl dərc etmişdir və Azərbaycan o siyahıda 46-cı yerdədir. MDB məkanında birinci, dünya miqyasında 46-cı. Keçən ilə nisbətən biz 9 pillə yuxarı qalxmışıq. Yəni, bu, onu göstərir ki, Azərbaycanın iqtisadi inkişafı və uğurları iqtisadi islahatlarla bağlıdır və bu hesabatda, eyni zamanda, makroiqtisadi vəziyyətlə bağlı cədvəl dərc edilmişdir. Makroiqtisadi sabitliyə görə Azərbaycan dünya miqyasında 18-ci yerdədir. Yəni, dünya miqyasında bu sahədə 18-ci yerdə olmaq nə deməkdir, hesab edirəm ki, bunu izah etməyə lüzum yoxdur. Əsas reyting agentlikləri ki, hazırda Avropanın inkişaf etmiş ölkələrinin kredit reytinglərini endirirlər, aşağı salırlar, Azərbaycanın kredit reytinglərini artırırırlar. "Fitch", "Standard & Poor's", "Moody's" - yəni 3 əsas reyting agentliyi bizim kredit reytinglərimizi artırılar və bu da görülən işlər, aparılan islahatlar nəticəsində mümkün olmuşdur. Yəni, bu iqtisadi inkişaf prosesi elədir ki, bu inkişafı, irəliləyişi həm gözlə görmək mümkündür və həm də statistik rəqəmlərdə öz əksini tapır".

Dünyanın nüfuzlu maliyyə institutları isə bildirir ki, qarşıdakı dövr ərzində Azərbaycanın investisiya potensialı daha da güclənəcək və bu sahədə ölkə aparıcı mövqedən birinin sahibi kimi çıxış edəcək. Məsələn, Dünya Bankının proqnozlarına görə, ortamüddətli perspektivdə Azərbaycan xalis xarici investora çevriləcək. Buna şərait yaradan əsas amillərdən biri ölkəmizin həm böyük valyuta ehtiyatlarına malik olması, həm də xarici investisiyaların yatırıma daha böyük diqqət yetirməsidir. Hazırkı şəraitdə ölkəmizin sərmayə qoyduğu əsas dövlətlər sırasında Gürcüstan, Türkiyə, Rusiya və digərləri yer alır.

Ədəbiyyat siyahısı :

2. Nurpaşa Novruzov, Xanoğlu Hüseynov. “Maliyyə” ali məktəblər üçün dərslik, 2007
3. Ələkbərov Ə.Ə. “Müasir mərhələdə maliyyə ehtiyatları və onların istifadəsinin bəzi məsələləri” AMEA nın xəbərləri, humanitar və ictimai elmlər seriyası (iqtisadiyyat), 2006 1 nolu
4. “Maliyyə”. Dərs vəsaiti. M.X.Həsənlinin redaktəsi ilə, Bakı 2006
5. “Müəssisələrin maliyyəsi” B.Ataşov , N.Novruzov , E.İbrahimov
6. Qurbanova T.T. “Maliyyə siyasətinin sosial-iqtisadi inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsi, Audit”, 2006
7. Azərbaycan Respublikasının vahid büdcə təsnifatı. Bakı 2005
8. Əliyev R., Novruzov N. “İnvestisiyanın maliyləşdirilməsi və kreditləşdirilməsi” Bakı 2003
9. Dünyamalı Vəliyev “Azərbaycanın global iqtisadiyyata inteqrasiyası” Bakı 2008
10. Ələkbərov Ə.Ə. “Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu” Bakı 2005
11. İ.Ə. Mehdiyev, V.M. Şirəliyev, N.N. Məmmədova “Daşınmaz əmlakın iqtisadiyyatı” – ali məktəblər üçün dərslik Bakı 2007
12. Abbasov A.H. “Qiymətli kağızlar bazarının formalaşması və inkişaf perspektivləri” Bakı 2005
13. Mehdiyev İ.Ə., Məmmədova L.A., Qasımov Q.Ə. “Daşınmaz əmlakın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi” Bakı 2011
14. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2011. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsi. Bakı 2011
15. Maliyyə dərs vəsaiti Bakı 2001.
16. “Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatının inteqrasiya yolları”
17. Ç.M.Abbasov, Bakı - 2005
18. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995
19. Fərid Quliyev - “Gəlirlər Nəzəriyyəsi”
20. Вахрин П.И. «Финансы» учебник, Москва 2000
21. Azərbaycan Respublikasının 2007-2014-ci illər Dövlət büdcəsinin icrası haqqında hesabatlar
22. V.A.Xankişeyev, M.M.Mirzəyev. «Dövlət maliyyəsi» Bakı 1998.
23. S.M.Məmmədov «Maliyyə» ,Bakı 1997.
24. Maliyyə, pul tədavi və kredit». Dərs vəsaiti, Bakı 1998-ci il
25. Azərbaycan Respublikasının «Dövlət büdcəsi haqqında» qanun. 2001-2005
26. «Maliyyə və uçot» jurnalı. Bakı 2005-ci il № 1,2,3,4

27. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi – www.taxes.gov.az
28. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi - www.maliyye.gov.az
29. Milli büdcə qrupunun rəsmi internet sahifəsi - www.nbg.az
30. Regional iqtisadi integrasiya: nəzəriyyə və praktika”
31. “Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər”
A.Orucov, C.Kərimov, Bakı – 2008 ,Ə.İ.Bayramov, Bakı - 1997.
32. www.marja.az
33. www.academia.edu
34. [www. referat.ilkaddimlar.com](http://www.referat.ilkaddimlar.com)
35. www.socar.az
36. www.stat.gov.az
37. www.cbar.az

MAGİSTR DİSSERTASIYASININ İŞ PLANI

Magistr dissertasiyasının adı : Maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və onların sosial-iqtisadi inkişafa təsiri imkanları.

Giriş

I fəsil : Maliyyə ehtiyatlarının formalaşması mexanizmi və gələcəkdə sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi üçün onun əhəmiyyətləri

1.4 İqtisadi münasibətlər sistemində maliyyə münasibətlərinin yeri və rolu

1.5 Maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılmasının elmi-nəzəri məsələləri

1.6 Maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılmasında beynəlxalq təcrübə və Azərbaycanda ondan istifadə xüsusiyyətləri

II fəsil: Dövlətin maliyyə ehtiyatlarının yaradılmasının müasir vəziyyəti

2.3 ÜDM-in və MG-in yenidən bölgüsü prosessində sosial-iqtisadi fondların təhlili və qiymətləndirilməsi

2.4 İqtisadi tarazlı inkişaf, nəsillər üçün maliyyə ehtiyatlarının yaradılması və mövcud maliyyə vəsaitlərindən səmərəli surətdə istifadənin təhlili

III Fəsil : Sosial-iqtisadi inkişafın və sosial təlükəsizliyin təmin edilməsi üçün maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə yolları

3.1 Maliyyə ehtiyatlarının yaradılması və istifadə edilməsi sahəsində dövlətin investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.2 Ölkənin sosial-iqtisadi infrastrukturunun bazar münasibətlərinə uyğun təşkili prosesində dövlətin investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi

3.3 Sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasında Neft fondunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi

Nəticə və təkliflər

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

Rezümə

Summary

Magistrant _____

Elmi rəhbər _____

.